

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AD NYD OG SIO FÆDREKÆBLAND

B b

OG SINE LIEDEBØRGERE

20

HØRER TIL DE SANDS GLÆDER TILVET -

LIAN TAGER DEM

LIED SIO PÅ HINSEDEN AF ORAVEN

LIEDENS DE

SANDELLIGE GLÆDER FORSVUNDE

SOLI HØSTELAND

21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

IOHAN BULOW

*Geheimeraad, Ridder af Dannebrog og Kammerherre
Commandor af Nordstjern Ordinen.*

J. Tuel pinx: 1787

J.F. Clemens Sculps. 18

*Hendes Naade Geheimeraadinde Brilow fød Hoppe Tilkomst
Arbøidigt af J.F. Clemens*

H. P. Rohde

—

Johan Bülow

paa

Sanderum

gaard

Udgivet af Andelsbogtrykkeriet i Odense

Julen 1961

JEG HAR ALDRIG
ELSKET HOFLIVET ELLER
HOFVÆSENET
THI ALT HVAD ER STORT
ER DER SMAAT
OG HVAD SOM ER SMAAT
ER DER OFTE MEGET
BETYDELIGT

.

JOHAN BÜLOW

Indhold

Introduktion .	9
Idyl og ideal .	11
Naadens sol .	18
Faldet .	33
Landliv .	45
Litterære sysler .	63
Den forseglede pakke .	71
Museet .	79
Selskabelighed .	90
Giver og velgører .	98
Ormen i rosenbladet .	113
Døden som ven .	123
Eftertiden .	130
Kort Udtog af mit Levnetsløb .	141
Specielle oplysninger .	145
English Summary .	154
Efterskrift .	159

Introduktion

Det er saare forskelligt, hvad der gør et menneske interessant. Det behøver ikke være hverken blændende begavelse eller anden medfødt usædvanlighed. Det behøver slet ikke være nogetsomhelst blændende. Livet kan lege med et ganske almindeligt menneske, saa at det, blot ved sin skæbne, bliver mærkeligt og tiltrækkende. Eller var dette menneske maaske mærkeligere, end man troede ved første øjekast? Hvem kan sige, naar skinnet bedrager, eller naar det taler den pure sandhed?

Johan Bülow til Sanderumgaard var tilsyneladende ikke ejendommelig begavet. Snarest var han i de fleste henseender ret normalt udrustet. Han saa godt ud, havde regelmæssige træk, en lige saa regelmæssig karakter, var elskværdig i sin omgangsform, havde let ved at lære og var, maaske i forbindelse dermed, besjælet af en dyb trang til at samle sig kundskaber. Han blev belæst, førte en fængslende samtale, skrev et velformet brev, men egentlig litterær produktivitet røbede han ikke. Alt i alt en grundig dannet og tænksom mand – men uden geniglimt.

Han levede i en tid, hvor dyden dyrkedes med iver som begreb – ulige mere lunkent som realitet. Ogsaa han dyrkede dyden og utvivlsomt med større held og mere ihærdighed end de fleste af sine samtidige paa samme niveau. »Min Vandel« – sagde han om sig selv – »har været ustraffelig, og min Hensigt reen, det Vidnesbyrd giver min Samvittighed mig.« Det tjener ham til ære – men gør ham ikke interessant, endmindre spændende. Sandt at sige, en saadan udtalelse er lige ved at kede, ikke mindst fordi den megen pletfrihed forbinder sig med et umiskendeligt stænk af selvtilfredshed.

Og alligevel er vi her ved et af de træk, der giver hans personlighed kulør. Han skilte sig ud – han var ikke som folk er flest. Der kunne næsten komme et skær af stivsindethed og stejlehed

over hans dydsdragoneri. Livet løftede ham til magtens og ærens top – for brat at puffe ham ned igen. Men det viste sig, at han forstod at holde sig rank gennem omskiftelserne. Han glimrer ikke ved den kendte blanding af store fortrin og store fejl, som udmærker saa mange af historiens berømte personligheder. Men han indgyder respekt.

Lykken gækkede ham – han gækkede igen. Ikke ved aand-righeder eller bravader, men ved en ganske stilfærdig leven videre. Lykken vendte ham ryggen – han svarede med at pege paa lykkens relativitet.

Det hjalp ham, at han interesserede sig for andet end hoffivet. Men det skadede ham, at han havde saa tynd en hud for uret-færdighed. Her var noget, han ikke kunne hæve sig over. Derfor gik han glip af den halve sejr.

Idyl og ideal

Skæbnen, opvækstvilkårene lagde en god grund til den blanding af trang til selvhævdelse og hang til selvfortabelse, til elegisk drømmeri, som kendetegner den senere Johan Bülow. Kun to aar gammel blev han forældreløs og kom i hus hos slægtninge. Før han var fyldt 16 aar, var ogsaa disse døde, og han stod med meget faa midler saa nogenlunde henvist til sig selv. Endda var opholdet hos slægtningene ikke uden afbrydelser, idet han allerede fra sit femte aar for en tid blev sat i pleje hos fremmede. Er det underligt, om der kunne komme strejf af tungsind over ham, eller om han kunne føle ubestemte længsler mod en idyl, han ikke havde kendt?

Ikke fordi han, i sine selvbiografiske fragmenter, paa nogen maade beklager sig eller retter bebrejdelser mod nogen. Tværtimod er han fuld af taknemlighed mod sin onkel og tante og fremhæver, at det kun var i den bedste mening, for hans opdragelses skyld, at han som femaarig blev sendt bort; oven i købet gav det anledning til en hel lille familietragedie: »Min Tante sagde til sin Mand: at hun aldrig havde ventet, at han kunde have foraarsaget hende saa stor Hiertesorg, at sende hendes Søn bort, hvilket han tog sig saa nær, at han derover blev heftig syg af Gulsot, og nær havde det kostet ham Livet.« Det havde været deres sorg, at de var barnløse.

Heller ikke var han just noget hængehoved som dreng. Han skildrer sig selv som en vild krabat, der elskede halsbrækkende eventyr: »Jeg stjal mig ofte ud paa Søen, paa de farlige Egne, vovede mig ud i de farligste Moradser, klavrede op i de vanskeligste Træer. – Ofte var hele Huset i Allarm, naar jeg blev forlængede borte.«

Men meget i hans senere livsgang bliver alligevel bedre forstaaeligt, naar det ses i lyset af de lidt rodløse barndomsaar.

Begge hans forældre tilhørte gamle danske adelsslægter. Faderen var Christian Vind Bülow, vicekommandant i Nyborg, moderen Vibeke Magdalene Brockenhuus Løwenhielm. Johan Bülow blev født den 29. juli 1751 i Nyborg. Aaret efter, den 22. december 1752 døde faderen, faa maaneder senere, den 7. marts 1753 moderen »i Barselseng med en Søn, som blev lagt i hendes Arm med hende i Graven«. Dagen efter moderens begravelse blev Johan bragt til Hvidkilde, til onklen Johan Lehn og mosteren Edle Margaretha Løwenhielm. Allerede ni aar gammel ansættes han i hæren som kornet. Femten aar gammel, 1766, var han sekondlieutenant ved det fynske dragonregiment i Odense, tre aar senere, 1769, sekondlieutenant i livgarden, og i 1772, lige fyldt 21 aar, udnævntes han til premierlieutenant i livgarden.

I en ung alder har han været voldsomme historiske begivenheder paa nært hold. Han har set, hvor forbløffende hurtigt en mand kunne bane sig vej til den højeste magtstilling, og hvor uventet og hovedkuls han igen kunne nedstyrtes. Han har haft lejlighed til at iagttage, hvad menneskelige lidenskaber kan føre til, hvad der bor i mennesket af brutalitet og svigefuldhed, og hvad der bor i skæbnen af lunefuldhed. Han havde set nok til, senere hen, ikke at være i tvivl om sin dom over dramaets hovedpersoner: »Mathilde og Struensee fortjente deres Skjebne; Struensee bekjendte i et Brev til Münter, som Biskop M. har viist mig, sin Omgang med hende, og bad M. formane Dronningen til Omvendelse; hun havde, efter sine Kammerfruers Nærværelse, viist sig nøgen for dem som Eva, og i samme Costume med udstrakte Arme forestilt Christus paa Korset; i sit Fængsel søgte hun paa enhver Maade at frelse Struensees Liv; af Betjenternes beedigede Vidnesbyrd om Tiden, Beskaffenheden og Omstændighederne af deres Sammenkomster var hendes Brøde sat udenfor al Tvivl; ogsaa vilde det engelske Hof have sendt en Flaade mod Danmark, men lod sig afholde ved Trudselen, at offentliggjøre vedkommende Documenter. Forsynet med saadanne Data, maa man vel forarges over Oehlsenschlägers Udraab ved hendes Grav i Celle: Sancta Carolina! ora pro nobis! —«

Om kongens sindssygdом udtaler han sig uden forbehold:

Johan Bülow
malet af Jens Thrane 1764. 75 × 60,5.
Sanderumgaard.

»Christian 7 var alt før sin Udenlandsreise forstyrret; i Brüssel veed jeg af originale Breve, at han vilde overtale Struensee, dengang Livmedicus, til at desertere med sig, fordi han ikke vilde bestige en Trone ved Arv; snart troede han, at Keiserinden af Rusland var hans Moder, snart at en engelsk Parlamentsherre var hans Fader; hans Svaghed forøgedes ved hans frygtelige Udsvævelser, og navnlig ved et Slag, en Vægter om Natten gav ham paa Hovedet med sin Morgenstjerne ved et natligt Eventyr.«

Enkedronningen bedømmer han overraskende mildt: »Juliane Marie er miskjendt; hun var herskesyg, men havde mange gode Sider, og gavnede Danmark meget ved sin private fortrolige Forstaaelse med Catharina 2 af Rusland og Frederik 2 af Preussen.«

Muligt at hans dom over de voksne farves af hans medfølelse med barnet, den lille kronprins Frederik: »Kronprindsens Opdragelse af Struensee var umenneskelig; om Vinteren, naar Livvagten trak op i streng Kulde med Cavajer og lodne Handsker, saae vi ham paa Altanen med kort Trøie, tynd Vest, Nanquins Buxer, blottet Bryst og bare Fødder; han sov for aabne Vinduer, paa Madratser, med et tyndt Tepe, og fik til Kost paa en Bakke Kartofler og Vand; en Betjent, som gav ham en Tvebak, kom i Blaataarn, og en Anden, som trak ham op af Hirschholms Grav, hvor han nær var druknet, vovede ikke at sige, at han var kommet Prindsen til Hjælp.«

Han giver et dystert billede af sit første møde med Struensee: »Den 4. marts 1769 trak jeg første Gang paa Vagt paa Christianborg Slot og blev presenteret først for Greve Struensee i Appartement Salen, af min Chef, Oberst Kreber. Denne Greves stolte Vesen og skumle Aasyn gjorde intet godt Indtryk paa mig. Obersten sagde en Hoben godt om mig, men han fik kun et Par Ord til Svar, og til mig skottede han kun.«

Selv var Bülow, i Struensee-tiden, kun en bifigur, som mest opholdt sig i kulissen. En enkelt gang kom han dog midt ind i dramatiske begivenheder. Det var da livgarden, som var kongetro og Struensee-fjendsk, gjorde revolte juleaften 1771 og ikke, som Struensee havde beordret, ville lade sig opløse og blive stukket ind i forskellige infanteri-regimenter. Bülow var da blandt dem, som prøvede at lægge en dæmper paa gemytterne, men uden held. Først da Struensee gav kontraordre og nøjedes med at afskedige garden, blev der ro.

Dette intermezzo kunne i øvrigt let have vendt op og ned paa hele Bülows livsskæbne. Han stod nu uden bestilling og henvendte sig derfor til den franske minister for at træde i fransk tjeneste. Men inden det kom saa vidt, var Struensee styrtet og garden genoprettet. Hvordan mon det ellers var gaaet Bülow? Napoleonsk general eller napoleonsk diplomat? Bülow selv mente noget andet: »Maaskee havde jeg forlængst endt mit Liv under Guillotinen; thi næppe havde jeg brudt min Eed mod Kongen,

Sorø Akademi som det saa ud, da Johan Bülow gik der.

Efter P. I. Grønvolds stik af Frederik V's rejse gennem Danmark og Norge 1749.

og forladt en svag kongelig Regiering, for at adlyde en grusom republicansk og sansculotte Regiering.«

Der er dog et enkelt træk, som tyder paa, at Struensee havde lagt mærke til den unge garderlieutenant. Det store Christiansborg var trods alt kun et lille theater. »Af Struensee« – fortalte Bülow som ældre – »fik jeg endnu en Hilsen, da han kørte til Retterstedet, fordi Vognen netop kom til at holde udenfor min Post.« Men næppe har Struensee anet, at han hilste paa en efterfølger.

Helt som de andre var Bülow ialfald ikke. Militærtjenesten har sikkert højst interesseret ham som det nødvendige levebrød. Stadig higede han mod at skaffe sig en mere alsidig uddannelse, og det lykkedes ham, tildels ved imødekommenhed fra sine officerskammeraters side, som paatog sig hans tjeneste, at komme til Sorø Academi, hvor han med enkelte afbrydelser studerede de tre aar, som behøvedes for at gennemføre de mange forskellige kurser, undervisningen omfattede.

Her, i Sorø, oplevede Bülow en ovenud lykkelig tid, maaske den lykkeligste i sit liv. »Paa dette kiære Sted havde jeg mange Glæder, og Sorger kiændte jeg ingen af uden Tanken at forlade det engang.« Ikke blot tilegnede han sig solide kundskaber i de europæiske hovedsprog, i matematik, i historie, i samfundskundskab, i veltalenhed, men han knyttede venskabelige forbindelser med flere af de ansete lærde, som dengang var professorer ved akademiet, mænd som matematikeren Jeremias Wøldike, statsvidenskabsmanden Andreas Schytte, og historikeren Gerhard Schønning. Hos en laante han nøglen til biblioteket, hos en anden nøglen til hans lysthus, hos en tredje kom han som søn i huset og fik kaffe, tragtet af professorens egen haand.

Tiden gik med meget andet end fagterperi. Der blev læst romaner nætter igennem, særlig de tre berømte Richardsonske: »Pamela«, »Clarissa Harlowe« og »Sir Charles Grandison«, som for øvrigt vedblev at høre til Bülows yndlingslæsning. Der blev musiceret og tegnet, der blev dyrket ridning – og en dans i ny og næ blev der ogsaa tid til. Ikke mindst nød han samlivet med Sorøs skønne natur: »Hvorofte, i mine Hviletimer, arbeidede jeg mig ikke i min Baad i stærk Blæst hen til Bøgholmen, hvor der vare smukke Lyststeder og Gange, indrettede af Professor Schytte og Academisterne. Der tog jeg en stor Ellegreen, som jeg satte foran i Baaden, og nu styrede jeg i fuld Fart tilbage med Vinden, for at igientage samme Seilads. O det var en herlig Fornøjelse!

Paa Halvøen, lige for Akademiet, havde vi anlagt en lille Skibsbroe, ogsaa havde vi indrettet nogle Græsbænke der. En gammel kroget Eeg, som stod nær ved Broen, var der af Grev Christian Reventlow, da han var Academicist, gjort Trappetrin i. Disse bleve forbedrede af mig, og, da Træet havde en tyk Top, kunde man, beskyttet for alle Vinde, sidde at læse deroppe. Der sad jeg mange Gange i Skygge og læste. I Farvandet derved lærte jeg mig til at svømme. Om Vinteren var Skøiteløben paa den deilige Sø en behagelig og sund Tidsfordriv for os Alle. Professor Schønning han var jo norsk løb derimod paa Skier, naar der var dyb Sne. Vi havde og 2 a 3 Baller hver Vinter, som jeg tog lidenskabelig Deel i. De begyndte Kl. 7 slet om Aftenen og

endtes sieldent førend Kl. imod 9 Dagen efter. De fleste af Omegnens dandsende Damer vare dertil indbudne, og alle bleve vel beværtede. I de Slagelse Baller toge vi og undertiden Deel. Saaledes kunde man dele Tiden imellem det Utile og Dulce. O hvilket Tidsrum af min Tilværen!«

Intet under at Bülow kun med vemod tog afsked med Sorø. »Var jeg den Gang død – skrev han mange aar senere – havde jeg ladet sætte paa min Gravsteen: Her ligger den, som var til i 19 Aar, men som kun levede i 3 Aar.«

Naadens sol

Saadan var den mand beskaffen, der nu vendte tilbage for at vaage over det danske kongehofs sikkerhed. Han er yderligere karakteriseret ved det »symbolum«, han valgte sig som soransk akademist: »Virtus intaminatis fulget honoribus« – »Dyden ... skinner med ubesmittet hæder«, som en samtidig af Bülow, den lærde Horsens-rector Oluf Worm oversætter det. Citatet er hentet fra Horatses 3. bogs 2. ode, hvor digteren formaner »sine Samtidige til at opdrage den opvoxende Slægt til mandigt Mod og Tapperhed, til et for forfængelig Æresyge frit Sind og til Ærefrygt for Guderne«.

Med saa højstemte idealer begav Johan Bülow sig ind i det net af intriger, som omspændte Christiansborg i aarene omkring 1770. Mærkeligt saa godt det i lang tid gik ham. Han maa have været noget af et særsyn.

Men han blev værdsat, vandt sig venner og velyndere, fik indpas i kongefamilien, steg i graderne, blev optaget i den lille kronprins Frederiks hofstat, greb stadig stærkere ind i kronprinsens oplæring og opdragelse, blev efterhaanden kronprinsens nærmeste ven og fortrolige og befandt sig til sidst paa den vej, der førte direkte til den højeste ære og magt.

Det var ikke ved at slække paa principperne eller ved smiger, han fra først af kom i tillidsforhold til kronprinsen. Naar garderlieutenanten havde vagt, blev han somme tider kaldt ind for at lege med ham. Den lille fyr var baade selvraadig og lunefuld, men Bülow lod sig ikke noget byde. Engang, da legen skulle begynde, sagde kronprinsen til Bülow: »Nu skal du i Arrest!« I Gemakket stod en fiirkantet Kasse med Dør for; om den blev brugt til at lægge Brænde i eller til hvad andet Brug, veed jeg nu ikke; men Prindsen kaldte den: Arresten, og deri indsatte han efter Behag alle dem, som kom til ham for at lege med ham.

Johan Bülow.
Akvarel af Jens Juell fra ca. 1785. 20,5 x 16,4.
Frederiksborg.

Jeg spurgte, hvorfor jeg skulde sættes i Arrest? Han svarede: »Du skal i Arrest.« Jeg svarede: Man sætter aldrig Nogen i Arrest, uden naar man troer, de forskylder det, og da jeg veed intet ondt at have gjort, saa kan jeg ikke lade mig sætte i Arrest, uden at De vil gjøre mig Selskab. Han blev vred, og sagde: »Du er en slem een!«

Historien er ikke blot pudsigt – den har et ejendommeligt perspektiv, naar man tænker paa, hvad der senere skulle ske mellem kronprinsen og Bülow.

Der var imidlertid meget at oprette, da Bülow først fik haand i hanke med kronprinsens opdragelse. Resultaterne af de metoder, Struensee havde anvendt, var temmelig rystende: »hans Been

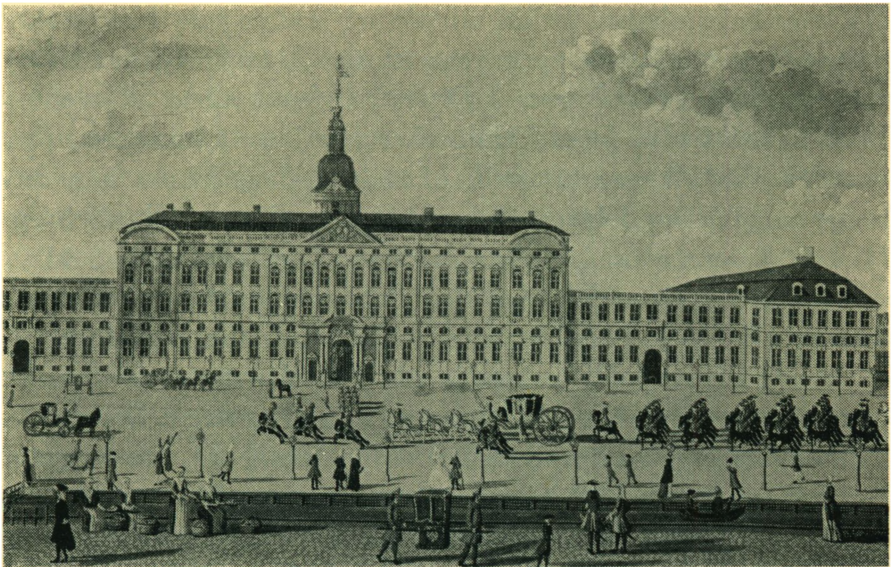
vare farligt angrebne af Frost, han havde Ansats til engelsk Syge, og blev derfor hver Morgen fra Sengen tre Gange puttet ned i koldt Bad. Jeg – fortæller Bülow – blev hans Kammerjunker og sov ved hans Seng hver Nat; og i de første Aar lagde jeg ham selv hver Aften til Sengs. Hans Sundhed var saa forstyrret, at han ofte om Natten pludseligt blev angrebet. Indtil han blev gift, holdt jeg Bøn med ham hver Morgen og hver Aften. Han skulde nu undervises; foruden en Dåndselærer, en Tegnelærer, og en fransk Sproglærer (den gl. von Aphelen) fik han ingen uden Sporon, som paa 2 a 3 Formiddagstimer skulde lære ham Historie, Geographie, Christendom, Skrivning og Regning. Men Tiden var for knap og Lærerne ligegyldige; han lærte intet«.

Med iver søgte Bülow at bibringe ham de mest fornødne kundskaber, skønt det egentlig laa udenfor hans kompetence, og skønt han risikerede sin stilling ved det. Bülow læste baade fransk, latin og tysk med ham. Navnlig det sidste var forbuden frugt – det var jo midt i Guldberg-tiden med dens kamp mod alt tysk. Undervisningen kom ligefrem til at foregaa i smug, saa »at vi, naar Dørren gik, kunde hurtigt kaste Bøgerne bort, og begynde at lege, som min Instrux befalede mig«.

Men saadanne episoder har sikkert bidraget til at knytte forbindelsen mellem Bülow og kronprinsen fastere. Og som aarene gik, var det ikke blot sprogstudier, men farlige storpolitiske anslag, der plejedes bag de lukkede døre.

Ogsaa Bülow lærte et og andet i disse aar. De blanke idealer fra Sorø-tiden maatte uundgaaeligt løbe an. Stillingen ved kronprinsens side tvang ham gradvis ind i kampen om magten. I længden kan han ikke have været blind for, hvad kronprinsens fremtidige skæbne betød for ham selv. Alt tyder paa, at han fra først til sidst var fuldt loyal overfor sin elev og ven – men at dobbeltspil, forstillelse og intriger var lige saa nødvendige som berettigede midler for at naa maalet, maa efterhaanden være gaaet op for ham.

Bülow's andel i Kronprins Frederiks magtovertagelse 1784 er ikke let at klarlægge i detaljer. Til de prominente deltagere i den omfattende sammensværgelse hørte han maaske ikke. Men

I tyve aar, fra 1773 til 1793, havde Johan Bülow sin bopæl paa Christiansborg slot.
Gouache af J. J. Bruun fra midten af det 18. aarhundrede. 15×22,7.
Rosenborg.

saa meget vigtigere har hans rolle været som bagmand og som den, der kunne yde kronprinsen den afgørende, personlige moralske støtte. Klogeligt tilskyndede han ham til først at handle, naar han retmæssigt kunne indtage sin plads i statsraadet. At Bülow følte, hvilken fare han selv svævede i, og at han ikke undlod at træffe sine private forholdsregler, synes at fremgaa af en fragmentarisk optegnelse i hans private arkiv. Han fortæller her, at han inden den 14. april 1784 betroede alle papirer, der kunne tjene til retfærdiggørelse af hans handlinger til kammerfrøken Møsting, der gemte dem i prinsesse Augustas juvelskrin: »Havde Sagen ikke faaet et heldigt Udfald, da havde det været muligt, at man havde ladet mig giøre en Ulystreise til Munkholm.«

Men alt gik jo som det skulle – og dagen efter, den 15. april 1784, da kronprins Frederik spadserede ud i byen for at modtage folkets begejstrede hyldest, gik den nysudnævnte hofmarschal, *kammerherre Johan Bülow ved hans side.*

Nu kom belønningen for de udstandne farer og de mange aars humane og opofrende opdragergerning. Ordener og hædersbevisninger dalede ned over hofmarschallens hovede. Allerede i 1779 havde Bülow faaet kammerherrenøglen »i lommen«, den 4. april 1784, kronprinsens konfirmationsdag, kunne han anlægge nøglen. Den følgende 9. maj blev han ridder af Dannebrog. I løbet af samme aar blev han medlem af det heraldiske Selskab og æresmedlem saavel af Kunstakademiet som af det norske Videnskabs-Selskab. Folk kappedes om at vinde den mands gunst, om hvem man anede, at han havde den allerstørste indflydelse paa regeringens førelse. Af navn var han vel alene hofmarschal, men da han af gavn bistod kronprinsen i kabinettet, forstod man, hvad et ord fra ham til kronprinsen kunne betyde.

Bülow var ikke den mand, hvem den høje magtposition steg til hovedet. Efter hvad han havde været igennem, maatte han vide, at han nu havde al sin besindighed og klogskab behov. En bemærkning i et brev fra en af hans næreste venner giver et ganske godt indtryk af hans situation: »En Ting, som mangfoldige ere nysgeierrige for at viide, som De selv klogelig skiuler og efter mine Tanker de første Aaringer endnu bør blive skiult, er det Spørgsmaal: hvorvit min Ven kunde have nogen Indflydelse i Regierings Sager. Jeg har stedse svaret: Bülow ønsker at Prindsen skal forhverve sig den mueligste Kundskab om Alt, og saaledes sættes i Stand til selv at herske; men forresten gaar alt den *Collegiale* Tour. Hermed ere da Menneskene vel tilfreds; de troer dog vel hvad de vil.«

Betegnende for den nye Bülow, kronprinsregentens mand, er det symbolum, han tog som ridder af Dannebrog. Det lød: »Respice finem« – en afkortet form for det gamle latinske: »Quicquid agis, prudenter agas, et respice finem«. Ordret kan det oversættes: »Hvad Du end gør, handl klogt, og tænk paa, hvad enden vil blive.« Den dybere mening er mere vag. Det er et orakelord, der næsten kan bruges til hvad som helst. Det er ikke nødvendigvis et strengt moralens ord, som det aflagte soranske. Det kan baade være et handlingens ord – og et resignationens. Det er et ord, som tjener til at gøre sin mand gaadefuld.

Gaadefuldt var ogsaa det skridt, Bülow samme aar foretog: ægteskabet med Else Marie Hoppe. Eller rettere: man ventede noget andet af denne dydens flittige indprenter – og samtiden mente med een mund, at der her kun kunne være tale om den rene og skære snusfornuft. Efter samstemmende vidnesbyrd skal frøken Hoppe have været ganske overordentlig uheldig af ydre og desuden meget svagt begavet. Men hun gjorde ham, der altid havde lidt under sin mangel paa formue, til en hovedrig mand.

Saadan tænkte samtiden.

Bülow kunne svare med sit symbolum: respice finem. For hvordan gik det ham i hans ægteskab? En saa nøgtern iagttager som professor H. N. Clausen, der en aarrække senere besøgte ham, skriver: »Ogsaa i sit huuslige Liv som Mand er han lykkelig, saa ubegribeligt det end synes; hun er i Ansigt, Væsen og Stemme saa lidt menneskelig, at man forbauses, naar man seer ham kjært egne hende, og hører ham fortælle, hvorledes hun om Formiddagen, naar han klæder sig paa, læser høit for ham. Ikke destomindre forsikkrede han mig, at han i 33 Aar ikke eengang havde fortrydt sit Giftermaal, eller ønsket at være ugift; ...«

Og med hensyn til penge, er det jo ikke ligefrem gerrighed, man kan beskyldte ham for.

Men sikkert og vist er det naturligvis, at de mange penge gav ham en uafhængighed, som kom ham yderst tilpas*.

Folk snakkede, men een sørgede: hans trofaste veninde gennem mange aar, Charlotte Dorothea Biehl. Ogsaa andre sukkede maaske lidt. Den 34aarige Johan Bülow var en smuk mand, som utvivlsomt udstraalede megen charme. »Jeg tilstaaer – siger han et sted – at jeg stedse med mit Blaar- og Trøskehierte har ladet det Smukke-Kiøn vederfares Ret.« Men Jomfru Biehl var nu en gang hans hjerteveninde, som tog sig hans overraskende beslutning meget nær.

De havde lært hinanden at kende under romantiske forhold –

* Det er ogsaa ret paafaldende, at Bülow allerede i forlovelsestiden fik oprettet en ægtepagt, der indsatte den længstlevende til universalarving. Dette skridt maa have været almindelig kendt, idet flere af Bülows venner og paarørende skrev under til bekræftelse. Som det vil ses af det følgende, røber Biehl-brevene klart hans sande bevæggrund.

et virkeligt eventyr i Rosenborg Have. Ingen af dem glemte nogensinde det møde, hver har de beskrevet det paa sin maade.

Charlotte Dorothea Biehl var aabenbart den, som tog initiativet, som hun ogsaa var den betydeligt ældre – født lige tyve Aar før han: »Aaret 1771 skienkede mig det høyeste Gode, jeg har nydt i Livet, endskiøndt jeg først mange Aar efter lærte at kiende Gavens fulde Værd. Jeg tog sielden ud, og da mange vare af den Meening, at den megen Stille Sidden var min Helbred skadelig, saa tog jeg den Sommer undertiiden Froekost i Kongens Hauge og gjorde mig en temmelig Motion. Jeg havde valgt mig Morgenstunden, saa vel fordi den var meest forfriskende, som og fordi der paa den Tiid var mindst Folk i Haugen. Den 16. Junij havde jeg bestilt min Caffee ved Springvandet, og da jeg gik ind i det nærmeste Lyst Huus, fandt jeg der et ungt Menneske sidde at læse, som jeg kiendte af Anseende, men aldrig havde talt med. Hans Tilbageholdenhed og store Beskedenhed voldte, at han gik bort, men da min Broder kiendte ham bedre end jeg, saa bad jeg ham at hente ham tilbage, og han havde den Godhed at føye min Begiering. O, hvor lidet tænkte jeg den Gang paa, at Forsynet herved lagde Grunden til mine kommende Dages Lyksalighed, at dets Godhed i dette unge Menneske skienkede mig et Gode, som jeg ofte med Taare havde anraabt det om: en sand, en trofast Ven ...«

Bülow forklarer sin »Beskedenhed« paa den maade, at han nok vidste, hvem hun var, men »var noget bange for hendes Bekiændtskab, som jeg altid har været for de saakaldte lærde Damer,« – men ellers afviger hans fremstilling ikke væsentligt fra hendes: »En deilig Sommermorgen var jeg gaaet til Rosenborg Have, hvor jeg pleyede at opholde mig, førend jeg skulde gaae paa Paraden, og havde udvalgt mig et af de meest afsides Lysthuse, hvori jeg sat og læste. Paa engang fornam jeg, at et vandrende Selskab nærmede sig til mit Opholdssted, jeg vilde da strax forlade det; men Jfr. Biehl, som var en af Damerne, kaldte paa mig og sagde: »nu skal De ikke undgaae mig«. Høflighed bød mig da at bie, og jeg slap da ikke fra hende, førend Parade-Tiden ikke tillod mig et længere Ophold i Haven. Jeg maatte ved

Charlotte Dorothea Biehl
malet af Cornelius Høyer ca. 1775. 5,4×5,2.
Frederiksborg.

min Bortgang love snart at besøge hende, og det skete, skøndt de første Gange ikke ret gierne; men siden, jo mere jeg lærte hende at kiænde, blev hun en af mine kiæreste Veninder ...«

Der har været rejst tvivl om tidspunktet for dette møde, men følgende rørende vers, hvor hun lader datoen tale, burde vel være dokumentation nok:

*Ak! om iblandt de blide Dage,
Der eje Ret Dig at behage,
Det ædle Hierte tæller mig,
Hvor frydes hun, jeg viiste Dig!*

d. 16de Junij 1771.

B—

Det varede dog længe, før forholdet blev stadigt og virkelig intimt: »efter vort første Møde i Kongens Hauge blev Tingene i den Forfatning, de vare – skriver hun – i nogle Aar; min Agt tog dagligen, efter det jeg hørte om ham, til, og Erfarenhed har lært mig, at hans Agt for mig ikke er bleven formindsket. Derpaa

førte Skiebnen os paa nye nogle Gange i Vinteren 1777 i Sælskab med hinanden, og Sommeren derpaa sendte han mig Frugter fra Fredensborg.« Igen gaar der nogle aar, indtil der indtræder en ny tilnærmelse i slutningen af 1782. Fra nu af er Johan Bülow Charlotte Dorothea Biehls et og alt. Selv skriver hun i sine erindringer: »Fra November 1783 til April 1784 er den lykkeligste og behageligste i min heele Leve Tiid. I den saa jeg min elskede Iohan tre til fire Gange om Ugen, og ved hver Gang jeg saae ham, opdagede jeg nye Fortræffigheder hos ham, og vort knyttede Venskabs Baand blev draget haardere.«

De bevarede breve bekræfter næsten paa dato denne udtalelse. Følgende overstrømmende billet er blot dateret den 29. oktober, men kan efter al sandsynlighed henføres til 1783: »Velkommen! 1000 Gange Velkommen Beste kiereste Ven, Fornøyselsen over at aande, en Luft med den, jeg har kierest af alle gjør mig uskikket baade til at tænke og skrive. Dersom De saae mig, saa skulde De troe, at der var kommen Qvæg Sølv i mine Lemmer, jeg som ellers kan sidde 8 til 9 Tiimer uden at røre mig, har i Dag ingen blivende Sted, og kan følgelig ikke heller foretage mig noget, men for dog ikke at være ganske ørkesløs har jeg knækket Nødder, og lagt dem her hos, med det Ønske, at de maatte smage Dem. Lev vel til i Morgen! Hvor slaaer mit Hierte ikke ved Forestillingen, at jeg i Morgen skal see og omfavne min evig agtede, ærede og elskede B-!«

I en tæt strøm følger brevene nu efter hinanden, der gaar næsten ikke en dag, hvor hun ikke skriver til ham. I begyndelsen underskriver hun sig mest blot: »B-«, idet hun synes at spille paa de fælles forbogstaver; f.eks. slutter hun et brev af 26. december 1783: »min B-s hengivne B-«. Men senere underskriver hun sig som oftest: Dorothea eller blot: D-. Paa særlige højtidsdage som den 16. juni, den dag de først mødtes, eller hans fødselsdag den 29. juli eller ved nytjaar sender hun ham ømme digte.

Brevene handler om alt muligt. Om dagens smaa begivenheder, om hendes skiftende helbred, om samtaler hun har ført, om hendes forfatter-bekymringer. Frit og levende lader hun pennen løbe og fortælle, hvad der optager hende. Men mest handler

brevene om hendes umaadelige kærlighed. Hun kan ikke blive træt af at sige om og om igen, hvor højt hun elsker ham – men af og til ængstes hun for, at det maaske kan blive ham for meget: »Jeg veed, min indtagende I–, at jeg allerede ofte, meget ofte har sagt Dem: O hvor ubeskrivelig elsker jeg dig! men De maae hverken kiedes ved disse Igientagelser, eller troe, at det er bleven mig til et Mundheld. Jeg siger det fordi jeg føler det, og føler det med en Hæftighed, der ikke meere tillader mig at fortie det;«

Med brevene følger gaver. Han sender hende dejlige frugter eller sukkerbrød, hun sender ham ting, hun har syet, eller kager, hun har ladet bage til ham. De bor jo ikke langt fra hinanden – hun paa Charlottenborg, han paa Christiansborg – og det er hende meget om at gøre, at han faar kagerne, mens de er varme: »Da man nu siger mig at Kagerne ere færdige, vil jeg ikke lade dem blive kolde, men skynde mig at sige Dem Farvel ...« Men skulle de mislykkes »saa veed Jeg dog, at Forestillingen om Hier-tet der sender dem, vil gjøre dem velsmagende; I Morgen kan min evig elskede »I–« faae dem varme tillige med et endnu varmere Kys, hos sin troefaste Veninde Dorothea.«

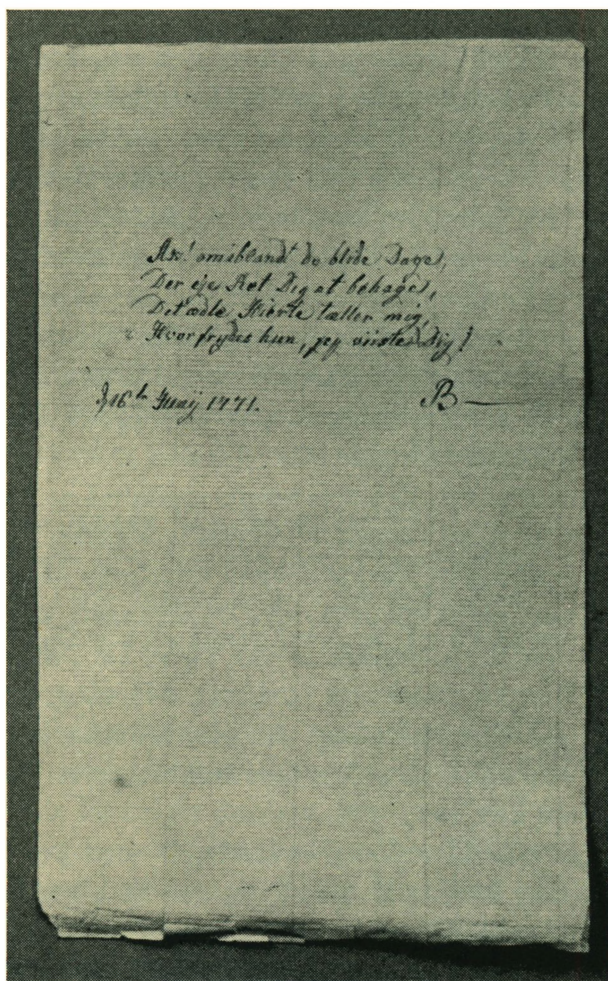
Om Bülow's betænkksomhed vidner følgende brevoptakt, dateret den 5. marts 1784: »En god Morgen, min velsignede Ven! Da der siden December Maaned's Begyndelse ikke er gaaet nogen Dag forbie uden at jeg io har nydt noget, som jeg har faaet fra den kiere I–s Haand, saa begyndte jeg ogsaa dette Brev, tygende paa et Stykke Mandel Brød...«

Ikke længe efter følger saa den bevægede tid omkring regeringsforandringen og Bülow's ophøjelse til hofmarschal. Charlotte Dorothea véd nok, hvad der staar paa spil, og politiske betragtninger optager en stor del af brevene. Ogsaa mundtligt kan man gaa ud fra, at Bülow har drøftet mange af problemerne med hende. Her, som i flere andre tilfælde, har hun sikkert kunnet være ham til nytte baade ved at skaffe ham oplysninger af den ene og anden art og ved at hjælpe ham til at klare sine tanker.

Paa et enkelt punkt har man dog i høj grad overdrevet eller rettere misforstaaet hendes betydning for Bülow's handlemaade. Det er med hensyn til den humane behandling af Guldberg efter omvæltningen. Louis Bobé har her paastaet, i indledningen til sin udgave af »Charlotte Dorothea Biehls Breve om Kong Christian VII«, at Bülow i sin forbitrelse mod Guldberg og hans Partifæller skulle have »udtalt Ønsket om at disse burde lide en haard Straf »for den Elendighed de havde bragt over Landet og sone de Mishandlede ved deres Blod«. Og videre oplyser Bobé, at C. D. Biehl i den anledning tilretteviser Bülow paa følgende maade: »Guldberg er en svag og skrøbelig, men ikke en ond Mand, der mangler Indsigt, men hverken god Vilje eller Redelighed. Andre have misbrugt hans godtroende Hjærte og blindet hans Øjne ved et falsk Skin...«

Man forbløffes unægtelig ved at møde dette pludselige udslag af blodtørst hos den som oftest saa mildt dømmende og forsigtigt handlende Johan Bülow. Det stemmer meget daarligt med alt, hvad man ellers ved om ham. Det virker ogsaa mærkeligt, at Bülow skulle have haft denne naive belæring om Guldbergs karakter behov. Bobé anfører ikke, hvorfra citaterne stammer, men saavidt man kan se – da de ikke synes at være helt nøjagtige – gaar de tilbage til et brev fra C. D. Biehl til Bülow dateret den 22. juli 1784. Hun refererer her en samtale, der er ført hjemme hos hende dagen i forvejen. Man drøftede den nye tingenes tilstand, og C. D. Biehl glædede sig over den mildhed, der var udvist overfor de styrtede. Herimod bemærkede en af de tilstedeværende: »Deri er jeg ikke eenig med Dem, Jeg troer, at det havde været godt, om nogle havde selv maattet føle den Elendighed, de havde bragt over Landet, og forsonet de Mishandlede ved deres Blod, især G-g og Sch-«. Og der udspinder sig en længere diskussion, som bl. a. giver C. D. Biehl anledning til den af Bobé citerede karakteristikk af Guldberg: »Efter min Kundskab om det Menneskelige Hierte var Gg en svag og skrøbelig, men ikke en ond Mand, han manglede Indsigten, men hverken god Villie eller Redelighed og var lettere at leede, end han forstod den Kunst, at bringe andre hvorhen han vilde have dem,

Det side 25 omtalte vers af C. D. Biehl.
Sorø Akademis Bibliotek.

uden ved Hielp af Magten, og i Følge deraf misbrugte han den, naar andre havde funden Leylighed til at misbruge hans godtroende Hierte, og blindet hans Øye ved et falskt Skin.«*

Der er intet, der tyder paa, at Bülow skulle have været uenig med Ch. D. Biehl i disse anskuelser. Snarere er det hende, som

* Ch. D. Biehl bruger meget lignende vendinger i sit af Edv. Holm udgivne skrift om regeringsforandringen den 14. april 1784, Hist. Tidssk. 3. rk. 5. bd. side 426.

vil vise, at hun deler Bülow's moderate syn. Det er netop paa denne tid, at Bülow overdrager hende den ansvarsfulde opgave at forfatte en fremstilling af regeringsforandringen den 4. april samme aar, og det er nok ham, der med hensyn til upartiskhed og maadehold er den vejledende. Faa maaneder tidligere, den 15. april, havde hun bebrejdet ham hans medlidenhed med de styrte: »at Deres Menneske Kiærlighed føler de afsadtes Suk stærkere, end deres Fryd, som seer sig befriede fra svage, forblindede og herskesyge Ministres trykkende Aag. Men vær roelig, værdige og fortræffelige Ven! Beklag ikke at Magten til at trykke Værdige og hæve Nedrige er dem betagen, men beklag, at den har været saa længe i Hiines Hænder.«

Iøvrigt siger hun om den refererede samtale i et medfølgende brev: »Noget af denne Samtale forefaldt virkelig i Gaar med een, der var hos mig og da jeg derpaa erindrede mig hvad der i den Materie var talt imellem os om Formiddagen, saa besluttede jeg at gjøre den til Indholdet af det Brev, De havde begieret. Det er mit Hiertets sande og oprigtige Meening, jeg har talt efter Følelse og Overbevisning; thi saa inderlig, som jeg end elsker Dem, saa kunde jeg dog ikke bifalde deres Tanker naar jeg ikke meente det...«

Det historiske forfatterskab i samarbejde med Bülow var den store opmuntring for Ch. D. Biehl paa hendes ældre dage – men midt i det hele kom Bülow's forlovelse, som ramte hende haardt, selv om hun maatte have ventet det – aldersforskellen var jo stor. Hun græder sine modige taarer, hun jamrer, men hun trøstes. Hun har dog stadig hans fortrolighed, og han forklarer hende alt med rene ord. Den 26. januar 1785 forlovede han sig, og allerede den 1. februar skriver hun ham et langt moraliserende brev, hvori hun foreholder ham hans pligter mod sin tilkommende, sig selv og andre. Han har ikke overfor hende besmykket sin handlemaade. Hun skriver: »Da De har sagt mig at ikke Hiertet men Forstanden havde bestemt Dem, saa havde De ...« Og hun skriver videre: »De har iligemaade sagt mig at hun ikke har meget Forstand ...«

Blot han viser sig, glemmer hun igen alle sorger. Allerede den

4. februar sender hun ham et jublende brev: »Har jeg ikke ret, naar jeg kalder Dem min Apollo; thi aldrig har denne Lægedoms Gud gjort halv saa mange Underværker, som min B- virker i min Siel. Tak, min elskede Ven, Million Tak for i Gaar! O at De maatte været tiende Deelen saa fornøyet med Deres Aften, som jeg var og er endnu. Hvordan har min beste Ven sovet, er han roelig, er han fornøyet? saa kan ingen være lykkeligere end jeg.«

Stadig fortsætter den tætte brevstrøm, stadig skriver hun sine smaa sirlige rimerier paa aarets fælles højtidssage. Hun sender et digt til brylluppet – men hun sender ogsaa et til den 16. juni samme aar. Det er paa fire vers, af hvilke det tredje lyder:

*Jeg ejer end min Ven, den dyrebare Skat,
Som denne kiere Dag mig først at kiende lærte,
Jeg fik i min Johann alt hvad min Siel begierte
Et Skiold mod Ondskabs Storm, en Trøst i Sorgers Nat.*

Hendes følelser kølnes ikke, og hun kan stadig glæde sig ved hans besøg, ved hans smaa opmærksomheder og ikke mindst ved de værdifulde historiske papirer, som giver stof til hendes flittige pen. Men sygdom og armod plager hende haardt, de sidste faa aar hun endnu har tilbage. Tonen i brevene bliver svagere, vemodigere og mere og mere lidende: »O fordums lykkelige Dage! – skriver hun den 5. december 1787 – Hvor ere I blevne af? og da disse ere eder saa uliige, hvi kan da eders Minde ikke udslættes hos den syge og længselsfulde D-«.«

Værst er det, naar hendes ven svigter og glemmer at besøge hende: St. Dorotheæ Dag 1788 – den 6. februar – skriver hun: »Atter Otte Langsomme Uger forløbne uden at mit længselsfulde Øye har seet det eneste paa Jorden, der kan glæde det. O at Himlen snart vilde lukke dette forgrædte Øye for stedse, og bringe min beængstede Siel til Roe og Hvile.« Men kommer han, kan han endnu faa glæden til at blusse: »Tak for sidst,« – skriver hun den 14. marts – »min tilbedede, min evig elskede Ven! Det er og bliver dog en uimodsigelig Sandhed, at De er min Apollo

mit Alt, De kan aldrig forestille sig den Forandring Deres Nærværelse har foraarsaget, om ikke just paa Legemets, saa dog paa Sielens Vegne.«

Nok synes man maaske, han kunne have bødet lidt mere paa hendes fortvivlede økonomiske forhold i denne sidste tid. Den 19. marts skriver hun: »Mine Æbler er spiiist, min Viin er udrukken til den sidste Draabe; de Sukker og Mandel Kager, som *Somme* lovede mig har jeg ikke faaet; og jeg har ikke en Skilling at købe bon bon for, saa jeg maa sue paa Labben i disse mange hellige Dage ...« Men saa husker han hende igen, sender hende gaver og lader hende, som i gamle dage, ved en galant billet vide, at han kører over Kongens Nytorv, og at hun skal kigge efter ham: »Tak min velsignede Ven for alt dit kiere Sukker Godt, men troe ikke at det var den stakkels D- Skyld, at hun ikke var i Vinduet for at see sin evig elskede I- da hun først fik Sæddelen to, der sagde hende, at den kiere Skalk kom forbie Klokken et saa kunde hun der i fiire Dage næsten har maattet holde Sengen igien ikke tænke paa Vinduet. Ja, min Bedste jeg har længe erfaret, at De er Comissionair som Ven, begge Deele mageløs. Jeg liider og paa min B- som paa et høgere Væsen, der er befriet fra Skrøbeligheder. Den Tanke, han kan blive anderledes er aldrig falden mig ind, jeg ønsker alene, at hans Længsel efter hans uforanderlige Veninde, maatte bringe ham meget oftere til en syg Pige, hvis eneste Trøst og Glæde han er. D-«

Dette brev er vistnok det sidste, hun sendte ham. Det er dateret den 31. marts 1788. Faa uger efter, den 17. maj, døde hun.

Det var hendes ønske, at en silhuet af Johan Bülow, som han engang havde foræret hende, skulle følge hende i graven, hvilket ogsaa skete.

Faldet

Bülows stilling var paa flere maader vanskelig.

Det er altid vanskeligt at indtage en saa overordentlig magtstilling. Det skaber ikke udelukkende respekt, meget hurtigt gror misundelsen, ustandselig er der ting at kritisere, ustandselig er der dem, der bliver forurettet – og de, der bliver hjulpet, er ikke altid lige taknemlige.

Det er vanskeligt at staa som forstanden ved siden af magten. Man kan være sikker paa at blive gjort ansvarlig for fejlene. Bag succes'en risikerer man at forsvinde.

Hurtigt efter regeringsforandringen dannede der sig klikker og intrigerende magtgrupper. Til de misfornøjede meldte sig naturligvis først og fremmest de forstødte, kredsen omkring enkedronning Juliane Marie med Guldberg i spidsen. Men der var mange andre intrigerende parter. Det var jo bl. a. revolutionstiden, man var inde i; det var landboreformtiden med alle de modsætninger, baade saglige og personlige, som den affødte. Og der var dengang som nu de rene kværlanter; de er ikke altid helt ufarlige.

Tilsyneladende manøvrerede Bülow med stor behændighed i det mudrede farvand. Han ville gerne vide saa god besked som muligt med alle forskellige synspunkter, og det kunne han kun ved at have forbindelser i alle lejre. Han førte en omfattende korrespondance til flere sider, men ganske særlig med Guldberg. Det viser dog smidighed.

Men det er alligevel som om han ikke i længden kan holde sig fri af personlig stillingtagen. Der har været noget konservativt i hans natur, som mere og mere har nærmet ham til Guldbergsiden og fjernet ham fra de reformivrige ministre. Han havde langt fra det bedste forhold til Schimmelmans f. eks. Det ser man navnlig af grevinde Schimmelmans kostelige bemærkning om ham: »aussi bête que serpent« – »lige saa taabelig som slange-

agtig«. Man kan næsten høre hende stampe irriteret i gulvet; der maa en saa grotesk selvmodsigelse til, for at hun kan faa luft. Man spørger uvilkaarlig, hvad der dog kan ligge bag en saa voldsom harme?

Ja, ikke alle elskede jo Schimmelmanns lige højt. Bülow havde i sit arkiv et brev fra en af sine gode venner, som skriver følgende: »i en ond Stund førte Danmarks onde Dæmon den forhexede Schimmelmann ind i Landet, og hans Afkom skal dog nok rent ødelægge, hvad han levned. Jeg vil ende dette med et smukt Vers, som jeg forgangen lærte her, og skal være fabrikeret i Hamborg:

*Von Bettelstab im Adelstand
erhoben ward Herr
Durch List, Betrug und Schelmerey
Betrog er derer König drey
Zuletzt ward ihm ein Band geschenkt.
O, wäre er doch darin gehenckt.«*

Tænk om Bülow, maaske halvt for spøg har vist kronprinsen dette sjofle vers – hvor let kan det ikke være gaaet videre? Verden er lille. Bülow kan have ladet et letsindigt ord falde. Det er ikke engang nødvendigt. Andre kan have fabrikeret det.

Man kan med temmelig sikkerhed slutte saa meget ud af det lille Schimmelmannske vredesudbrud, at helt saa slangeagtig som naiv har Bülow nu ikke været. I modsat fald skulle han nok have sørget for at holde sig gode venner med en af landets mest indflydelsesrige mænd og en af kronprinsens vigtigste finansielle raadgivere. Og Schimmelmann var endda ikke den eneste af ministrene, Bülow stod køligt overfor. Han har selv udtalt, at han ved sin del i begivenhederne omkring den 14. april lagde sig ud »med to meget gieldende Partier? Paa den ene Side: Dronningen, Arveprindsen, Guldberg, Sporon, Moltke, Steemann, Rosencrone m. fl., og paa den anden Side: Christian og Conrad Reventlou, Schimmelmann, Gen. Sehested, Slanbusch, Riegels, Bodendich m. fl. med hvert Parties Tilhængere.«

Allerede dette var betænkeligt.

Værre var det, at der stadig var kurrer paa traaden i forholdet

Kronprins Frederik paa Frederiksberg Slot i begyndelsen af 1780erne.

Tegning af Jens Juel. 21,7 × 13,9.

Kobberstiksamlingen.

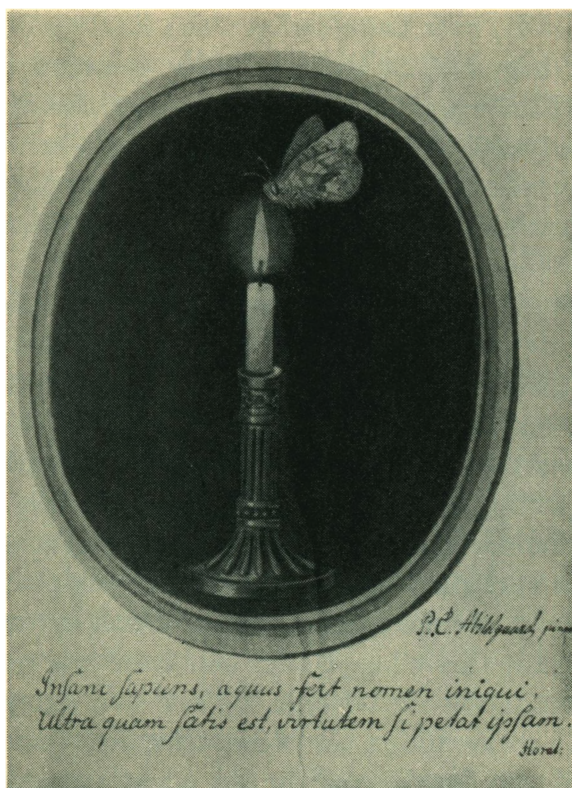
til kronprinsen. Og det skyldtes alt andet end slangeagtighed. Stadig følte Bülow det som sin pligt at sige kronprinsen sin mening, som han havde gjort det fra den første dag i barnekammeret. Ofte har han sikkert givet kloge raad. Men i nogen grad glemte han, at situationen var en anden, end da han var kronprinsens opdrager. Han var ikke fri for hovmestereren og smaalighed i sine evindelige formaninger og tilrettevisninger.

Bülow havde desuden visse fixe ideer, som man egentlig ikke kan fortænke en ung enevældig fyrste i ikke at kunne tilpasse sig. F. eks. Bülow's indgroede aversion imod jagt, som dels vendte sig mod dyrplageriet – navnlig ved parforcejagten – dels mod de adspredelser, der fulgte med. Det var nu engang en af de store fornøjelser i kongens omgangskreds. Ikke mindre fanatisk ivrede han mod maskeradeerne. Følgende optegnelse blandt hans efterladte papirer kunne gaa lige ind i Holbergs »Mascarade« som en replik af Jeronimus: »Ulykkelig Opfindelse af en Forøder, Lediggænger eller Vellystling. De give slem Anledning til Tids, Penge og Sundheds Spilden – og mange Udsvævelser. Kan det nægtes, at man maskeret kan tage sig Friheder, som man umaskeret ikke vilde eller torde vove?« Og Bülow konkluderer, at opfinderen af maskeradeer og jagt hver 1. april burde sættes i gabestokken med den overskrift: »Forbryder mod Dyd, Menneske og Dyr«.

Det er paa baggrund af saadanne udtalelser, man skal betragte den her afbildede tegning, som Bülow engang har faaet forærende af veterinæren P. C. Abildgaard, malerens broder. Den er et tydeligt hib til en altfor vidtdreven dyrkelse af dyden.

Paa den anden side anes der en vis latent utilfredshed hos Bülow med hensyn til hans økonomiske situation. Han følte sig afhængig, han syntes ikke, kronprinsen var rundhaandet nok overfor ham. Det var meget godt, at han blev ridder af Dannebrog, men naar han skulle betale 500 rigsdaler i gebyr, gik jo noget af fornøjelsen. Saa var det han giftede sig de mange penge til. Det kunne næsten se ud som et svar paa det dyre dannebrogskors og den ringe kontante anerkendelse efter statskuppet. I al fald blev kronprinsen meget opbragt, og rollerne blev for en gangs skyld ombyttet: nu var det kronprinsen, der optraadte som moralens talsmand overfor sin moralske opdrager og med rene ord bebrejdede ham, at han tog frøken Hoppe for pengenes skyld. Det var et af de første alvorlige opgør mellem de to, og det har sikkert sat ar hos dem begge. Begge var jo ramt.

Som aarene gik, blev situationen mere og mere uudholdelig for Bülow. Han fortæller sin dagbog, hvordan han ærgrer sig.

Akvarel malet til Johan Bülow af veterinærprofessoren P. C. Abildgaard, malerens broder. Citatet er en let forvanskning af Horatses Epistularum liber I, ep. VI, 15–16: »Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui, ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.« – »Den vise vil faa navn af daare, den retfærdige af uretfærdig, hvis han i sin stræben efter dyden gaar ud over det rimelige.« 13,3 × 11,2.

Johan Bülows Kunstbog paa Sanderumgaard.

Den 20. maj 1789 skriver han: »Denne Dag er en af mine faa behagelige.« Aaret efter, den 9. maj, vaander han sig: »Gid jeg var i Ro langt herfra.«

Uden tvivl er der blandt kronprinsens nærmeste omgivelser dem, der har pustet til ilden. Særlig problematisk er prins Karl af Hessen. Bülow selv havde ham mistænkt for at have stukket ham ud hos kronprinsen. Men spillet har i saa fald været fint beregnet og yderst fordækt. Edvard Holm fremhæver i sin fortrinlige fremstilling af forholdet mellem kronprinsen og Johan

Bülow efter 1784, hvor besynderligt Prins Karl og Bülow stod til hinanden. I begyndelsen hadede Bülow øjensynligt af et godt hjerte prins Karl og gjorde hvad han kunne for at forpurre et ægteskab mellem kronprinsen og hans datter – senere slog han helt om, blev tilsyneladende hans næreste ven og arbejdede nu ivrigt paa den nævnte forbindelse, som jo ogsaa blev virkelighed i 1790.

Hvad mon der laa bag dette overraskende omslag? Edvard Holm lader det staa hen, men mon ikke grunden skal søges i Frimureriet? Bülow har efterladt sig en redegørelse, der peger i den retning. Engang i firserne foreslog prins Karl Bülow at blive frimurer, hvad denne hurtigt gik ind paa. Prins Karl, der indtog en ledende stilling som frimurer, var overordentlig imødekomende mod Bülow og sørgede for, at han hurtigt steg i graderne. Men dyb hemmelighed var jo en betingelse, og prins Karl paa lagde ham intet at røbe til kronprinsen. Deraf opstod imidlertid en ganske pudsig forvikling. Under den korte krig med Sverige i 1788 opholdt de tre sig i Norge, og her slap det ud, at ogsaa kronprinsen i mellemtiden var blevet frimurer – uden at Bülow anede det. Ingen havde i og for sig noget at lade den anden høre, men begge maa have været lidt pinligt berørte – eller var kronprinsen maaske alligevel orienteret? Bülow i det mindste følte sig øjensynlig ført bag lyset.

Men det var ikke det hele. Bülow fortæller videre i nævnte redegørelse, at prins Karl var et stykke af en mystiker, som troede sig i pagt med aander og modtog aabenbaringer. Han missionerede ivrigt og fik ogsaa kronprinsen med sig, mens Bülow følte sig ilde til mode. Bülow fortæller et eksempel paa, hvad der gik i svang, et eksempel man næsten kunne tro, H. C. Andersen havde kendt, da han skrev »Kejserens nye Klæder«: »Man saae alting klart for Øye; klart Skin paa Væggen eller paa Døren som bejaede eller benægtede naar der gjordes Spørgsmaal. Alle kunde see det uden jeg, jeg saae intet. Pr Carl, Krpr, Pr Fr. og Köppern fortaalte besynderlige Ting om denne Sag – Saaledes foreslog jeg Krpr: en Dag at give en Foræring til en Svensk – hvortil jeg havde gode Grunde – der maatte nu først spørges

Pr. Carl, han saae paa Døren, og Svaret blev: Nej! jeg allene saa intet. At nægte en Tings Tilværelse fordi man ei kan see eller begribe Sammenhæng dermed, synes mig daarligt – jeg taug og tænkte: er det alt Blændværk, da vil det vel snart opdages...«

Hvordan man nu end vender og drejer det – om prins Karl var ægte mystiker eller blot mystifikator – røber denne situation med uhyggelig tydelighed, hvor isoleret Bülow's stilling i virkeligheden var. Han var en fremmed i kredsen, og han følte det. Og dette fandt, som sagt, endda sted allerede i 1788.

Flere gange tænkte han paa at søge sin afsked, og han havde venner, der gav ham ret. »Men – fortæller Bülow – den gl. Stampe [statsministeren Henrik Stampe, Bülow's trofaste ven som havde holdt hans bryllup] omstemte mig: jeg kjender Dem saa godt,« sagde han, »at jeg kan forudsige Dem, De vil faae Deres Afsked uden at behøve at søge den; men saalænge De ikke har den, kan De maaskee afværge Meget, som De siden vilde fortryde ikke at have afværget.«

Gamle Stampe fik ret. Men han døde, inden ulykken skete. Ellers havde han nok græmmet sig.

Kronprinsen var led og ked af Bülow, men det forbistrede – set fra Bülow's synspunkt – var, at han fandt et paaskud.

Bülow var blevet advaret. Han blev ramt netop paa, hvad den Schimmelmanske kreds kaldte hans slangeagtighed, men hvad han selv opfattede som en berettiget bestræbelse efter at holde sig bedst muligt underrettet om, hvad der foregik.

Eller som han selv udtrykte det, holdt han det »for sin Pligt at være høflig og med Overbærenhed at høre en Mand, uagtet uenig med ham i hans Tænkemaade, hos hvem han ikke havde sporet andet end ren, uegennyttig Hensigt og Attraa at tjene Prinsen.«

Det der skete var, i korthed, at en vis kancelliraad Holm, der i en aarrække havde rendt Bülow paa dørene med klager og besværinger, pludselig blev indblandet i en politisag i København som mistænkt for at have skrevet en regeringsfjendtlig pamflet. Der blev foranstaltet husundersøgelse hos Holm, og man fandt her bl.a. forskellige udkast til skrivelser rettet til

Bülow. Dette blev forebragt kronprinsen, og det var nok. Straks gik snakken, at Bülow havde konspireret mod kronprinsen, ville omstyrte regeringen og meget andet.

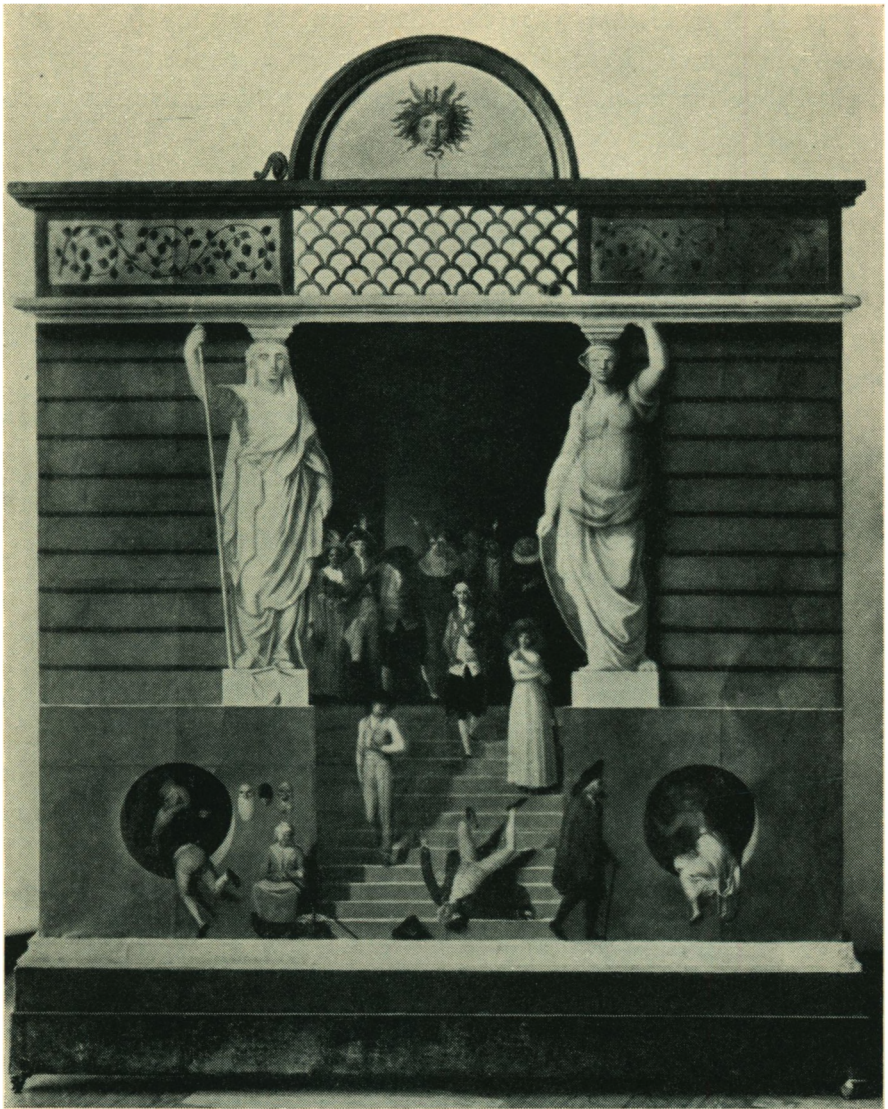
Naturligvis var beskyldningerne aldeles grebet ud af luften. Det eneste sande var, at Bülow havde været uforsigtig og aldrig burde have indladt sig det mindste med den mand. Som en ven skrev til ham, da sagen trak op: »Kiære Bülow, gid De dog havde den Gave af Gud, at De kunde læse klart og tydeligt i ethvert Menneskes Hierte, som De kan læse i en trykt Bog – o da skulde ingen Strik kunde nærme sig til Dem, og – dog De vilde da maaske være mindre lykkelig, end De nu er«.

Om kronprinsen inderst inde virkelig troede alt, hvad der blev sagt, er ikke godt at vide. Han greb ialfald paaskuddet.

Det bratte fald havde bl. a. den følge, at samtid og eftertid havde svært ved at finde en bagvedliggende grund, der var tilstrækkelig sensationel eller pikant. Man kunne ikke nøjes med den nærliggende og formodentlig ogsaa afgørende: at kronprinsen var træt af vedblivende at skulle have en hovmester ved sin side. Der maatte være noget mere spændende. I Kriegers dagbøger ser man f. eks. hvordan, saa længe efter, højst forskellige forklaringer følger efter hinanden med korte mellemrum og fremføres med samme overbevisning. Den 19. marts 1865 hedder det: »Der er ogsaa efter Bluhmes Vidnesbyrd aldeles ingen Tvivl om, at Grunden til Bülaus Fjernelse var, at han gjorde for stærkt Cour til Fr. VI's Gemalinde.« Men den 13. november derimod: »Efter Werlauff's Sigende var Grunden til B.'s Fjernelse ene og alene Frederiks Skinsyge; han hørte overalt Bülaus Roos, overalt heed det, han kunde ikke noksom takke Bülau.«

Af selve afskeden, hvordan den formede sig, har Bülow givet et dramatisk referat:

»Søndag Morgen den 2. Juni 1793 gik jeg efter Befaling op til Kronprindsen med de Sager, som skulde expederes. Lidt biede jeg i hans Kabinet og med et meget ærbart Ansigt tiltalte han mig omtrent saaledes: De veed hvad der er foregaaet imellem os. De har ført Brevvexling med Holm; og derefter kan jeg ikke have Fortrolighed til Dem.

Skærmen forestillende indgangen til Lykkens Tempel, malet af N. A. Abildgaard 1785. Den stod i Johan Bülow's forgemak paa Christiansborg, og hans ven, kobberstikkeren Clemens, har fortalt, at Bülow selv spøgte med, at det maaske kunne gaa ham som den uheldige mand, der falder ned ad trappen. 184 × 149.

Frederiksborg.

Jeg. D. Kgl. H. kan være forsikkert om, at jeg aldrig har ført Brevvexling med Holm. Vel har jeg som det var min Pligt, modtaget Breve fra ham, som De maaske alle selv har læst og veed Indholdet af.

Han. Jo! De har ført Brevvexling med ham.

Jeg. Nej! – De kan (være) forvisset derom.

Han. Jo vist har De!

Jeg. Nei – ved den levende Gud har jeg ikke. (Det var første og sidste Gang at Prindsen hørte en Eed af min Mund, hvorfor jeg ved denne Leilighed vel kunde undskyldes.)

Han. Jeg vil raade Dem til at reise til Deres Gaard og derfra søge Deres Afsked.

Jeg. Jeg kan nu ikke reise til min Gaard, ei heller søge om min Afsked; men jeg veed meget vel at De er Herren.

Han. Saa skal De faa den. (Jeg bukkede.)

Jeg. Har Deres Kgl. Høihed selv læst de Holmske Papirer?

Han. Ja jeg har.

Jeg. Jeg er vis paa, at De ikke har fundet det mindste i dem, som kan compromittere mig.

Han. Nei! og om Nogen siger det, da skal jeg Selv sige det er Løgn. – Vil De sende mig de Papirer, som De har i Forvaring, og de Penge De, som Ordenssecretær har tilbage!

Herpaa gik han bort. Jeg gjorde det Samme, men man forestiller sig let, med hvilke Følelser.«

Dokumentet der meddelte Johan Bülow hans afsked. Det har følgende ordlyd: »Pro Memoria: Under Dags Dato haver Hans Majestæt allernaadigst resolveret saaledes: »Vi ville have Vores Gehejmeraad, Herr Johann von Bülow, i Naade entlediget fra de ham, som Marschall hos Vores elskelige kiære Søn, Hans Kongelige Højhed Kronprindsen, og Vores Ordens Secretair, hidtil betroede Embeder. Og ville Vi derhos, at ham skal tilkiendegives Vort særdeles Velbehag med hans lange og troe Tieneste. Det af ham tillige førte Tilsyn med Vort Kunstammer, ville Vi have Vores Hofmarschall Kammerherre Greve Ahlefeldt overdraget. Denne allerhøjeste Resolution skulde vi Deres Excellence herved tjenstligst communicere, ligesom og Hr. Kammerherre og Hofmarschall Greve Ahlefeldt heraf er givet Communication, saavidt Tilsynet med Kunstammeret betreffen. Rentekammeret den 4de Junii 1793.«

Dokumentet findes i arkivet paa Sanderumgaard.

Pro Memoria:

Stor Dag Gode Jante Gode Majestæt allernaadige
Konges og Koningens Høiædelhed.

Vil vi alle som Borne Gudsneede, som Johann
von Bülow, i Naad og Klædegal, som de som som
man gale for Borne og Kongen Kongs - Køn, Gode
Kongelige Gudsneede Kongensneede, og Borne Kongsneede
Kongensneede, Gudsneede Kongsneede. Og vil vi
de dog, at som Høi Dikningens Høi
Kongensneede Kongsneede med Gode Lunge og Gode
Kongsneede. Det at som Høi Høi Høi Høi
som med Høi Høi Høi Høi, vil vi de som
Borne Gode Gode Kongsneede Gode
Kongsneede Kongsneede.

Denne allengyldige Resolution findes i Præsens
Kongensneede Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode
Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode
Kongsneede Kongsneede og Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode
Kongsneede Kongsneede Gode Gode Gode Gode Gode Gode Gode
Kongsneede Kongsneede med Høi Høi Høi Høi Høi Høi Høi Høi
Kongsneede Kongsneede den 4de Junii 1793.

Præsident

Wansen

Høi

Memoria

Høi

Wilsen

Den
Gode Gode Gode
i Gode Gode Gode Johann von Bülow.

Wilsen

Bülow kredsede ofte senere om, hvad der vel var den egentlige grund til hans afsked. »Mange aar efter hans Afskedigelse, i Aaret 1819, opholdt Landgrev Carl sig et Par Dage i Odense; Bülow besøgte ham da her og spurgte ham ved denne Leilighed uforbeholdent, om han vidste og kunde sige, hvorfor Kronprindsen havde givet ham Afsked. Landgreven svarede da paa Tydsk:

»– Ach, mein alter lieber Freund! Sie kennen unser König, er ist, das weiss Gott! ein so guter Herr; aber er wolte *enewolds* sein. – —«

Landliv

Heldigvis havde Bülow et sted at tage hen.

Han havde længe vidst, at han en dag kunne faa sin afsked, og sandsynligvis har han tidligt syslet med den tanke, i saa fald at leve sit liv paa landet. At det skulle være paa Fyn var en given sag. Her var han født, her havde han sine barndoms minder. Da derfor Sanderumgaard i 1792 blev udbudt til salg, var han hurtig til at melde sig som køber. Ved et mærkeligt træf gik et ønske fra barndommen paa den maade ganske bogstaveligt i opfyldelse. Gaarden tilhørte slægtninge af ham, og som lille havde han ofte været der paa besøg. Det var dengang hans højeste ønske at komme til at bo paa denne egn og faa en bondegaard. »nu har jeg faaet Mere.« – som han senere sagde.

Sanderumgaard ligger omtrent midtvejs mellem Nyborg, Johan Bülows fødeby, og Odense, byen hvor han tjente sine første sporer i den danske hær. De frugtbare jorder omfatter baade marker og skov. Et lille vandløb, Vejrup aa, løber igennem gaarden, hvor den danner forskellige smaasøer og fra gammel tid gav kraft til en vandmølle. Sanderumgaard nævnes tidligst 1468. En tid var den krongods, men kom 1580 i slægten Skovgaards eje. 1708 erhvervedes den af generalmajor Hans Brockenhuis Løwenhielm, den for sin tapperhed i den store nordiske krig bekendte. 1740 gik den over til dennes svigersøn generallieutenant Mathias Leth, og efter dennes enkes død 1792 var det, den blev købt af Bülow.

Den 4. juni 1793 fik Johan Bülow sin skriftlige afsked.

Den 12. juni klokken 10 om formiddagen* forlod han – »med et temmelig roligt Sind« – Christiansborg, hvor han havde haft

* I Kiøbenhavns ... Adresse-Contoires Efterretninger den 14. juni 1793 nævnes mellem rejssende, der har forladt byen: »Geheimeraad Bülau til Fyen.«

sin bopæl i næsten tyve aar, siden han den 7. oktober 1773 fik ansættelse som kronprinsens anden kammerjunker.

Den 14. juni ankom han med sin hustru til Sanderumgaard. Et ynkeligt syn mødte ham.

Gaarden var i højeste grad forsømt og forfalden, »smaa Blyruder, tilklinede med Gjær og Papir, Dørene saa lave, at man maatte bukke sig; rundt om den Morads og Hængedynd.«

Men netop dette kom Bülow tilpas. Et nyt liv oprandt for ham, vidt forskelligt fra det han i saa mange aar havde ført. Et liv i pagt med naturen, et liv i opbygningens tegn, et liv der gav ham mulighed for at glemme.

Han var en mand paa 42 aar, i sin bedste alder og i sin fulde kraft. Han begyndte forfra omtrent som en nybygger, der slaar sig ned i en fremmed verdensdel. Store opgaver ventede ham. Ikke blot skulle bygningerne istandsættes eller fornyes, jorderne forbedres, driften bringes paa fode, men hele det gamle jordfællesskab ophæves og afløses af det nye system, som landbo-lovgivningen netop havde banet vej for. Alle de mange problemer, han kendte saa godt fra papiret, fik han nu lejlighed til at tumle med i praksis.

Det blev ham beskaaret at se sit arbejde gro og se reformerne gennemført til glæde og bedste for ham selv og de mennesker, der befolkede hans store gods. Knap tyve aar efter kunne han føre sin tilfredshed til bogs: »I den Tid jeg har beboet dette Sted, har jeg gjort Alt hvad der stod i min Magt for at gjøre Godsets Bønder lykkelige. Hele Godset har jeg paa min Bekostning udskiftet, Gaarde og Huse har jeg udflyttet og opbygget – Skovene har jeg fredet, mange 1000 Træer plantet og opelsket i samme, mange 100 Favne Steengjærder og flere 1000 Favne Jordvolde sat og beplantet, nye Veie anlagt o.s.v.«

Det lille »o.s.v.« var ikke mundsvejr. Han udrettede meget meget mere. Han nøjedes ikke med at sidde som administratoren og give sine ordrer, i stort og i smaat tog han personlig del i arbejdet. Han var i marken, naar nye kornsorter skulle prøves, han var paa stedet, naar nye træer skulle plantes eller nye gærder anlægges. Ofte tog han selv haand i med. Han var orienteret i

Sanderumgaard set fra haven.
Maleri af C. W. Eckersberg 1806. 43 × 61.
Sanderumgaard.

den nyeste landøkonomiske litteratur og kunne tage affære, hvad enten det gjaldt raad mod plantesygdomme eller behandlingen af et sygt faar.

Bülow var oplysningstidens mand, for hvem det menneskelige var mindst lige saa vigtigt som det økonomiske. Det gjaldt, som han sagde det, at gøre bønderne lykkelige. De skulle gøres vidende, og han byggede skoler til dem. De skulle ikke blot slide og slæbe, men ogsaa have tid til at feste og fornøje sig. Da han bosatte sig paa Sanderumgaard, bad han sin ven V. K. Hiort, den senere provst ved Holmens Kirke, om at sende sig nogle folkesange, som han lod trykke og uddele til godsets bønder. Han anlagde en festplads, hvor de kunne forsamles og faa sig en svingom. I Davinde staar endnu en lind, som han lod plante ved det gamle bystævne.

Men Bülow var samtidig en from og troende mand, som lagde vægt paa gudsdyrkelsen – »han lader sine Folk hver Aften holde

Aftenbøn i Borgestuen; til den hører nogle Bibler og Psalmebøger, hvilke ogsaa som Inventarium findes i ethvert Huus, han lader bygge.«

Først og sidst var det hans ønske at højne bøndernes bevidsthed om deres eget menneskeværd. Naar han gik om paa sit gods, var han ikke naadigherren, men et menneske mellem andre mennesker – »for Bondedrengen tager han Hatten dybt af«, fortæller en af hans gæster i sin dagbog. Samme gæst fulgte ham paa et besøg i en af udflyttergaardene: »den var smukkere, lysere og bequemmere end nogen, jeg har seet, omgivet af Popler og med en net Hauge; han blev modtaget med Glæde, gik overalt omkring med Konen i Stuer, Kjøkken og Hauge, besaae hendes Tøier, og gav hende Raad og Formaninger.« I det hele taget sørgede han for at gaa lempeligt til værks med reformerne, hvad enten det drejede sig om udskiftningen eller om indførelsen af den nye salmebog.

Alt dette kan maaske tage sig ud som noget i retning af et glansbillede. Men Bülow paa Sanderumgaard frembød virkelig det sjældne syn af en idealist, for hvem virkeliggørelsen af idealerne lykkes. Det morede ham at fortælle, hvad en gammel bondekone havde sagt om ham nogle aar efter at han havde overtaget godset: »ja, det maa jeg saamen sige, han er intet Skarn imod os.«

Bülow varetog med iver administrationen af sit gods – men hjertebarnet var dog parken, eller, som han selv kaldte den: Haugen. Her fejrede hans civilisatoriske evner triumfer. Et »af Naturen yderst ugunstigt Jordsmon, en sid, af en Aa giennemløben Ellemose, der tilforn om Vinteren stod heel under Vand« omskabte han til »et vakkert landskab, hvor man finder en temmelig hastig vekslede Mangfoldighed af smaa Naturscener, hvor Vandet er afledet i Canaler, det udtørrede Land benyttet til Træplantninger, Mosegrunden forvandlet til Engsletter, Lunde og smaa Kratskove fordeelte imellem disse paa en saadan Maade, at Vandringen igiennem Haven ved Ly og Skygge er behagelig, og ved den raske Omvexling af Udsigter er betaget trættende Eensformighed. Endelig er der sørget for, at forskellige smaa

Bygninger, anlagte paa passende Steder, end mere oplive Udsigterne, sysselsætte Phantasien, og under Vandringen bringe os Tanken paa menneskelig Virksomhed, ved Siden af den frie Natur, nærmere; foruden at de tildeels frembyde behagelige Hvilepunkter til længere eller kortere Benyttelse.«

Saadan karakteriserer Christian Molbech haven, da han besøgte den i 1813. Udtryk som »det vakre Landskab«, »vexlende Mangfoldighed af smaa Naturscener«, »Omvoxling af Udsigter« og de mange smaa bygninger, der »sysselsætte Phantasien«, viser tydeligt, at Bülow fulgte tidens store mode: den landskabelige, maleriske og følsomme engelske havestil. Han havde paa nærmeste hold set den vinde indpas i de kongelige haver ved Fredensborg, Jægerspris og Marienlyst. Mænd som Wiedewelt og Thorkelin har kunnet give ham øjenvidneberetninger om forbillederne i England. I den af Thorkelin i 1788 formidlede boggave* fra Horace Walpole til kronprinsen fandtes bl.a. ogsaa Walpoles »Essay on Modern Gardening«, som har betydet en hel del for den nye havekunsts udbredelse paa fastlandet. Formodentlig har Bülow læst den. Ialfald har Bülow været fortrolig med standardværket for tidens haveentusiaster, Hirschfelds »Theorie der Gartenkunst«, som han flittigt excerperede. Og kataloget over hans bogsamling viser, at han fulgte godt med i den aktuelle havelitteratur.

Bülow gik med liv og sjæl ind for de nye tanker, men udformede dem selvstændigt og med fornuftig hensyntagen til, hvad stedets natur og jordbundens beskaffenhed tillod. Molbech skriver: »Man seer snart, at der i disse Anlæg ikke er noget *stort*, romantisk, eller høitideligt skjønt. En Flade som den, her maatte benyttes, kunde ikke frembyde Afvexling af Banker og Dale, eller Udsigter over store Landskabspartier. Men dette synes mig netop at være en særdeles Fortieneste ved denne Haves Anlæg, at man ikke har villet fremtvinge noget, hvortil Egnen aldeles ikke passede, og ikke opoffret den Skjønhed og Behagelighed, som en let fremblomstrende Natur kunde yde, for mislykket, overspændt Konst;«

* Se nærmere: H. P. Rohde: »Strawberry Hill«, Odense 1957, side 108 ff.

Til gengæld udnyttede han stedets fordele. Maatte han give afkald paa de storslaaede vu'er, fandt han en forbundsfælle i vandrigdommen. Han kunne oven i købet forene det nødvendige med det maleriske og idylliske. For at dræne maatte han grave kanaler og kunstige søer, som i sig selv bidrog til den landskabelige skønhed og den opmuntrende afveksling. Færdedes man til fods, førte de bugtede stier snart over skrøbelige naturtræs-broer eller maledede broer i kinesisk stil, snart langs bredden af en sø – færdedes man i baad, aabnede der sig tilsvarende muligheder for stadige overraskelser. Maaske netop sejladsen var den ideelle maade at bevæge sig gennem haven paa. Den sagte gliden af sted, kun akkompagneret af aarens plasken, var velegnet til at hensætte sindet i den forønskede, halvt drømmeagtige tilstand.

Maaske har Bülow tænkt paa den smukke park ved Wörlitz, som er et af de første større anlæg i engelsk stil udenfor England, og som ligeledes er ejendommelig ved sin udnyttelse af en flad, vandrig egn. Den nævnes af Hirschfeld som »en af de ædleste og fortrinligste i hele Tyskland«, og Goethe elskede den; i et brev af 14. maj 1778 til fru von Stein skildrer han sine følelser under en sejltur gennem kanalerne ved aftenide: »Her er uendelig smukt nu, i gaar aftes, da vi krøb gennem søerne, kanalerne og de smaa skove, bevægede det mig meget, at guderne har forundt fyrsten at skabe denne drøm omkring sig. Under en saadan tur er det, som om man faar et eventyr fortalt, og det har ganske karakter af de elysæiske marker; i den sagtteste mangfoldighed flyder det ene over i det andet; ingen højde drager nogetsteds øjet til sig eller vækker ens længsler; man strejfer om uden at spørge, hvorfra man kommer og hvorhen man gaar.«

Eller maaske Bülow har tænkt paa ungdommens dage i Sorø, naar han styrede sin baad til Bøgholmen. Sanderumgaard's Have var jo en drømmenes og mindernes park, hvor man kunne indskibe sig til svundne tider og fjerne egne, hvor man kunne tænke tilbage paa mennesker, man havde kendt og holdt af, eller steder man havde besøgt. Naar Bülow byggede en norsk hytte paa en høj mellem graner, var han et barn af sin tid, der sværmede for den vildsomme norske natur – men han kan ogsaa have tænkt

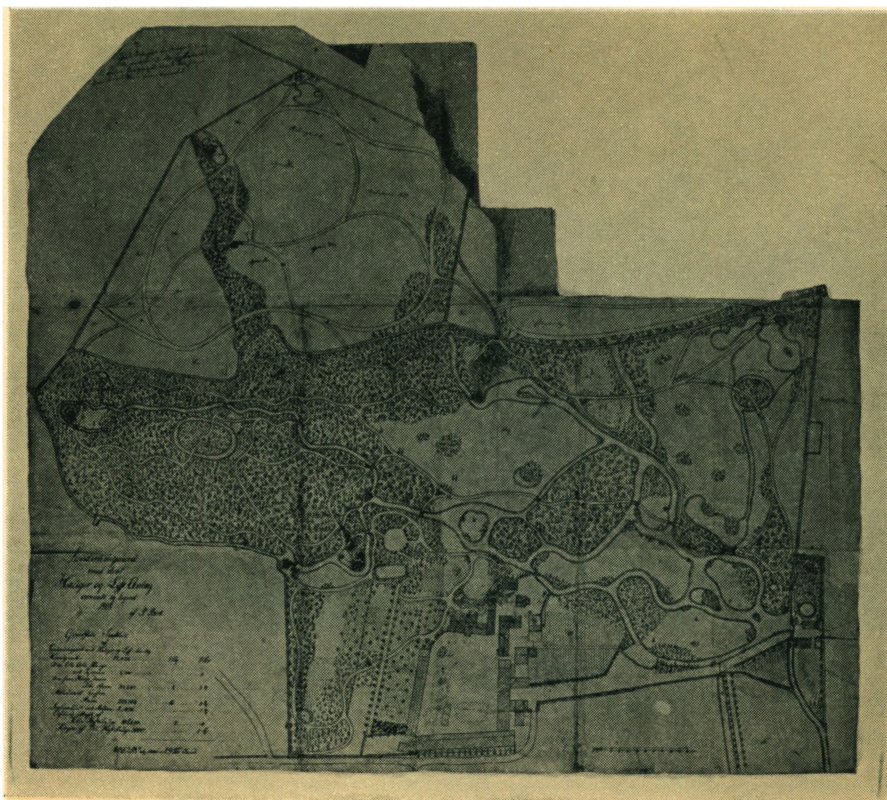

Lysthus i Sanderumgaard's have
Maleri af C.W. Eckersberg fra 1806. 37 × 44.
Sanderumgaard.

paa sin rejse i Norge i 1788, da han endnu nød kongelig gunst. Det var hans længste rejse. Den store udenlandsrejse rundt i Europa, som han saa ofte havde ønsket i sine unge dage, blev aldrig til noget.

Megen vemod, megen melankoli knyttede sig til Sanderumgaard's Have. Noget af en gravlund var den ogsaa. I ulykkesaaret 1793, kort før faldet, havde Bülow mistet sit eneste barn, den seksaarige datter Juliane. En vase af etruskisk form, kaldet Julies urne, paa en ø i søen foran hovedbygningen mindede til stadighed forældrene om det lidte tab. Og i mange aar var det Bülows faste beslutning, at han og hans hustru, naar den tid kom, skulle begravnes i haven. Døden havde næsten sit tempel i den mærkelige »Tankefuld-Hytte«, der med sin grav ved indgangen, sine dødningehoveder og sine inskriptioner manede den

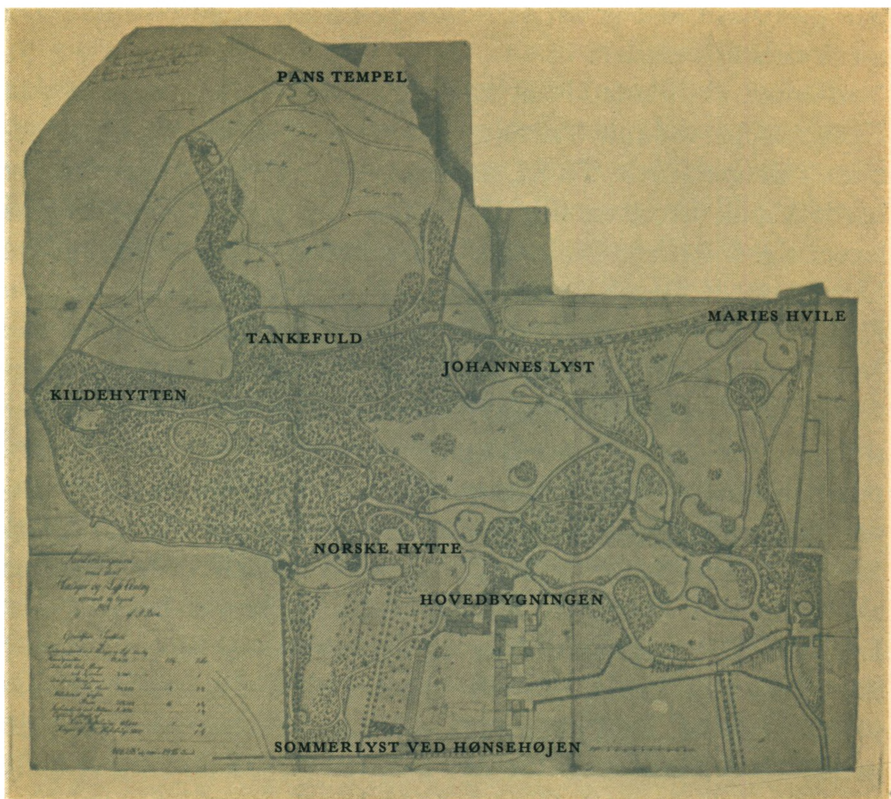

Kort over Sanderumgaarders have tegnet 1808 af P. L. Birk.
Nationalmuseet.

besøgende til at nedfælde sine tanker om livets gaade i den fremlagte bog ...

Trods alt har dog nok lysere og mildere stemninger været de overvejende. Først og sidst var haven en blomst, der raktes husets frue af hendes ridderlige gemal. Atter og atter kalder han nye partier, nye bygninger i haven op efter hende: Elselund, Elsehøj, Marieshvile. Ogsaa hytten »Johanneslyst« hentydede til gehejmeraadinden, »skjøndt hun ikke hedder Johanne, fordi hun, siger han, af Kjærlighed til ham ikke vil vide af andet Navn at sige, end Johanne«.

Færdig blev haven aldrig. Hver vinter udkastede han nye planer, hver sommer førte han dem ud i livet. For saa vidt maa

Samme kort med angivelse af de vigtigste lokaliteter.
Øst er til venstre paa kortet.

haven helt betegnes som hans eget værk. Dog havde han naturligvis hjælpere og medarbejdere. F.eks. kortlagde den senere landmaaler og stiftslandinspektør Peder Larsen Birk i 1808 haven for ham, ligesom bygningskonduktør Johan Hanck har leveret tegninger til bygninger.

Ved hjælp af Bülow's dagbøger ført paa Sanderumgaard fra 1795 til 1827 kan man aar for aar ret nøje følge havens historie, og ved hjælp af de mange beskrivelser af samtidige forfattere og de mange billeder af samtidige kunstnere kan man danne sig et levende billede af, hvordan haven har set ud. Med Christian Molbech som fører kan man yderligere foretage en hel vandring gennem haven, som den var den 7. juni 1813; et blik af og til

paa Birks kort, der er afbildet side 52 og 53, vil gøre vandringen mere virkelighedsnær:

»Førend vi forlade Huset maa jeg gjøre Dem opmærksom paa Udsigten her fra mit Værelse, som er en af de videste og skønneste i denne Have. En fri, aaben, lys Forgrund afskæres ved et bredt Vand, hvori en lille Holm med en tæt Gruppe af Træer hæver sig. I den ene Ende af Holmen staaer en hvid Urne [Julies Urne] paa en Græshøi. Paa hiin Side af Vandet møder en grøn Eng, som Skoven omringer, og over Skoven hæve sig de fierne Marker. Høie Træer slutte paa begge Sider af Huset dette nydelige, i høi Grad indtagende Landskab, som især i disse deilige stille, maaneklare Aftener ganske har fortryllet mig. – Fra Huset, paa den søndre Side, træder man lige ud i Haven. Paa den venstre eller østlige Side af Gaarden ligger den gamle Have, med en Mængde Frugttræer og Buske, og midt iblandt disse reiser en ærværdig Alm, hvis tykke Bul lige ned til Jorden er beklædt med Løv, sine fire mægtige Grene og den vidt omskyggende Krone over de øvrige Træer, der ydmyge staae i Kreds om denne Havens Oldefader, som, endnu i fuld Manddomskraft, har seet den gamle Have opvoxe og den nye at blive til. Glade hilse vi dette stolte Træ, og ønske, i det vi forlade dets Skygger, at ingen Omskiftning i Haven maa bortrydde dens ærværdigste Prydelse.

Dette Træ udgjør ligesom Grændseskiellet imellem den gamle og nye Have. Herfra ledes vi igiennem bugtede Gange forbi en Plantning af Grantræer, afvexlende med Buske og lave Frugttræer, op paa en lille Høide, hvor et Lysthuus er anlagt i Hiørnet af Haven, lige ved den forbiløbende Vei. Dette Huus, med det passende Navn *Sommerlyst*, bygget i en simpel landlig Stil, med et fremspringende, paa runde Piller hvilende Tag paa de to Sider, der vende mod Haven, indeholder en lille Sal og to Side Cabinetter, og er saaledes beqvemt indrettet endog til Sommerophold for en Familie. Fra det behagelige, overskyggede Sæde under Husets venlige Tag, har man paa den ene Side en vakker Udsigt giennem en Aabning i Haven til en norsk Hytte, heldigen anlagt paa en Høi i Fordybningen af en Lund, hvorved dette Partie fierner sig i Baggrunden, og synes meget længere borte

end det virkelig er. Den lille Hytte er her ganske paa sit Sted, og gjør en meget god Virkning. Udsigten fra Salen, over et aabent Landskab med Skov i Baggrunden, giver en interessant Afveksling, og Stedet til dette Lysthuus kunde ikke let være bedre valgt. – I Sommerlyst ere Værelserne ganske simpelt decorerede; Kobberstykker beklæde Væggene i Salen, og en lille udvalgt Samling af danske Oliemalerier pryder det ene Cabinet.

Giennem en Løvhvælving af Busktræer, og gennem en lille Skov af unge Frugttræer føres vi ved en bugtet Gang ned ad den Høide, hvorpaa Sommerlyst er anlagt, og nu aabner sig en ny Udsigt til den norske Hytte, der ligger omskygget af høie Graner og Løvtræer, i venlig Eensomhed paa en lille grøn Høi. Et bugtet, af tæt Kratskov indbefattet Vand adskiller den aabne Forgrund fra Hytten med dens Skov. Over Vandet hæver sig paa en Landpynt en lille Høi, og paa denne staaer en hvid Urne, behængt med en Blomsterkrands. For at besøge Hytten, vende vi os til Venstre; men flux forsvinder den, skiult bag en Lund af høie Aske og Elletræer; en fri Udsigt aabner sig til Marken og Skoven fra en Høide. Naar vi have nydt denne under Skyggen af en ung Lind, fører vor Gang os ned til en Bro over Canalen, som her udvider sig og danner en lille Dam, hvis Vand, begrændset af Marken og Haven, paa begge Sider taber sig bag Træer og Buske. Vi lade vort Øie hvile paa det klare, grønt om-Skyggede Vand, og paa den friske, livelige Eng, der høiner sig jævnt til en maadelig Bakke, som lukker Udsigten; vende os derpaa mod Høire, og efterat vi ere komne over en mindre Bro, opdage vi den lønlige, tæt overskyggede Gang, der fører os op til den norske Hytte.

Her, i Skovens stille Eensomhed, kunne vi hvile nogle Øieblik, og drømme os langt borte fra det Sted, hvorfra vi gik ud; thi Hytten, med sine ubeklædte Vægge af Tømmerstokke, og sine simple Træbænke, sætter os hen i Fieldlandene, hvor disse Boliger have hiemme ...

En Gang, der snoer sig omkring Hytten og den Lund, som overskygger den, leder os langs med Vandet ned til et Sted, hvor under høie Popler et Sæde indbyder os til at nyde en forandret

Udsigt. Her have vi den grønne Forgrund, Urnen paa sin lille Mindehøi, Vandet imellem en hældende Græsslette paa den ene Side, og mørkt skyggende Træer paa den anden. Skov omfatter det lille venlige Landskab; Hytten, som dog kun er faa Skridt borte, og Udsigten til Sommerlyst ere forsvundne. – Vi vende tilbage, og begive os over en Bro til Venstre dybere ind i Skoven. Men uformærkt have vi nærmet os Gaarden, hvis røde Tag vi skimte giennem de herlige, høie Løvhvælvinger. Men vi have kun begyndt vor Vandring, og vende os derfor atter til Høire, hvor en ny Bro leder os over Vandet, og ud paa en stor grøn Slette. Her, i det vi bøie omkring en Busk, hvor vi see Vandet, en Ø med Trægrupper og en Urne paa en Høi for os, træder med eet Gaarden frem, og dens landlige Bygning viser sig ligesom midt i en Skov, speilende sig over den grønne Forgrund i Dammen.

Denne overraskende, saare indtagende Udsigt, der paa flere Maader, som vi gaa længere frem, omskiftes, ombytte vi, efter en kort Vandring hen ad Engen, med en ganske forskiellig. I Baggrunden af Engen øine vi et Skovhuus, hvis hvide, reenlige Vægge og simple Straatag betegner os, at vi her ville finde en landlig Bolig – maaskee for en Huusmand, eller Arbeider ved Haven; og Engen, som ligger for os, hører formodentlig til Huset. Vi maae besøge det. – Altsaa byde vi Sanderumgaard Farvel, forlade Engen, og følge Veien til Venstre, som vi formode, vil føre os til Skovhuset. I mange Krumninger slynger den sig giennem den unge Skov, hvor en Mangfoldighed af forskiellige Træer giver os Skygge. Vi vandre fremad, altid til Høire – og vor Formodning har ikke skuffet os. Engen, med Sanderumgaards Bygning i Baggrunden, viser sig atter for os. En Bro leder os over Vandet, og nu staae vi for en Gitterdør, hvorover vi læse Navnet *Johanneslyst*. Inden for denne fører en skyggefuld Gang os op til den landlige Bolig, der synes at ligge her eenlig og indhegnet for sig selv. Over Døren læse vi: Velkommen! og træde derfor saameget hellere ind i Huset, hvor et Par smaa Værelser synes at forkynde en Huusmandsbolig. Men Folkene ere ikke hiemme. Formodentlig ere de dog ikke langt borte, siden Dørene staae aabne. – Den behagelige Svaling i dette heelt omskyggede Skov-

Parti fra Sanderumgaards have, som forestiller Kildehytten eller Johanneslyst. 42 x 60,5. Emil Hannover regner i Eckersberg-bogen billedet blandt Eckersbergs arbejder, men sandsynligvis er det malet af S. Mygind, hvis navn står paa blændrammen; der er desuden tradition for, at ikke hele serien af prospekter fra Sanderumgaard er malet af Eckersberg.

Sanderumgaard.

huus indbyder til Hvile paa Træbænken eller den straaflittede Stol; men længe tør vi ikke tøve; vi have endnu et godt Stykke af vor Vandring tilbage. – Havde Manden været hiemme, kunde han viist os Vei giennem Skoven; nu maae vi selv søge den saa godt vi kan. – Vi gaae ud giennem Haven paa den anden Side af Huset. Her er Urter og Blomster og et lille Kartoffelland; vilde Roser og Caprifolier flette sig imellem Lægterne langs op ad Væggen.

Her til Høire er Udgang til Marken. En lille Bæk risler forbi. Hvilken indtagende Udsigt over det frugtbare Land! – Vil De gaae over Broen? – Jeg seer en Pile-Allee, der fører til en stor Plantning af ung Skov. Men Solen brænder hedt; vi vende tilbage, forlade Skovhuset, og søge atter de svale Skygger. – Jeg veed ikke, hvorhen denne lønlige Vei vil føre os; men her er

fortræffelig Skygge, og om vi ikke finde os til Rette, kunne vi vende om igjen. – Her møder os en deilig ung Birkeskov i frodig Væxt. Den afvexler med tættere Plantninger, og giennem mørkere Skygger finde vi Veien til en Lund, der synes at være Erintringen helliget. Vi see her en Askekrukke, staaende paa et simpelt Fodstykke, som en Egestamme udgiør. Den seer etruskisk ud i Form, Farve og Malning; men kun Formen er antik, og Leret dansk. Stedet er passende valgt til dette lille Minde; men jeg veed ikke hvorfor Ideen ikke ret behager mig. – Nær ved dette eensomme Sted er en Udsigt aabnet til Marken, eller rettere til det nye Anlæg, hvorved Sanderumgaard's Have betydeligt skal forstørres*. Men da dette endnu kun er i sin Opvæxt, og den ordnende Konst her endnu ei har kunnet yttre sine Virkninger, forlade vi den unge Planteskole, hvor om nogle Aar en ganske ny Natur vil have dannet sig under Konstnerens Haand, og begive os tilbage til den ældre Have. En temmelig lang Vandring, paa hvilken vi maaskee kunde have behøvet Veiviseren fra Johanneslyst, fører os til en anden mørk og eensom Egn, hvor en Kilde, som her har sit Væld, danner en temmelig stor Dam, omgiven med høie Træer, der gienspeile deres Stammer og Kroner dybt i det dunkle Vand. Efter et rislende Fald imellem Stene, søger Kildebækken sin Vei giennem Buskene. Saa inderlig behageligt jeg finder det paa denne stille, eensomme Plet, fordrives jeg dog snart af mine afsagte Fiender, Myggene, som her have deres Yndlingsophold. – Vi følge Kildens Løb et kort Stykke, og ledes ved en Bro ind paa en lille af Skov og Vand indhegnet Engslette, hvor vi endnu høre Kildens Rislen, og hvor vi finde et ganske tarveligt Huus, der har Navnet *Kildehytten*. Dens Omgivning er blid og indtagende, og denne Plet er et af de eenligste og mest forborgne Steder i hele Haven; Men det Indvortes i Kildehytten seer slet ikke indbydende ud, og vi gaae derfor, uden at opholde os, videre.

Vi finde en Bro for os, og efterat vi ere komne over denne, følge vi Veien til Venstre, der omsider leder os til en rund, med

* Havens Areal er 28 Tønder Land. Det nye, med Skov beplantede Anlæg, i hvis yderste Ende en lille Bygning opføres paa en Høi (Pans Tempel), udgiør 8 Tønder Land.

Sanderumgaard's have. Som baaden ved det lille anløbssted viser, egnede parken sig ikke mindst til at ses under sejlads gennem de mange kanaler, der løb gennem anlæget og med sindrige sving bød paa nydelige landskabelige overraskelser. Figuren til venstre er Bülow selv.

Maleri af C. W. Eckersberg. 44 × 62.

Sanderumgaard.

Skov omhegnet Græsslette, i hvis Midte en Obelisk af Træ, endnu uden Indskrift, er opreist. Fra denne, med Vand omgivne Eng føres vi atter, ved at følge Veien paa høire Haand, ind i Skoven, hvor nogle paa Træerne ophængte Tavler lede os paa mørke Veie giennem tæt Kratskov ind i en ganske dunkel og høitidelig eensom Lund, der synes indhegnet og afsondret fra den hele øvrige Have. I denne, til alvorlige Betragtninger indviede Lund har en Eneboer opslaaet sin Hytte; i det mindste finde vi denne, indrettet med alt Tilbehør, paa Bordet et Timeglas, to Dødningehoveder, uden paa Døren en Tavle med den Indskrifter: Døden er vis – Dødens Time uvis! – og indenfor paa Hyttens Dør: Døden er Indgang til et bedre Liv! – Vi kunne ikke negte det, at vi her blive anderledes tilmode, end paa ethvert andet Sted i denne Have, hvor vi have dvælet. Den lille, ubetydelige Leer-

hytte med sit Straatag, i den mørke, sørgmodige Omgivning giør en vis skummel Virkning, og tiener til Beviis paa, hvad man ogsaa i Havekonsten med faa, men rigtig anvendte Midler kan udrette. Man bør unde Eieren den Lyst han finder ved dette Sted, om man end ikke kan dele den med ham. Han har ogsaa valgt denne Hytte, hvor selv om Dagen kun en mat og skummel Aftenlysning falder giennem det lille Vindue, til der at henlægge en Bog, hvor man finder en stor Mængde Erindringer i mangehaande Sprog (ogsaa mange paa Spansk fra Aaret 1808) skrevne af dem, som have besøgt Sanderumgaard og dens Have.

Imidlertid forlade vi den mørke Lund og Eneboerens Hytte for at søge lysere Egne; thi det synes os, som dette vel alvorlige Sted har ført os bort fra Natur-Anskuelsen og ind i Reflexionens Rige, hvor vi for denne Sinde ei ville dvæle. Efterat vi atter have giennemvandret en Deel af den Vei, vi allerede engang have tilbagelagt (thi endnu ikke fuldkommen bevandret i denne Have, kiender jeg ikke ganske den Traad, som leder rigtig giennem alle dens Labyrinther), og efterat vi ere komne forbi de Egne, hvor vi for en Stund siden besøgte Johanneslyst, opdage vi et Landskab, heel forskielligt fra dem, vi hidtil kiende i Sanderumgaards Have. Her bliver Alt mere lyst, frit og liveligt. Efter en temmelig Vandring, aabner sig en indtagende, ganske landlig Udsigt til en Slette, hvor et lille, venligt Huus med hvide Vægge, anlagt paa en Høi, omringet af Træer paa tre Sider, kalder os som Maalet for denne Vandring, hvilken jeg ikke veed at ende paa noget bedre eller kiærere Sted. –

Sletten aabner sig mere og mere, som vi nærme os Huset. Et bredt Vand omhegner det paa de to Sider. Vi træde over en Bro, giennem en Laage og bestige den lille, grønne, svalt omskyggede Høi. Nu ere vi i *Marieshvile*. – Neppe veed jeg noget mere venligt, mere smilende, mere sødt indtagende Sted i Sanderumgaards Have, end dette. Husets Beliggenhed i Lunden, paa den lille Banke over Vandet, giør en livelig malerisk Virkning. Paa den ene Side er det overskygget af Cytisus og Popler, som beskytte det mod Middagssolens Straaler, uden at udelukke deres velgiørende Virkning, og uden at hindre Udsigten over

Marken imod Skoven og den nærliggende Herregaard *Fraugdegaard*. Paa den modsatte Side gaaer Høien brat ned til Vandet, som her har en temmelig Brede og udvider sig paa venstre Haand i en Bugt, hvor en lille grøn Holm med Birketræer hæver sig; imedens Dammen paa høire Haand, hvor en Jorddæmning og en Bro danner Overgangen, taber sig bag Huset og Træerne. Paa hiin Side af Vandet have vi lige for os en Eng, bestrøet med adskillige smaa Lunde og Grupper af Pile og Elletræer. Baggrunden er lukket med Skov, og kun længere hen mod Venstre er en aaben Udsigt til Marken. – Det hele lille Landskab, som vi see det her fra Vinduerne – Vandet neden under disse, den aabne, grønne, skovkrandsede Eng, med de maleriske Trægrupper – Alt udgjør et Heelt, som jeg, i hvor indskrænket dets Omfang, hvor simple dets Partier ere, dog fristes til at sætte ved Siden af den deilige Udsigt fra Sanderumgaard over Havens Forgrund, som jeg før har omtalt. – Denne nydelige, indtagende Bolig, der bestaaer af to smaa lyse, muntre Værelser, har jeg fremfor noget andet Sted kaaret til mit Yndlingsophold; her, i den blide, venlige Eensomhed, hvor det lyse Sommerliv hersker i stille Skønhed, med den friske, oplivende Udsigt for Øinene, har jeg tilbragt flere rolige og ret lykkelige Timer – og her slutter jeg nu ogsaa denne Skildring, som jeg vel ikke har kunnet give noget af dens Gienstands Ynde, men som heller ikke gjør Paastand paa mere, end at være sand og tro ...«

Litterære sysler

Men til arbejdet i mark og have kom syslerne inden døre.

Johan Bülow var en flittig læser, som udover den rent faglige litteratur for godsdriftens og havebrugets skyld ikke forsømte hverken andre fag, som historien, eller skønlitteraturen. Han var velbevandret baade i klassikerne og i den nyere tids forfattere. Som læser hørte han til den efterlignelsesværdige type, der læser langsomt og med omtanke, og som, naar en sætning, en side eller et vers gør et særligt indtryk, indfører citatet i en bog. Denne skik har sikkert styrket hans hukommelse og givet ham et fond at øse af, som har givet hans konversation og hele aandsform fylde og autoritet. Den har ogsaa hjulpet ham i hans stadige søgen efter passende sentenser – kvægende for følelsen, oplivende for aanden – til anbringelse i hans parks lille-verden. Og eftertiden behøver blot slaa op i excerptbindene med deres tætbeskrevne sider for at faa at vide, hvem og hvad han læste.

Han var udpræget internationalt orienteret, læste baade tysk, fransk og engelsk. Fra sin tidlige ungdom havde han valgt sin læsning med henblik paa »tillige at øve mig i Sprogene«. Foruden mange forfattere fra hans tid, som i dag er glemt, finder man, blandt dem der huskes, Voltaire og Rousseau. Ikke mindst Voltaires skarpe formuleringer giver jævnlig genlyd i hans sind.

I det hele taget hælder han i sin smag tydeligt til den klassiske og franske side. Det stemmer ogsaa med, hvad en samtidig som H. N. Clausen i 1818 siger om ham: »Han gouterer ikke den moderne Poesie, men holder sig endnu helst til Racine og Corneille; Shakespeare er ham for convulsivisk og uregelmæssig; dog driver han unægteligen Fordringen af de 3 Eenheder for vidt.« Han har, sagt paa dansk, staaet nærmere Baggesen end Oehlen-schläger.

Et fast punkt i Johan Bülow's dag var dagbogen. Tidligt gjorde han sig det til vane at holde regnskab med, hvad han havde udrettet og oplevet. Fra Christiansborgtiden foreligger fyldige dagbogsoptegnelser, og paa Sanderumgaard førte han dag for dag omhyggeligt notater om, hvad der passerede ham. Fra 1795 til 1827 kan man uafbrudt følge ham i hans daglige virke fra morgen til aften. Optegnelserne er indført i tynde bind i blaa kartonnage, et for hvert aar. Ofte begynder og slutter bindet med et digt eller et citat. Undertiden finder man et stik fra Sanderumgaard indklæbet som frontispice, en gang slutter han med en fin lille akvarel af en stedmoderblomst.

Optegnelserne er for det meste ret summariske. Vejr og vind konstateres, dagens dont, hvad der er gjort i haven, hvad paa godset i øvrigt. Om der har været gæster, eller om der er foretaget udflugter. Bemærkninger, der stadig gaar igen, som f. eks. om han har været ude formiddag eller eftermiddag, udtrykkes forkortet til enkelte bogstaver: »J.v.i.u.« = Jeg var ikke ude. Eller: »J.v.u.o.F.« = Jeg var ude om Formiddagen. I reglen slutter bindet, efter aarets daglige notater, med et kort udtog af havekarlens dagbog og med en liste over havens blomster.

Det sker, at det normale skema brydes, og der siges noget udover den daglige trummerum. Det kan være et citat fra læsning, eller det kan være et udbrud i en særlig dags anledning. Ofte huskes den 14. juni, datoen for ankomsten til Sanderumgaard, næsten altid kommer der nogle betragtninger ved fødselsdage eller bryllupsdag. F. eks. hedder det den 21. maj 1795: »Idag for 10 aars siden havde jeg Bryllup. Gud være lovet! at jeg til dette Øyeblik stedse med Glæde kan tænke paa den Handling.«

Hvis ikke vi vidste det af Bülow's efterladte arkiv, faar vi ogsaa af dagbogen at vide, hvor flittig han var som brevsriver. Den 29. april 1795 anfører han saaledes: »I denne Maaned har jeg skrevet 25 Breve.« Og den 30. september 1810: »I denne Maaned skrev jeg 13 Breve.«

Selvom Bülow nok saa ivrigt gik op i sin landlige tilværelse, havde han nemlig ingenlunde tabt interessen for, hvad der fore-

gik i verden i øvrigt, og navnlig ikke for hvad der foregik i København. Den aktivitet, han som hofmarchal havde udfoldet for at holde sig tilbørlig underrettet om stemninger og tilstande, fortsatte han efter evne paa Sanderumgaard. Som en udenrigsminister har sine gesandter, der indberetter, havde Bülow en kreds af korrespondenter, der holdt ham à jour med den store og den lille politik, med den sidste skandale, den sidste begravelse, eller den sidste gode bemærkning.

Mest var det dog den sidste ulykke.

Han faar udførlig besked om Christiansborg Slots brand i 1794: »I Onsdag Eftermiddag opkom en Ildebrand paa Slottet, som tog saaledes Overhaand, at hele Christiansborg, Sidebygningerne og Gardestalden blev et Offer for Ilden. Det var et gyseligt Syn, dog var det en stor Lykke, at Vinden bar fra Tøyhuset og Cancelliet. Af det skønne Slot er intet tilovers uden nøgne Mure; Kongens Stald, Comediehuset, Kron-Prindsens Stald og Ride-Huset er i Behold.« Og der fortsættes med, hvad der blev reddet og ikke reddet og om aarsagen til branden.

Aaret efter var det den store brand i København. »Den danske Hovedstad, som vi ikke uden Føie gjorde os til af, ligner sig ikke selv mere, og dens rygende Ruiner minder os om de arme Beboeres Elendighed ...« Om brandens opstaaen siges det, at alle er enige om, at den er paasat, men »Om Engelskmanden eller Russen er Ildens Ophav, kan vel endnu ikke afgjøres; den engelske Hoved-Charakteer er ellers mere aaben og pleyer at afskye Lumskhed.«

Saa kom slaget paa Rheden. »I Torsdags Kl. 10½ begyndte Bataillen og varede til mod 3 Middag, og gyselig var den. Mod og Tapperhed viste de danske Mænd, men Overmagt maa man vige for. ... Nelson var i Land hos Kron-Prindsen i Gaar for at negociere og sagde, at blandt de 125 Batailler han har bivaanet, var ingen mere haard end denne, beundrede de Danskes udmærkede Mod. ... De Svenske ere nogle foragtelige Canailler; umuelig kan man stole paa dem. —«

Saa kom 1807. »Vi har da prøvet Krigens Rædsler i en græselig Grad. Vores hele skønne Flaade med Tilbehør er da borte.

Scene fra »Die Leiden des jungen Werthers«, tegnet paa samme blad som det følgende billede. Albert, Lotte og Werther knælende. Originaltegning af Daniel Chodowicki; senere stukket i kobber af D. Berger til 3. oplag af første bind af Himburgs eftertryk af Goethes Skrifter fra 1779. 3,4×6,3.

Johan Bülow's Kunstbog paa Sanderumgaard.

... Bomber faldt ned, endog paa Amalienborg, ikke langt fra Frederik V's Statue. $\frac{1}{8}$ af Byen fra Vester- til Nørre-Port er i Aske. Nød og Elendighed udbredt overalt. Frue Kirke er gaaet op i Røg. Saalænge Bombarderingen stod paa, var man næsten intet Sted sikker paa Liv og Lemmer.«

Brevene fra den lange krig mod England vrimler med skandalehistorier fra hoffet. »Man fortæller i Byen om en ny Fornøjelse og Tidsfordriv. Hos Baron Selbye var H. H. Prinds Christian den senere Christian VIII og Prindsesse Charlotte. Efter Spillepartierne var endte, lod Prindsessen Snee komme op og regalerede Selskabet med Sneebolte. Damerne, som samtlige vare temmelig nøgne, frapperede det især. For gode Meubler er det just ikke det lykkeligste Paafund.« Men ogsaa Frederik VI forstod at more sig: »Fredagene er nu bestemte til Jagterne. Kongen var nylig paa saadan en Tour. Efter at de tapre Nimroder havde kiølet deres Jagtmod i Dyrenes Blod, og de havde forøget de siunkne

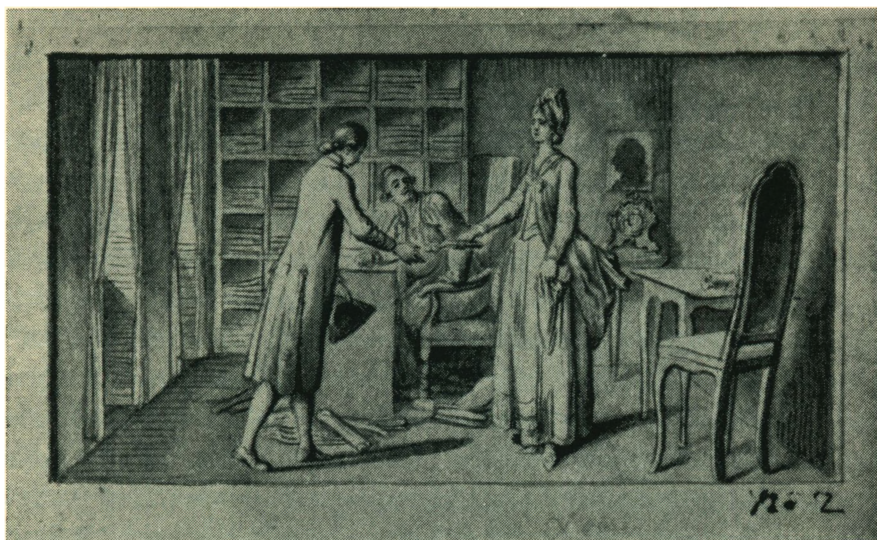
Kræfter ved en lækker Collation, hvor Bacchi Gaver spillede en Hovedrolle, begyndte de som sædvanligt at kaste hverandre Brød og Ben i Hovederne. Kartoflerne gjorde her en overordentlig Virkning. Kongen betiente sig af et mægtig Stykke Skyts, hvorved Bataillen blev vunden – det var nogle Tallerkener med Compots etc., de fløi omkring som Bomber, traf godt, og man kan vel gjøre sig et Begreb om, hvorledes Ansigt og Klæder bleve tilredte af Sukkersauce ovenpaa denne overdaadige og fine Spas ...«

Men værre og værre bliver tiderne: »Eftertidens Annalist vil i Danmarks Historie neppe finde et Tidsrum, hvor den politiske Forfatning var mere slibrig, hvor Midlerne til at hielpe var færre (maaske hvor man brugte dem saaledes), og hvor man saaledes var blottet for Alliancer som i dette Øyeblik.«

Og mere og mere harmfuld bliver stemningen mod kongen og ganske særlig mod hans omgivelser, adjudanterne – ogsaa kaldet »de røde fjer«. Tilsidst nødes kongen til at tilkalde en mand, som paa noget lignende maade som Bülow, blot endnu længere, havde været i unaade og levet tilbagetrukken paa sit gods: greve A. G. Moltke. Han sagde sin mening til kongen uden mange omsvøb: »Man var før altid vant til at see sine Monarker omringet af hæderværdige Mænd, i hvis Selskab Stof kunde findes til behagelig og lærerig Omgang; men dette troer Folket ikke nu at være Tilfældet.«

Brevskriveren fortæller, at denne strenge tale »blev ganske vel anhørt med Tak for hans venskabelige Oprigtighed.« Og »Dagen efter blev Moltke udnævnt til Statsminister,« ... Kongen var »rystet i sit Inderste –«

Kort efter kommer freden og tabet af Norge. Men »Kongen er, efter mine seneste Efterretninger fra Kiøbenhavn, i meget godt Humeur, som med Rette undrer alle.« Mindre godt blev humøret, da han kom til Wien, hvor han faldt i en alvorlig sygdom, efter sigende »af Ærgrelse over Alexanders og Kongen af Preussens grove Behandling. Han maa nu taale saameget som en uselvstændig Konge, som Adjudanterne har hiulpet ham til at blive.«

Scene fra »Die Leiden des jungen Werthers«. Lotte giver Werthers bud pistolerne, mens Albert ser til. Originaltegning af Daniel Chodowiecki; senere stukket i kobber af D. Berger til 3. oplag af første bind af Himburgs eftertryk af Goethes Schriften fra 1779. 3,4 × 6,3.

Johan Bülow's Kunstbog paa Sanderumgaard.

Saadan kunne Bülow i sit landlige exil, gennem stort og smaat, følge ulykkernes ustandselige og uafvendelige gang over Danmark. Han kunne nok glæde sig over, at han levede udenfor det hele, men det kunne vel ogsaa strejfe ham, hvor meget anderledes og ialfald mindre vanærende tingene ville have udviklet sig, hvis mænd som Moltke og han ikke var blevet belønnet med forvisning.

En stor del af de mange breve, Bülow modtog, deriblandt alle de i det foregaaende citerede, er kun bevaret i afskrift og uden brevskrivernavn. Bülow var klar over, at det var farligt stof*. Ofte har brevene fra begyndelsen været anonyme og er skrevet i en kodepræget stil med rig anvendelse af dæknavne for mere kendte personer. Men tillige forstod han, at denne korrespondance med

* Clausen og Rist formoder, Fra Hoffet og Byen p. VIII, »at de med fuldberaad Hu er blevet tilintetgjorte af Folk, der stod Frederik VI nær«, men det er mere sandsynligt, at det er Bülow selv, der har udvist forsigtighed. I øvrigt bygger Clausen og Rist paa den sikkert urigtige opfattelse, at brevene har ligget i den i følgende kapitel nærmere omtalte pakke.

tiden ville blive af største betydning for historikerne. Et stort arbejde blev nedlagt i ordning, registrering og afskrivning af brevene.

Bülows historiske interesser var af gammel dato. Tidligt var han begyndt at anlægge sig samlinger af historiske dokumenter. Samværet og samarbejdet med Charlotte Dorothea Biehl havde bekræftet for ham, hvad samtidiges skriftlige og mundtlige meddelelser betød i den historiske skribents hænder. Han var hurtig til at se en begivenheds historiske rækkevidde, som da han kort efter 1784 stærkt tilskyndede Charlotte Dorothea Biehl til at give en fremstilling af regeringsforandringen. Faa begivenheder i dansk historie er siden hen blevet saa ivrigt gransket med hensyn til forudsætninger, forløb og følger, og stadig væk har jomfru Biehls optegnelser, nedskrevne i nært samarbejde med Bülow, været en hovedkilde. Der var ganske vist en tid, hvor hendes historieskrivning var meget lavt vurderet; den strenge Caspar Paludan-Müller kaldte hende ligefrem »den gamle Sladdertaske«. Hendes livlige pen har uden tvivl skadet hende. Men senere historikere har anerkendt baade hendes vilje og evne til at finde sandheden.

Ikke mindst et arbejde som det nævnte om regeringsforandringen, der er skrevet direkte under Bülow's kritiske blik, fortjener i høj grad paaagtelse. Man ser af hendes breve, at hun stadig faar nye oplysninger af Bülow og stadig arbejder om: »jeg har ikke funden den 14de Aprils Historie af mig selv.« Desuden appellerer Bülow indtrængende til hendes historiske samvittighed: »Glem ei at denne Historie bliver skreven med Sandhedens nøyeste Præg – uden Sminke, uden Partiskhed, uden Persons Anseelse – Oprigtig, ærlig, sanddrue som for Gud.« Den hildetthed, som hæfter ved al samtidig historieskrivning, kan vistnok, alt taget i betragtning, anslaaes til et minimum for Bülow's vedkommende.

Paa sine ældre dage kom Bülow i forbindelse med historikeren E. C. Werlauff, den senere leder af Det kongelige Bibliotek. Werlauff besøgte flere gange Bülow paa Sanderumgaard og maa i særlig grad have vundet hans tillid. Det endte nemlig med, at

Bülow gav ham en række af de vigtigste dokumenter til sin tids historie, deriblandt baade de før citerede indiskrete breve fra København og Charlotte Dorothea Biehls afhandling om regeringsforandringen 1784. Senere kom disse papirer henholdsvis til Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek, hvor de nu findes.

Man kan trygt slutte, at Werlauff har vist stor interesse for Bülows tids- og personalhistoriske studier, og at samtalerne paa Sanderumgaard har kredset om dette emne. »Jeg har – siger Werlauff i sine erindringer – erfaret mange Particulariteter om Kongehuset i hans Tid og dettes indre Forhold.« Blandt andet fortæller han om det ejendommelige storpolitiske rænkespil, der udspandt sig paa Christiansborg Slot i efteraaret 1787: »Da Gustav III havde besluttet og forberedt sit Angreb paa Rusland, indfandt han sig pludselig i Kjøbenhavn for, som almindelig meentes, at istandbringe en Alliance mellem Rigerne mod Rusland. Da man nu frygtede for, at han i et ubevogtet Øieblik kunde formaae den sindssvage Christian VII til at underskrive et Aktstykke, som paa en saadan Maade forpligtede Danmark, var der til Alle ved Hoffet udgaaet en streng Befaling, at man aldrig maatte lade den svenske Konge være alene med den danske. Imidlertid lykkedes det dog den første en Morgen at komme ind til Kongen, da naturligviis Skildvagten ikke vovede at modsætte sig ham, men det rygtedes snart, og da ingen af de høiere Medlemmer af Kongehuset var tilstede, uden Hertugen af Augustenborg, som netop sad i sin Slobrok og blev barberet, maatte han i største Hast aftørre Sæben, tage en Kjole paa og ile ind til Christian VII, og var ogsaa saa heldig at komme tidsnok tilstede, da man ikke paatvivlede, at Gustav III havde haft i Sinde at aflokke ham en Underskrift.«

Baade af Werlauff og andre forstaar man, at Bülow paa ingen maade var bange for at komme ind paa spørgsmaalet om sin afsked. Der var alt for meget af den smidige og belevne hofmand i ham til, at han ikke skulle kunne befri sine gæster for trykkende situationer i den anledning. En mand som H. N. Clausen røber da ogsaa en udpræget lettelse: »Frapperende var mig den Aabenhjertighed, hvormed han uden mindste Forbeholdenhed omta-

lede og fortalte Begivenheder, som jeg havde troet, at burde vogte mig omhyggeligt for at berøre. –« Bülow's forklaring til ham var denne: »Jeg har aldrig fordulgt Kongen Sandheden; men derfor maatte det gaae, som det gik; han blev smigret af saa Mange, og jeg blev ham efterhaanden kjedsommelig og besværlig; men man maa aldrig fortryde at lide for den gode Sag.«

Større produktivitet som egentlig historisk forfatter udfoldede Bülow ikke selv. Han foretrak at virke som inspirator for andre. Han har efterladt sig enkelte historiske udredninger – f.eks. om det danske hofs historie fra 1773 til 1776 – men ellers indskrænker hans forfatterskab sig hovedsagelig til selvbiografiske fragmenter. Nogle foreligger trykt, men gemt i tidsskrifter og skoleprogrammer. De er livligt og underholdende skrevet med sans for de humoristiske episoder. Navnlig barndomsaarene og den første ungdom er morsomt genoplevet. Disse erindringer kunne nok fortjene engang at udkomme i bogform, ogsaa for det tidsbillede de giver.

Den forseglede pakke

I øvrigt er Bülow's virke som historiker nedlagt i hans omfattende manuskriptsamlinger, der er af yderst blandet indhold. En lille, men vigtig del blev, som nævnt, givet til Werlauff. En anden del blev efter Bülow's død anbragt for sig i en forseglet pakke, som overgaves til Sorø Akademi med den paategning, at den ikke før tredive aar fra dato maatte aabnes. Størsteparten kom uden videre til Sorø Akademi, hvor den stadig beror.

Men den forseglede pakkes indhold og senere skæbne er hyllet i et vist skær af mystik. En række historikere har gennem tiden omtalt den, men dels saa fragmentarisk dels saa divergerende, at der til sidst skete det, at pakken ynglede og blev til to.

Saaledes skriver Olaf Carlsen, der i sine »Soranske Studier« fra 1928 har gjort spørgsmaalet til genstand for en indgaaende undersøgelse, følgende: »A. D. Jørgensen omtaler en forseglet Pakke i Gehejmearkivet, indsendt til Kongen fra Boet, indeholdende Efterretninger fra 1784, og hvis Segl først brødes 1883; men denne Pakke er ikke identisk med den fra Sorø indsendte. Derfor taler baade Oplysningen om, at førstnævnte er indsendt fra Boet, og at den – som det fremgaar af A. D. Jørgensens følgende Bemærkninger – bar Bülow's Segl; Pakken fra Sorø var forseglet af Kammerherre Hoppe og Direktor Tauber.«

Skulle der virkelig have været to saadanne forseglede pakker? Det lyder ikke sandsynligt. Svagheden ved Carlsens argumentation er den, at han glemmer, at arkivarer ogsaa er mennesker. Fordi en ting er unøjagtigt eller direkte fejlagtigt karakteriseret, kan man ikke deraf slutte, at det drejer sig om en anden ting. Og denne pakke er ligefrem blevet forfulgt af uklare signalement. Snart forsvinder den, snart dukker den op, snart er den igen borte – men mon det ikke alligevel til sidst skulle lykkes at faa fat i den?

Først hvordan pakken kom til Sorø:

Herom kan man læse i en længere haandskreven redegørelse, som findes i det Bülowiske Privatarkiv paa Rigsarkivet, Pakke E. Den omhandler: »Det Passerede med den forseglede Pakke iblandt de Bülowiske Manuscripter.« Det oplyses her, at executorerne ved skiftesamling den 10. april 1828 overdrager Akademiets direktor Tauber en pakke, som er blevet dem overdraget af kammerherre Hoppe med den paategning, at den ikke maa aabnes i 30 aar. Den ene executor, amtmand Cederfeld de Simonsens segl brydes og Taubers segl paasættes. To aar senere, 1830, skal kammerherre Hoppe have sat sit segl ved siden af Taubers.

Dernæst hvordan pakken kom fra Sorø til Rigsarkivet:

Allerede to aar efter Bülows død blev der rettet et angreb paa manuskriptsamlingen, idet historikeren A. B. Rothe, første medlem af Universitetsdirektionen, udtalte det ønske, at den »skulle indsendes til Staden for at opbevares samlede med de øvrige, her værende Bülowiske Manuskripter«.

Akademiets direktor, Tauber, var imidlertid ikke ivrig for en udlevering, som han mente stred mod afdødes bestemmelser og akademiets tarv, og trak tiden ud ved først at oprette en fortegnelse, som han indsendte med følgende bemærkning: »Skulde Deres Høivelbaarenhed efter denne foreløbige Indberetning om Samlingens Beskaffenhed bestemme Dem for at denne enten deelviis eller aldeles skal indsendes, vil jeg underdanigen see Deres nærmere Befalinger imøde eller i modsat Fald rette mig efter at efterkomme den mig allerede givne Ordre.«

Men da Rothe, som historiker, specielt var interesseret i den forseglede pakke, men nu fik at vide »at samme ei før 30 Aar fra Dato maa aabnes«, opgav han for denne gang sit forehavende.

Imidlertid døde Tauber, og faa aar efter, den 26. januar 1838, rettede Rothe igen en henvendelse til Sorø, denne gang dog kun om udlevering af den forseglede pakke. I henvendelsen hed det paa Enevælde-sprog:

»Det har behaget Hans Majestæt Kongen under 25. d. M. allernaadigst at reskribere til mig saaledes:

Vi ville herved allernaadigst have Dig paalagt, af Sorøe-Academies Directorial-Archiv at modtage, samt til Os allerunderdanigst at overlevere den, i Din allerunderdanigste Relation af 18. d. M. omhandlede hemmelige Pakke blandt afdøde Geheimeconferentsraad Bülow's Manuscripter, saaledes som samme under Forsegling nu befindes henlagt.

befalende Dig Gud!

Ifølge forestaaende allerhøyeste Befaling skulde jeg herved tjenstlig have Hr. Directoren anmodet om, at foranstalte det Fornødne med bemeldte Pakkes Indsendelse til mig.«

Det kan ikke undre, at fæstningen øjeblikkelig faldt for denne salve, og at direktor Waage allerede dagen efter afsendte pakken til København. Han understregede dog, at der kun var tale om et laan – men denne detalje undlod Rothe at pointere i sin kvittering, som Waage nedlagde i den til pakken bestemte blikkasse.

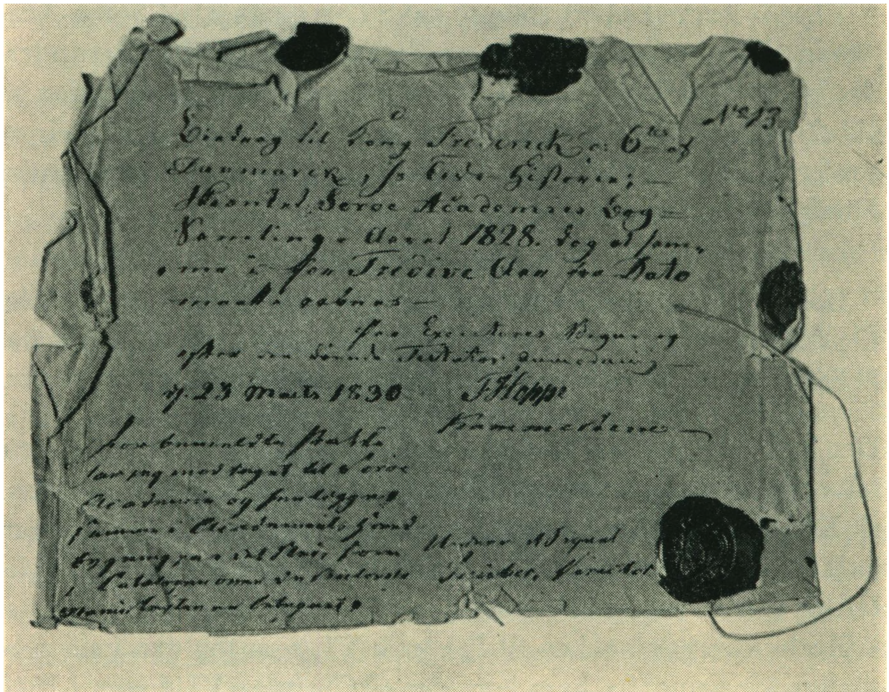
Rothe overgav pakken til Frederik VI, som tog den i sin personlige forvaring; fra ham kom den til Christian VIII, som i 1840 lod den overgaa til Gehejmearkivet, der jo senere blev eet med det nuværende Rigsarkivet.

Herom hedder det side 7 i den af Gehejmearkivar C. F. Wegener oprettede summariske registrant over kongehusets arkivalier: »Udvalg af de i sl. Kong Frederik VI's egne Beboelsesværelser forefundne Papirer, der efter allerh. Resolution af 30. Jan. og 9. Marts 1840 skulde afleveres til Geheimearchivet ...« Og blandt disse papirer nævnes:

»No 13. En *forseglet* Pakke, betegnet »Bidrag til K. Frederik VI's Tidshistorie«. Denne, som var funden i Kherre Hoppes Bo, skulde afgives til Bevaring blandt de *Bülow'ske Manuskripter* med den Bestemmelse, at den først efter Forløbet af 30 Aar maatte aabnes, og den kom virkelig til Sorøe. Men blev – paa Foranledning af Andr. Bj. Rothe derfra udleveret, og maa af ham være Kongen bragt.«

I marginen er bemærket: »Skab 48«, men senere har A. D. Jørgensen tilføjet: »d. 15. jan. 1883 indlagt i Skab 46 A, der lukkes med en særlig Nøgle, medens 48 har almindelig Laas.«

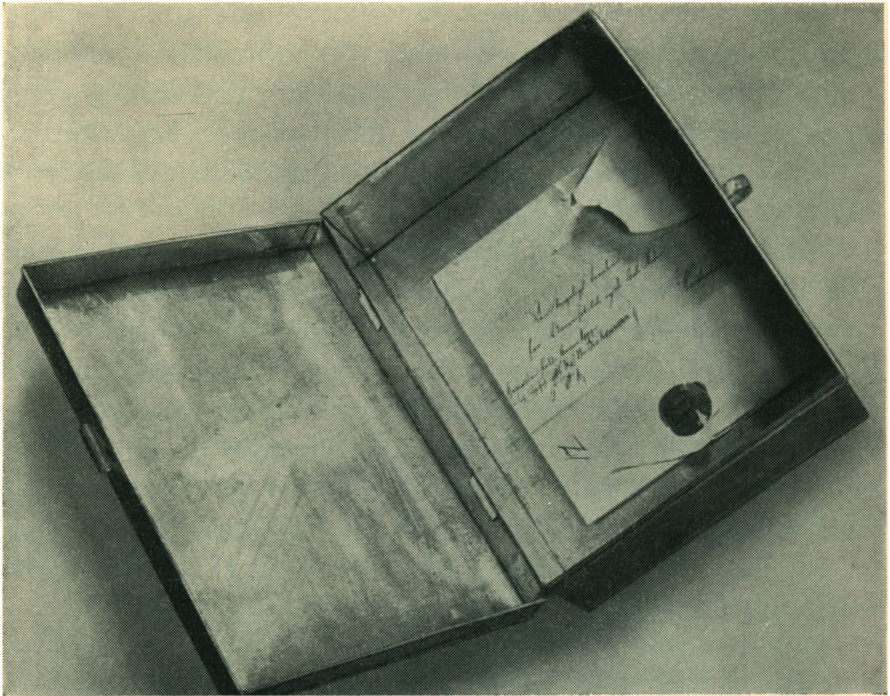

Rest af emballagen til den forseglede pakke. Teksten lyder saaledes: »No 13 Biedrag til Kong Frederick d: 6tes af Danmarck, hs Tids-Historie; – Skænket Soroe Academies Bog-Samling i Aaret 1828. dog at samme [ey] for Tredive Aar fra Dato maatte aabnes – Paa Executores Vegne og efter den døende Testators Anmodning – d. 23 Marts 1830 F Hoppe Kammerherre.« Herunder er tilføjet: »Forbemeldte Pakke har jeg modtaget til Sorøe Academie og henligger samme i Academiets Hovedbygning paa det Sted, som i Catalogen over de Büloweske

Den 1. januar 1883 var A. D. Jørgensen tiltraadt som chef for Gehejmarkivet. Mon det saa alligevel ikke er denne pakke, A. D. Jørgensen omtaler i det af Carlsen citerede sted, nemlig hans bog: »Regeringsskiftet 1784«, 1888, side XII, hvor det ordret hedder: »En forseglet Pakke, indeholdende Efterretninger fra 1784, indsendtes fra Boet til Kongen og blev henlagt i Gehejmarkivet; Seglene blev brudte 1883, og det viste sig da, at den indeholdt Bülowes egenhændige Afskrifter af tidligere Optegnelser og Udarbejdelser.«

At det stadig er den samme pakke, der er tale om, derpaa tyder ogsaa ordlyden af den seddel i registranten over Bülowes

Manuskripter er betegnet. Under mit Signet Tauber, Director.« Seglene tilhøre over og under »No 13« samt seglet øverst tilvenstre er Hoppes, de to andre Taubers. Mens emballagen opbevares i Rigsarkivet, findes den afbildede blikkasse endnu paa Sorø Akademi. Den indeholder kun Waages følgeskrivelse med pakken af 27. januar 1838, som Rothe tilbagesendte med paategnet kvittering af 3. februar 1838. Men kvitteringen sagde ikke udtrykkeligt, at det kun drejede sig om et laan.

privatarkiv, hvor A. D. Jørgensen angiver pakkens indhold. At denne seddel sigter til den Hoppe'ske pakke er hævet over tvivl, idet der dels anføres: »Nr 13.« dels, i en parentes, »W. 7«, som kun kan betyde en henvisning til det ovenanførte sted i Wegeners registrant. Om hvad pakken indeholdt, meddeler sedlen:

»Bülows Papirer. Afskrifter:

Hefte 1. Dagbog 1783–92 –

- 2. Selvbibliografi og om Afgang fra Hoffet 1793. Erindringer.
- 3. Forskjellige Optegnelser, Brevkopier (C. D. Biehls Portræt)«

Man bemærker udtrykket: »Afskrifter«, som svarer til citatet fra »Regeringsskiftet 1784«. Det er ikke helt klart – var det i øvrigt heller ikke for A. D. Jørgensen – om det virkelig drejer sig om afskrifter eller om egentlige udarbejdelser. En senere arkivar har da ogsaa, lidt irriteret, tilføjet paa sedlen: »Om det er Afskrifter ere de ialtfald egenhændige.«

Nu kan man sige, at denne seddel* udtrykker sig ret summarisk. Ikke desmindre er det endnu i dag muligt med temmelig nøjagtighed at identificere de nævnte papirer fra pakke nr. 13 i det Bülow'ske privatarkiv paa Rigsarkivet. Et udmærket hjælpemiddel er Wegeners førnævnte »summeriske registrant«, idet denne indeholder en detaljeret fortegnelse over de Bülow-papirer, som stammer fra Werlauff. Trækker man disse – foruden visse andre let identificerbare papirer – fra det øvrige arkiv, saa er det, med faa undtagelser, netop de af A. D. Jørgensen paa sedlen angivne poster, der bliver tilbage.

De af J. H. Bang i Sorø Akademis indbydelsesskrift 1860, p. 5, fremsatte formodninger – til hvilke endnu Clausen og Rist i 1906 slutter sig – om pakkens indhold bortfalder i det væsentlige som ugrundede. »saaledes savne vi – siger han – Kronprinsens Opdragelseshistorie af Riegels, C. D. Biehls autentiske Beretning om Regeringsforandringen 1784, Breve fra Enkedronning Juliane og Arveprinds Frederik til Bülow, og de fleste Privatbreve til ham efter 1811...« De poster, Bang her nævner, findes næsten alle blandt Werlauffs papirer. Dog er og bliver de fleste privatbreve fra tiden efter 1811 borte. Endvidere findes der, som nævnt nedenfor, et udkast til Riegels' opdragelseshistorie, som stammer fra pakke 13.

Clausen og Rists før – side 67 – nævnte formodning om, at folk fra Frederik VI's omgivelser skulle have tilintetgjort brevene fra tiden efter 1811, afkræftes allerede af den grund, at pakkens segl jo først blev brudt 1883.

* Sedlens relation til den forseglede pakke nr. 13 bekræftes af et længere notat i den omtalte redegørelse for »Det Passerede...« skrevet af arkivar William Christensen den 16. marts 1917.

I pakke C, mærket 10 a, findes i et papirbetrukket papomslag lukket med baand dagbogen fra 1783 til 1792. Omslaget er yderligere mærket med et romertal I i rød blyant.

I samme pakke C, mærket 10 b, findes et lignende omslag indeholdende selvbiografiske optegnelser og et stykke om Bülow's afgang fra hoffet 1793. Dette omslag har et romertal II i rødt.

Endelig findes stadig i samme pakke C, mærket 10 c, nogle ark med forskellige optegnelser indlagt i et stykke gult konceptpapir.

I pakke E findes det omtalte portræt af C. D. Biehl – Clemens' stik.

Desuden maa nævnes, at det af sedlen paa Riegels optegnelser fra Werlauff fremgaar, at de foreligger i to eksemplarer, hvoraf det ene stammer fra pakke nr. 13. Ogsaa dette eksemplar lader sig let identificere som et lille hæfte, der findes indlagt i Werlauff's eksemplar.

Et ydre moment, som stærkt støtter den her angivne identificering, er formatet af den forseglede pakke, som dels kan rekonstrueres, tilnærmelsesvis, ud fra det bevarede – her afbildede – indpakkingspapir med baade Taubers og Hoppes segl, nummeret: 13 og de behørigte paaskrifter, dels ud fra den oprindelige blikkasse, som findes i Sorø. Herefter viser pakkens format sig at have været højst ca. 25 × 18 cm – snarest noget mindre. Men dermed stemmer, at alle de nævnte papirer netop er i et saadant kvartformat – i modsætning til Werlauff's ting, som gennemgaaende er i folio.

Men dermed skulle mysteriet omkring den forseglede pakke i det store og hele være hævet.* At de nævnte papirer har været i pakke nr. 13, skulle være temmelig ubestrideligt. Kun er A. D. Jørgensen's angivelser saa summariske, at man maa regne med, at pakken kan have indeholdt endnu noget mere.

* A. D. Jørgensen skriver nemlig i »Regeringsskriftet« 1784«, 1888, p. XII: »En Række Smaapakker, indeholdende dels Aktstykker, dels Breve fra fyrstelige Personer, henlaa ligeledes under Bülow's Segl blandt Kong Frederik VI's Sager.« Men disse pakker, hvis indhold nu ikke længere lader sig nøjere identificere, skulle efter det anførte ikke kunne forveksles med den forseglede pakke fra Sorø.

Tilbage staar saa blot det spørgsmaal, om ikke det efterhaanden var paa tide at tilbagelevere de laante papirer til rette vedkommende. Den gamle blikkasse, der kun indeholder kvitteringen for laanet fra 1838, venter stadig i Sorø Akademis bibliotek.

Eller skal det fortsat have sit forblivende ved Frederik VI's egenmægtige, enevældige, allernaadigste beslutning?

Museet

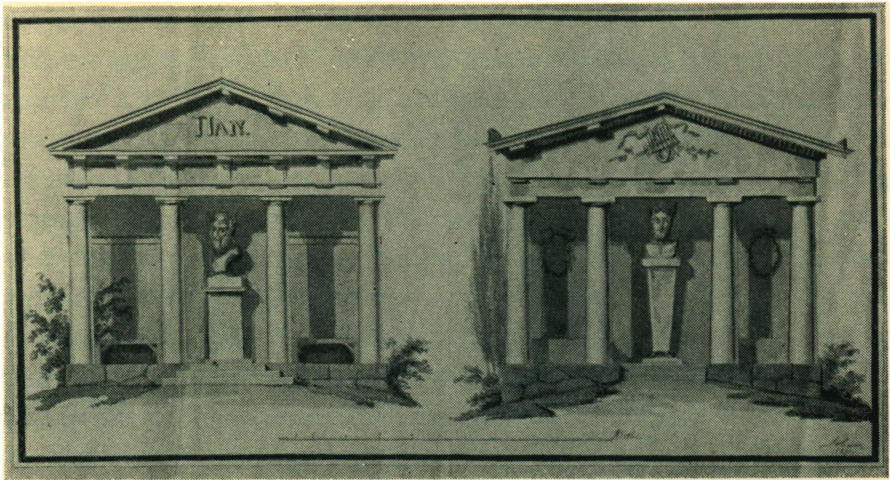
Johan Bülow's mange og forskelligartede interesser og studier har tidligt ført ham ind paa samlervirksomheden. Lysten kom først – evnen, de økonomiske midler, langt senere. Allerede i Sorø aner man hans fryd ved at have et stort bibliotek i ryggen: »Hos Professor Schiønning kom jeg ofte, især paa den Tid, da hans Svigerinde Conferentsraadinde Møllmann fra Tronhiem var der. Han udmærkede mig ved at betro mig Nøglen til Academiets Bibliothek, hvor jeg alene tilbragte mange behagelige Timer ...« Omgangen med de lærde mænd ved Academiet, synet af de ærverdige kloster- og kirkebygninger har vakt hans historiske interesser og dermed sansen for de bevarede mindesmærkers betydning. Det er ikke umuligt, at han allerede i Sorø er begyndt at samle paa oldsager, som han jo er kommet billigt til.

Det kraftigste stød i samlerretningen er dog sikkert givet ham i København, hvor han hos sin slægtning, kammerherre Poul Abraham Lehn havde lejlighed til at træffe en række af tidens betydeligste samlere. Flere gange i sin selvbiografi kommer han tilbage til, hvad disse sammenkomster betød for ham: »Kammerherre Lehn, som havde paataget sig at være min Formynder, viiste meget Venskab for mig og undlod ikke, naar han havde Selskab, at underrette mig derom ved Indbydelsen. De fleeste Gange fandt jeg der en Suhm, Hielmstjerne, Luxdorph med flere udmærkede Mænd, og da forsømte jeg ikke at komme. Vel var jeg der kun som Statist, da naturligviis ingen bekymrede sig om mig; men jeg brugte mine Øren og morede mig ret meget.« Det har dog ikke varet længe, før disse mænd har lagt mærke til den usædvanlig interesserede unge mand, som »ofte glemte at spise for at høre dem tale«, og har aabnet deres hjem for ham. Han kom flere og flere steder, af Suhm blev han oven i købet opmuntret med en »Indbydelse en for alle Gange . . .«

Hans stambog viser, at det nærmere bekendtskab med denne række af Danmarks berømteste bogsamlere stammer fra begyndelsen af 1780erne. Grev Otto Thott, den største af dem alle, skrev 1781: »Et cogitandô et conandô. Amicitia ergo et sui in memoriam apposuit.« [Baade tænk og handl. Som venskabstegn og til erindring.] Otto Thotts bogsamling, en af de faa danske der tæller maalt med en europæisk alen, omfattede op imod en halvandet hundrede tusinde bind og rummede store sjældenheder både af gamle tryk og kostbare haandskrifter. Den var opstillet i en, nu forsvunden, bygning i gaarden til palæet paa Kongens Nytorv – det nuværende franske gesandtskab.

Samme aar, 1781, skrev Luxdorph: »Tu vero vigila in omnibus 2 Timoth. IV,5. Primo apud Principem Juventutis Cubiculario Joanni de Bülou, optimi Patris simillimo filio, sincerus utriusq. et olim, et nunc, Amicus lubentissime posui.« »Du derimod, vær ædru i alle ting (Paulus' 2. brev til Timotheus 4,5). Med stor glæde skrevet for Johan Bülow, en udmærket faders lige saa udmærkede søn, første kammerjunker hos kronprinsen, af begges, nu som før, oprigtige ven.« Bolle Willum Luxdorph, den lærde latiner, var en udsøgt bibliofil, hvis bogsamling, rig paa klassikerudgaver, var indbundet af de bedste danske bogbindere, ofte i rigt dekorerede bind. Han satte sit personlige præg paa hver af sine bøger – ikke blot ved sit ejendommelige superexlibris med elefanhovedet og lynknippet uden paa bindene, men tillige ved at skrive sit navn paa forsatspapiret, gerne efterfulgt af en kortere eller længere omtale af bogens indhold eller sjældenhed.

I 1786 skrev Suhm: »Beautus ille, qui procul negotiis; [Lykkelig den som lever fjernt fra forretninger – nemlig paa landet; saadan begynder Horatses anden epode.] Det er mit Valgsprog; min gode Ven derimod tilkommer det: Principibus Viris placuisse, non ultima laus est; [Det er ikke den ringeste ros at være afholdt af udmærkede mænd;] en Lykke jeg vil ønske ham, at maae vedblive bestandig, som jeg haaber, og som ey heller kan feyle, naar han altid bliver sig selv lig, hvilket hans bestandige Character forvisser os om.« P. F. Suhm var ejer af det vældige bibliotek paa henved 100.000 bind, som han med stor liberalitet aabnede

Udkast til Pans tempel i Sanderumgaard's have tegnet af J. Hanck.
Pan-hovedet findes endnu i haven. 25 × 46,5.
Sanderumgaard.

for almenheden, og som for saavidt existerer den dag i dag, som det indgik i Det kongelige Bibliotek efter hans død.

Af samværet med disse fremragende mænd har Bülow ikke blot indsuget mange værdifulde kundskaber, men han har navnlig kunnet overbevise sig om, at videnskabelige studier og samlerlidenskab er to ting, som naturligt gaar haand i haand. I slutningen af firserne, da han baade var kommet til magt og til formue, finder vi ham da ogsaa i fuld gang som samler – ikke blot af bøger, men af alle de mange andre »rare« sager, som paa den tid havde deres rimelige plads indenfor den litterært dannede mands interessesfære. Han anlagde sig et møntkabinet; han samlede paa antikke udskaarne stene, de saakaldte gemmer; han samlede paa oldsager, specielt danske; han havde »en skøn Samling af Conquillier«; han samlede paa mineralier; han samlede paa allehaande mærkværdigheder, lige fra gamle stigsøjler, hængelaase, sjældne instrumenter og til »Et Strudsæg, hvorpaa er udskaaret Frederik den 4des Portrait og hans 3 Brødrer, samt 3 Forestillinger af Emmas og Eginhardts Historie, tagne af J. Catts (hollandske) Værker.«

Alt i alt kan Bülow's samlinger karakteriseres som det, man paa hans tid kaldte et »raritetskabinet« eller et »kunst-kammer« eller et »museum« i den alsidige forstand, hvori den lærde Ole Worm tog ordet. Intet var derfor heller rimeligere, end at Bülow nogle aar efter regeringsforandringen blev sat i spidsen for det kongelige kunst-kammer. Med iver tog han denne opgave op og havde store planer om at gøre samlingen »almeennyttig« og indføre en bedre orden med »Natur for sig, Konst for sig, og alt igien i sine sande Underdelinger.« Men alt dette blev, ved hans hurtigt paafølgende fald, forpurret og forbeholdt senere tider.

Med ganske særlig forkærlighed dyrkede Bülow sin møntsamling. Her mødtes hans kunstneriske sans og hans historiske sans med hans højtudviklede sans for orden og for detaljer. Han har selv betegnet sig som en »lidenskabelig Myntsamlere«. Hans specialer var danske mønter og antikke mønter, men i øvrigt kan man ikke paastaa, at han begrænsede sig. Paa hans ældre dage omfattede samlingen foruden nordiske mønter: engelske, franske, russiske, tyske og asiatiske – foruden diverse mønter og medaljer. En stor del af mønterne var i guld og sølv. Mange af mønterne var store sjældenheder, enkelte rene unika, som f.eks. en guldbrakteat, der af kendere betegnedes som »hidtil ubekjendt og af en sjelden Slags«.

Bülow's samlinger voksede som andre samlinger paa de forskellige maader. Han har ikke forsømt det grundlæggende, systematiske arbejde med at indsamle viden om tingene, og tidligt finder man ham som køber paa auktionerne. F.eks. købte han paa auktionen efter sin afdøde velynder Otto Thott en kostbar runemønt, som var bekendt ved Otto Sperlings beskrivelse. Han stod i forbindelse med andre samlere og har ofte gjort erhvervelser ved bytte. Han gjorde tjenester og ventede – med rette – gentjenester. Da det kongelige møntkabinets leder, Christian Ramus, skulle forfatte en beskrivelse over de danske middelaldermønter kunne han ikke komme udenom Bülow, der ogsaa beredvilligt laante ham den ene pakke efter den anden. Til gengæld skrev Bülow: »Skulde der findes Doubletter af gamle Mynter, som i sin Tid blive solgte for Rentekamrets Regning,

som i forrige Tider har været skeet, da ønsker jeg at være en Kiøber af Samme!« – med udraabstegn! Og i et senere brev kom han tilbage til »at det altsaa vilde være mig en sand Fornøjelse at formere min Samling, som i disse Tider – det var i 1824, paa Bülow's gamle dage – er meget vanskelig. Jeg har dog været saa heldig at faae nogle Mynter, som jeg ikke før havde; men deriblandt findes, desværre! kun faa Danske og Romerske, som ere af det Slags, der interesserer mig meest.«

Naar venner og bekendte af Bülow rejste til udlandet, undlod han ikke at minde dem om sin passion. Da Rasmus Rask i 1817 var i Stockholm, skrev Bülow til ham, at han nylig havde »faaet en Samling af 600 Kobber Medailler – romerske og græske – fra Italien. Hvis De overkommer gamle Mynter, vil De vist tænke paa mig«. Og da botanikeren J. F. Schouw i 1820 vendte hjem fra Paris, noterer Bülow i sin dagbog, at han havde forskellige romerske mønter med »som jeg havde kjøbt i Italien dvs. 50 Sølv Mynter af rom. Fam. og 200 Kobber Mynter«.

Overordentlig udbytterig for Bülow var den fleraarige studierejse, som den dansk-islandske videnskabsmand Grimur Jonsson Thorkelin i slutningen af 1780'erne foretog til England. Thorkelin rejste paa offentlig understøttelse, men samtidig paa Bülow's anbefaling, og han glemte ikke, hvad han skyldte Bülow. Mellem de to mænd grundlagdes i disse aar et nært venskab, som vedvarede til døden og som kan følges i deres livslange korrespondance. Som sig hør og bør paa den tid er tonen i Thorkelins Englandsbreve højstemt underdanig, mens Bülow paa sin side udtrykker sig med den venlige ligefremhed, som sømmer sig en mand, der har gaaet i skole hos en Luxdorph og en Suhm.

F. eks. finder man i et brev, skrevet kort efter ankomsten til England, følgende vending:

»Imidlertid og altid ellers, anraaber jeg Himmelen, at det til stundende Nye Aar og mange andre maae bringe Dem og Deres dyrebare Familie, Tusinde Lyksaligheder: og at De vil ynde den som er til Døden

Dyrebareste Herre Deres ydmigst Hengivneste Tiener

G. J. THORKELIN.«

Hvorimod Bülow slutter et længere brev fra 1790 med disse bemærkninger:

»Bliv nu ikke fortrydelig over at jeg har sendt en saa lang Epistel – naar jeg skriver Dem, min gode Ven, har jeg altid ont for at holde op igien, naar Tiden tillader mig at male.

Lev vel, høistærede, og tvivl ligesaa lidt paa min fuldkomne Høiyagtelse som paa mit oprigtige Venskab

B:«

Ogsaa Thorkelin tænker paa sin velynders møntsamling. Saaledes skriver Bülow den 12. september 1786: »Jeg takker Dem meget for den rare Knud« – nemlig en sjælden mønt fra Knud den Stores tid. Men ellers er det især Bülows bogsamling, der lukrerer ved Thorkelins rejse. Thorkelin var selv en ivrig samler af smukke bøger i smukke bind – ogsaa han tilhørte den snævre kreds omkring Luxdorph og Suhm – og hjemsender den ene kasse, bugnende af kostbarheder, efter den anden. Med sine vindende personlige egenskaber skaffede han sig hurtigt indpas i engelske bibliofile kredse, ja, det gaar saa vidt, at han faar tilbudt ansættelse i British Museum, hvad han dog afslaar, da han »skyldede mit Fæderne Land, min Konge og min Prinds, den bedste af alle, saadan Tacknemmelighed, som ikke tillod mig at imodtage, end og ikke det fordelagtigste Tilbud, uden Deres Samtykke ...« Kort efter sin hjemkomst belønnedes han da ogsaa med gehejmearkivarstillingen.

Principielt er aftalen den, at Bülow betaler for bøgerne, men Thorkelin lægger vægt paa at føje gaver til købene. F. eks. skriver han: »Det øvrige Dem tilsente er langt neden for al Regning; det fulgte kun, som et lidet gjenstand for den usvækkede Tacknemmelighed, som ieg altid vil skylde Dem.« Og i et andet brev: »Dette alt ubetydeligt beder ieg De icke vil føre i vor mellemregning som de nævne i Deres sidste.«

Bülow er fuld af anerkendelse for Thorkelin som kommissionær: »Jeg har rigtig imodtaget Deres Brev af 3 Nov.; og med samme en Casse opfyldt med herlige Sager, alt i god Stand; og Konfer. R. Ryberg er strax paalagt at remittere Dem 100 r,

indtil videre Afregning, paa mine Vegne, og jeg haaber det er efterkommet. Jeg maae igientage, at jeg er overmaade fornøiet med alle de tilsendte Sager, med de skjønne Efterretninger og litterariske Anmærkninger som De, min gode Ven, har behaget at give mig.« Desuden er han en lille smule misundelig over alt det dejlige, Thorkelin faar at se: »I Engelland finder man dog mange Ting lette, som man her finder umuelige – Hos os er et Bibliotek ei saa snart gjort fuldstændigt, som det omtalte – – Lykkelige Mand! som kan daglig tilbringe mange Timer i det Britiske Museum – ...«

Det omtalte bibliotek var biblioteket i Buckingham Palace: »Bibliotequet er begynt af denne Konge, og er nu lidet mindre end Kongens store i Kiøbenhavn, men uendelig prægtigere, og af meget bedre valg naar man undtager de Danske. Litteraire Historien er større end nogen anden, og Levnets Beskrivelser i alle Classer fleere end nogen Stæds i England. Men Landkarterne overgaae alt andet. Fleere end 20000, hvor i blandt de rareste over Dannemark og henhørende Stater, samles uden noget Ophold og daglig forøges. Disse forvares udi 70 Capsuler af Saffian (staaende under Bordene Midt paa Gulvet), hvis Indretning indvendig er saaledes at Kartene faae eller mange lige meget, icke kan svigte eller falde ned og breckes. De tryckes sammen med Springfædre ...«

Den sidste bemærkning er karakteristisk for Thorkelins interesse ogsaa for bøgernes ydre og for hans begejstring for det engelske bogbinderis høje stadi. I et af sine breve giver han en indgaaende teknisk forklaring paa de engelske bogbinds fortrin fremfor de danske og anviser veje til at forbedre disse: »Thi lad saa være, at de, nemlig de danske bogbindere, havde Ligesaa gode Materialier som Englænderne eye, saa kunde vore dog ikke binde saa net som hine i det ringeste ville det Engelske Arbeide see bedre ud end Vores om ikke for andet, dog for stemplernes Skyld. Men disse kand let bringes til Veye. Det sikkreste ville blive at lade en Bogbinder, som er ikke for gammel, som er gift her reise over paa et Aars tid til England eller og at faae en her over. I begge tilfælde kan og vil jeg være af

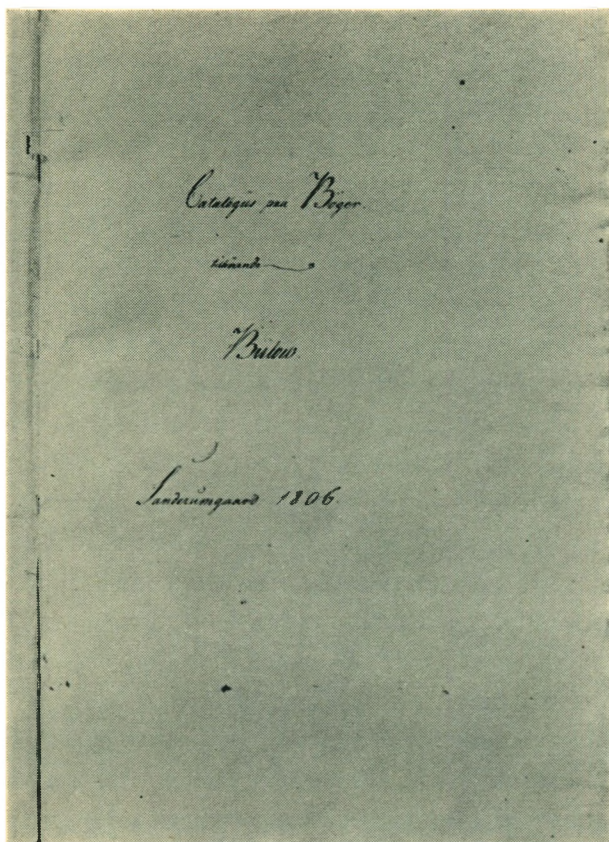
Tieneste, da jeg kiænder en særdelees duelig Mand i London som er ugift, og som maaskee ville lade sig beqveme til at forlade England, ihvorvel han sidder der i ret godt Tilstand.«

Et fortrinligt forslag, som der, til skade for vor bogbinderkunst, ikke blev noget af. Men de mange smukke bind, han sendte Bülow eller selv hjembragte, er dog maaske blevet vist danske bogbindere og har betydet deres. Det gælder ikke mindst den storslaaede boggave, som Thorkelin formidlede fra Horace Walpole til Det kongelige Bibliotek, omfattende femten bøger indbundet kunstfærdigt i atten saakaldte »etruskiske« bind, hvis dekoration efterlignede stilen paa de gamle græske eller »etruskiske« vaser*.

Bülow's bibliotek blev aldrig af større omfang. Det stod – fortæller en gæst paa Sanderumgaard – »i en Sidebygning; det er ikke stort, men har mange kostbare, tildeels sjeldne Værker og Kobbere, især henhørende til Historie, Statistik, Geographie og Naturhistorie;« Endvidere har det omfattet klassikerne og en ret dækkende samling af den betydeligste skønlitteratur fra det 18. aarhundrede, baade dansk og udenlandsk, hvor navnlig Rousseaus og Voltaires værker ikke manglede. I et glasskab var for sig opstillet en samling paa 14 bøger, som Bülow i sin tid havde faaet forærede af kronprinsen, og som var forsynet med hans dedikationer. En anden særsamling var de mange værker – næsten alle kostbart indbundne – af danske digtere og videnskabsmænd, som Bülow havde faaet af forfatteren.

Dag for dag, aar for aar, forøgede Johan Bülow sine samlinger. Uden tvivl har de beredt ham nogle af hans største glæder her i livet. Flere gange omtalte han det som »en Velgjerning af Forsynet«, at hans afsked og »hans Afreise til hans nye Hjem indtraf Aaret før Slotsbranden, ved hvilken han, dersom han var forbleven i sin Stilling, vilde have tabt sit hele Bohave, navnlig sit Bibliotek og sin Samling af Malerier og andre Kunstsager, paa hvilke han satte megen Priis.«

* Om denne boggave og dens ejendommelige efterspil se nærmere: Alfred Glahn: »Mæcen og Klient« i »Aar bog for Bogvenner« 1925, H. P. Rohde: »De etruskiske Bogbind« i »Bogvennen« 1954 og samme forfatters »Strawberry Hill« udgivet af Andelsbogtrykkeriet i Odense 1957.

Titelblad til det af Johan Bülow
egenhændigt skrevne katalog over hans bogsamling.
Sorø Akademis bibliotek.

Og den isolerede tilværelse paa Sanderumgaard synes paa ingen maade at have gjort afbræk i hans samlervirksomhed. Han fulgte stadig auktionerne i København, han havde stadig sin store bekendtskabskreds, som udførte kommissioner for ham eller sendte ham gaver, stadig voksede samlingerne. Alene af malerier mente han i 1813, at han ejede ca. 150; i 1820 var tallet steget til 161 og i 1829, paa auktionen efter hans død, var det helt oppe paa 270. Dertil kom i hundredvis af tegninger og adskillige kobberstykker, samt enkelte skulpturer og andre kunstsager.

Mange af malerierne erhvervede han i den nærmeste fynske omegn. I 1818 købte han paa Wedellsborg fire malerier, som han dog selv karakteriserede som »maadelige«. I 1821 købte han paa Fraugdegaard ikke mindre end 65 malerier. Undertiden gjorde han ogsaa disse overraskende fund, som er samlerens særlige fryd: da han en dag var inde paa besøg i Odense, skete det, at han »i Værtshuset i Skibhusene, hvor vi drak The, opdagede en G. Dau, som forestillede en Maler med sin Palet, Bryststykke, et herligt Stykke, som min Broder købte og gav mig.«

Foruden en hel del billeder af samtidige kunstnere som Juel, Eckersberg, Dahl og Mygind – tildels udført paa bestilling – omfattede samlingen flere af de store, gamle mestre. Selv mente han, at han ejede billeder af bl. a. Teniers, Rembrandt, Ruysdael, van Dyck og Titian. Eftertiden vil nok sætte et stort spørgsmaalstegn ved flere af disse navne eller anse dem for kopier. Samlingen havde alligevel en saadan karat, at C. J. Thomsen, den senere leder af kunstmuseet, kunne betegne den som »en af de større og skjønnere private Samlinger i Danmark.«

Der var dog en enkelt del af sine samlinger, som Bülow ikke fik bragt til Sanderumgaard før slotsbranden, det var hans »egen skønne Samling af Oldsager«, som »brændte desværre! i Slottets Ildebrand«. Men til at genoprette dette tab bragte opholdet paa Fyens jord ham rig lejlighed. Det rygtedes hurtigt, at herren paa Sanderumgaard var levende interesseret i minder fra Danmarks oldtid, og i mængde strømmede jordfundne sager af alle slags ind til ham. Da Oldsagskommissionen blev oprettet i 1807 var det derfor en selvfølge, at et nært samarbejde indlededes med Bülow.

Nogle af de betydeligste fund blev endda gjort paa hans egen jord, ja, det mærkelige var, at netop der, hvor han havde rejst en kunstig bautasten med runeindskriften: »Haab og Tillid«, fandt nogle af hans arbejdere i 1821 et rigt gravfund fra yngre romersk tid, og, ogsaa mærkeligt, den islandske oldgransker, Finn Magnusen, befandt sig samtidig paa Sanderumgaard og kunne beskrive fundet:

»En temmelig stor *Metal-Kiedel* stod ved *Fødderne* af Skelettet, en *mindre ved Hovedet* og ligeledes sammesteds en *liden Træspand*

Billede i Johan Bülow's dagbog fra 1810 med runestenen, hvorpaa staar: »Haab og Tillid«. Underneden har Bülow skrevet: »Bauta-Sten, opsat paa en kunstig Høj, paa Hønschøyen, ved Sanderumgaard 1810.« I 1821 og i 1877 blev der gjort betydelige oldtidsfund paa dette sted, nu udstillede paa Nationalmuseet.

beslaget med Messing, begge over Issen. Et Sølvspænde fandtes og, som syntes, før at have lagt paa Legemets Bryst. I Nærheden af Skelettet fandtes et Metalspænde, tre smaa Messingringe, hvor ved tre andre meget mindre og smallere af Sølv, som synes før at have været heftede til de førstomtalte; Levninger af et lidet Messing-Sold eller Sigte; nogle ubetydelige Levninger af en Glas-Skaal eller Bæger samt af en liden Leer-Urne med simple Zirater, og endelig et lidet Bæger af Leer, hvorpaa Foden var beskadiget.«

Flere gange senere blev der fundet oldsager samme sted.

Der er ingen tvivl: Johan Bülow har været den ægte, fødte samler, hvis hellige ild lønnes med det guddommelige held.

Selskabelighed

Men med al sin flid og optagethed udendørs og indendørs, sin travlhed som reformivrig godsejer, som entusiastisk haveyrker og parkanlægger, sin omfattende læsning og udstrakte korrespondance fandt Johan Bülow ogsaa tid til personlig omgang med andre mennesker. Hyppigt foretog han udflugter til de fynske herregaarde, hvor han havde bekendte eller slægtninge, eller til Odense, hvor hans broder boede, og hvor han havde mange venner. Selv var han en gæstfri vært, som navnlig i sommertiden næsten til stadighed saa nye ansigter ved sit bord. Kom de besøgende langvejs fra blev de gerne opfordret til at blive boende paa gaarden. Kneb det med plads i hovedbygningen, hvor forholdene jo var begrænsede, kunne der redes op i den ene eller den anden af parkens smaahytter.

Særlig intimt var forholdet til det nærliggende Fraugdegaard, som ejedes af kammerherre A. C. von Heinen, hvis søn blev gift med en datter af Bülow's nevø, stiftamtmand Bülow i København. Til stamgæsterne hørte ogsaa præsten ved Davinde kirke, pastor Hvalsøe, hvem Bülow trolig hørte prædike hver søndag og derefter bad hjem til middag. Han var en maadelig prædikant og irriterede ofte Bülow ved sin mangel paa præcision: »Hvalsøe kom ikke førend 10 $\frac{3}{4}$ – hedder det i en dagbogsoptegnelse den 27. oktober 1809 – skøndt tiden var berammet til 10 – [Det drejede sig om en skoleoverhøring.] Det er den Præsters sædvanlige Maade at lade bie efter sig –«. Til gengæld har Bülow haft sin morskab af ham privat, han karakteriseres af en samtidig som »en Slags geistlig Pudsensmager«. Ved det lille exilhof paa Sanderumgaard har Hvalsøe aabenbart spillet narrens rolle.

Aaret havde sine dage, som ufravigelig blev fejret ved en lille fest. Det var hans hustrus fødselsdag den 2. oktober, hans egen fødselsdag den 29. juli, hans forlovelsesdag den 26. januar og

hans bryllupsdag den 21. maj. Trods alt det nedsættende folk tænkte og sagde om hans hustru og hendes ejendommelige fremtoning, forblev han til sin sidste dag hendes tro ridder, som ikke vidste det gode han skulle gøre hende, eller den taknemlighed han burde vise hende. Dagbøgerne igennem forsømmer han ingen lejlighed til at udtrykke sin lykke over det trufne valg af livsledsagerske. F.eks. skriver han paa sin taaars-bryllupsdag: »Idag for 10. Aars siden havde jeg Bryllup. Gud være lovet! at jeg til dette Øyeblik stedse med Glæde kan tænke paa den Handling.«

Det maa ikke altid have været lige let for ham at tilvejebringe den forønskede tvangfri atmosfære, naar hun sad ved bordet. »Hun var – paa staar en gæst – hvad hendes Person og hele Væsen angik, en høist ubehagelig, næsten frastødende Person, ikke blot var hun styg og havde et høist ubehageligt, hæst og hvæsende Organ, men var tillige i sin hele Holdning og Fremtræden saadan, at man næsten kunde ansee hende for Idiot. Naar Fremmede indfandt sig paa Sanderumgaard, som ikke sjeldent var Tilfældet, eller der gaves Dineer, hvor Flere vare forsamlede, tog hun næsten aldeles ikke Deel i Underholdningen, og selv naar ingen Fremmede var der, talte hun lidet eller intet.«

Men var der noget, Bülow ikke taalte, var det, at man ikke viste hans hustru skyldig ærbødighed.

Konferensraad C. H. Holten fortæller et betegnende eksempel i sine erindringer. Prins Christian Frederik, den senere Christian VIII, opholdt sig med sin gemalinde paa Fyn i begyndelsen af november 1824. »Prindsessen vilde overtale min Kone til at følge med til Sanderumgaard, hvor de skulde opvartes med en dejeuner dignatoire[!], og derfra til Nyborg; men da hun ikke var inviteret af Geheimeconferensraad Bülow, saa afslog hun dette. Min Kone havde stedse været negligeret af denne Mand, der ellers ikke allene er Hofmand i Ordets høyeste Forstand; men tillige Høfligheden selv, hvilken Tilsidesættelse maa søges i, at min Kone ikke har gjort hans Frue sin Opvartning; noget, som naar man kjen-der bemeldte Frue, er vel meget forlangt; og jeg besluttede mig

Johan Bülow
malet af Jens Juul i 1785. 70 × 55.
Sanderumgaard.

derfor at slaae to Fluer med et Smæk ved at undskylde mig hos Geheimeraaden og derved lade *ham* føle, at *jeg* følte;«

I øvrigt var Bülow som vært venligheden og forekommenheden selv. »Hans Væsen bærer endnu paa hans ældre dage Præget af Hofmanden; han er i højeste Grad fin, opmærksom og galant, som en ung Cavalier ...« Om hans ydre hedder det, at det »er ædelt, som hans Indvortes; hans Aasyn er skjønt og ædelt; Øiet tindrer endnu af en venlig Ild, der synes luttret og ætherisk, og et ømt Smil forkynder den Fred, der boer i hans Hjerter; Stem-

Johan Bülows hustru, Else Marie Bülow, født Hoppe,
malet af Jens Juel i 1785. 70 × 55.
Sanderumgaard.

men er sagte og blid.« Dog siges det, at denne Hoffinhed i begyndelsen har »Noget, som fjerner En fra ham«, hvilket dog fortager sig, naar man bliver alene med ham.

Maaltiderne paa Sanderumgaard foregik i højeste grad en familie. »Bülow selv rettede an ved Bordet, baade til daglig Brug, naar vi ikke vare mere end tre eller fire ved Bordet, og naar der var en større Forsamling; han øste op og han skar for, og da han var meget forekommende og yderst ligefrem i sin hele Optræden, har jeg seet ham ved enkelte Leiligheder, f. ex. hans Fødselsdag

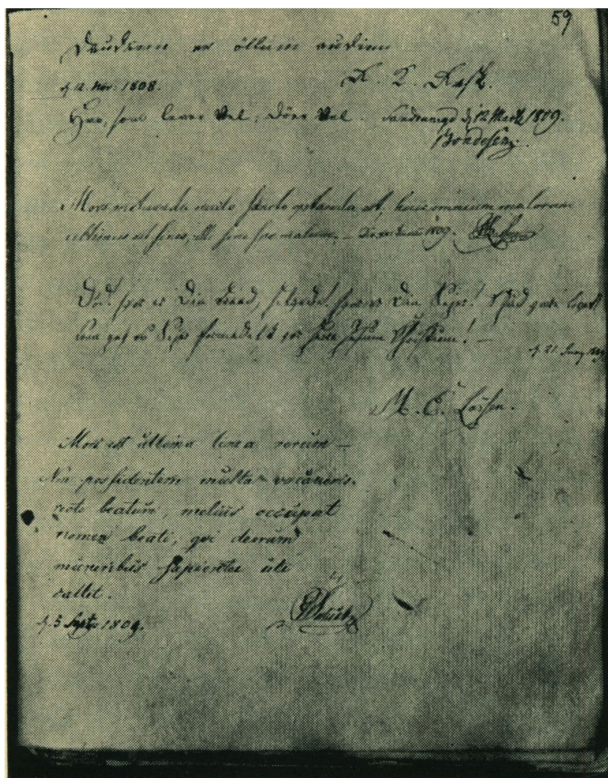
den 29de Juli, da der var Mange indbudne til Middagsbordet, med det blaa Baand uden paa Kjolen gaee omkring og byde en eller anden Dessert eller deslige omkring, da han altid kun havde een Tjener.« Noget af denne primitivitet maa sikkert tilskrives den apathiske rolle, værtinden indtog. Men Bülow's Rousseau'ske tilbøjeligheder har nok ogsaa spillet med.

Traditionen vil vide, at selve traktementet var tilsvarende beskeden. Det maa dog tages med reservation. F. eks. fortæller H. N. Clausen, at han til en middag fik »et Dusin Retter«. Men her er det igen et fortolkningsproblem, hvad der forstodes ved »retter«. Saa meget er imidlertid vist, at overdaadigt har man ikke spist paa Sanderumgaard. Det ville altfor meget have været imod husherrens principper.

Bülow var en gennemasketisk natur, der ikke for ingenting i sine unge dage, da han gik paa Sorø, havde holdt en tale paa fransk om ødselheds skadelige indflydelse paa staterne i almindelighed og paa Danmark i særdeleshed, og senere, i aarene paa Christiansborg havde advaret kronprinsen mod enhver form for overdaadighed. Nøjsomhed og spægelse var et led i hans filosofi: »Næst Samvittighedsfred er Frihed og Uafhængighed ham det Kjæreste paa Jorden; at han har erholdt denne, er ham en Lykke, hvorfor han dagligt takker Gud; den søger han og at beholde i Smaating; han tager ingen Hjælp af sin Tjener om Morgenens ved sin Paaklædning, laver selv sin Caffee; engang afvænnede han sig fra at spise Frokost, fordi den forekom ham uundværlig; men, da han i 6 Uger havde afholdt sig derfra, var det ham nok og han begyndte atter at nyde den.«

Underholdningen efter bordet kunne forme sig meget forskelligt. Det kunne være, man dyrkede samtalskunst, hvori værten var en mester. »Glimrende Genie, spillende Vid« røbede han efter sigende ganske vist ikke, men »skarp Dømmekraft, moden Tænkning og et udmærket Talent til at knytte og fortsætte interessante Samtaler; til at fortælle med Liv, Ynde og Lethed har han ganske særegne Gaver.«

Undertiden blev der sunget og musiceret – Bülow var jo fra sine unge dage med hans egne ord »en lidenskabelig Elsker af

Side af den optegnelsesbog, der laa i Tankefuld-Hytten.

Øverst har Rasmus Rask skrevet: »Daudinn er öllum audinn«, dateret den 12. november 1808.

Arkivet paa Sanderumgaard.

Musik«. Hvis gæsten var alene, kunne det ske, at han blev budt paa et parti skak i det norske lysthus: »dette,« sagde han, »er mit eneste og mit kjære Spil; Kortspil hader jeg, og spiller det aldrig«. Eller man fik forevist biblioteket og Bülow's andre samlinger.

Det kunne ogsaa være, at Bülow foreslog en udflugt til en af naboherregaardene, hvorved han undervejs fik lejlighed til at fremvise sit gods og fortælle om alle de forbedringer, han enten havde i sinde at foretage eller allerede havde foretaget.

Men det faste punkt paa programmet og det, som de fleste besøgende først og fremmest higede efter, var naturligvis en van-

dring i den berømte park. Intet var heller ikke Bülow kærere end, udrustet med sin spade, at vise gæsten rundt. Altid var der noget nyt at vise frem, altid noget nyt som var under arbejde, og altid gav turen anledning til betragtninger og samtaler. Bülow var blevet ikke saa lidt af en mystiker efter sit aarelange intime samliv med naturen. Han kunne skimte genskær af det hinsidige, hvor andre kun saa det nære og tilfældige. Han modtog vink af skæb-
 nen, hvor andre kun saa en smuk solopgang: »Jeg gaaer ellers aldrig ud tidligt om Morgenen,« fortalte han saaledes engang, »men en Morgenstund var det saa skjønt Veir, at jeg gik ned til Sommerlyst med Nogle af mine Folk, for at see Solen staae op; den kom, og tænk Dem min Forbauselse, da den steg op netop bag den høie smale Steen, De har seet strax for Huset, hvorpaa staaer indhugget mit bestandige Symbolum: »Haab og Tillid«, saaledes at Støtten deelte Solen i to Halvdele; jeg saa heri som et synligt Tegn fra Himlen for at indgyde mig Haab og Tillid; skulde jeg nævne de Øieblikke i mit Liv, hvori jeg er bleven meest overrasket og rørt, da var dette eet af dem; jeg optegnede det i min Dagbog, og er siden paa denne Morgen gaaet derved, men har aldrig oftere faaet Solens Opgang at see paa denne Dag.«

Men herfra og til den form for mystik, som prins Karl af Hessen i sin tid ville indvi ham i, saa han dog stadig et uoverstigeligt svælg – den slags var for Bülow kun »Overtro og Mysticisme«.

Ingen af de besøgende slap for at nedskrive en bemærkning i stedets gæstebog, den i Tankefuldshytten fremlagte bog til optegnelser, selvom det øjensynlig tit har knebet med dybsindigheden. Tillige havde Bülow, som før nævnt, sin stambog, der gik helt tilbage til 1780, fint indbundet i rødt skind med forgyldninger, vistnok af hofbogbinder Wilhelmi. Den begyndte med sentenser skrevet af medlemmer af kongehuset – kronprinsens lød: »Gjør Ret og frygt intet« – fortsatte med kendte statsmænd som A. P. Bernstorff og Reventlow, hvorefter fulgte en række af tidens kendteste navne, blandt hvilke hverken manglede Malling, Suhm eller Rothe. Men i modsætning til Tankefuld-bogen var

stambogen eksklusiv: »den har jeg,« sagde Bülow, »kun for Enkelte af mine venner;«

Naar afskedens time slog, og man hørte til stambogskredsen, blev man fulgt til dørs paa den hjerteligste maade. H. N. Clausen har givet et lille billede af sine sidste øjeblikke under Johan Bülows tag:

»Ved min Tilbagekomst klædte jeg mig paa, og tog Afsked fra den ædle herlige Mand; med et Blik, som jeg aldrig glemmer, kyssede han mig gjentagne Gange, ønskede mig Held og Velsignelse paa Reisen, og forsikkrede mig, at hvert Ord, han i min Stambog havde skrevet, kom fra hans Hjerte. »Kommer De tilbage, medens jeg lever, er De mig inderligen velkommen; men hvis ikke, sees vi dog engang; det troe vi jo begge.«

Endnu paa Trappen bad han mig at erindre Indskriften i Haugen: »Haab og Tillid«, og med Haanden tilvinkede han mig sit Levvel, indtil Vognen dreiede ud af Porten. –«

Giver og velgører

Trangen til at give har ligget dybt i Bülow's natur. Den hører sammen med hans trang til frihed og uafhængighed. Giveren gør sig fri – modtageren binder sig. Han bandt sig, een gang for alle, ved sit ægteskab, men opnaaede til gengæld en frihed for livet – til at give.

Naar det før er sagt om Bülow, at han selv i smaating værnede om sin uafhængighed, gælder det ikke mindst i relation til det at opnaa noget paa andres bekostning. Allerede som ung har han gjort sig klart, at taknemlighedsgæld er noget af det sværeste at afbetale; faa mennesker undgaar ganske dette camouflerede onde, mange sluger det blindt. Bülow advarede tidlig og silde sig selv mod det.

Skal man tro de selvbiografiske optegnelser, der jo er af en langt senere dato, har han som ung, da han for yderst begrænsede midler skulle klare sig i København, næsten betragtet den gæstfrihed, der fra flere sider strømmede ham imøde, som en fristelse paa linje med fristelser af mere iøjnefaldende og ordinær karakter.

»Den første Dag – fortæller han – jeg skulde, for egne Penge, tage tiltakke med Spiisquarteermod og Seddelen kom, sagde min Broder: »Du vil finde denne Kost anderledes end den hos din sl. Moster« jeg svarede: »ja! men det, der ikke kan være anderledes, maa man jo finde sig i, de gode Dage ere forbi,« og valgte Spise for 7 Sk. Min Broder smilte og troede, at Modet snart vilde falde paa den velvante Yngling; men det faldt ikke, kunde efter min bestemte Karakter ikke falde, og har altid staaet mig bi. Jeg kiøbte dertil et Kommis-brød og en Flaske brunt Øll, og Brødet med *lidt* Smør paa, var ofte min Dagskost. Aldrig smagte jeg Viin, Thee, Kaffe, endskiøndt Ingen fra Barndommen var bedre vant end jeg.«

Som den letteste sag af verden kunne han have levet anderledes rigeligt: »Jeg havde vel adskillige Velyndre, den Lehnse og Walmodenske Familie, som just opholdt sig i Byen, som viiste særdeles Artighed og Venskab for mig, som tilbød mig at spise hver Dag hos dem; men jeg kom aldrig, uden efter flere Ganges Indbydelse og Utak for min Udeblivelse. Hellere spiste jeg mit Kommisbrød, som jeg selv betalte, end i min maadelige Forfatning at lade mig tractere.« Og han tilføjer den talende bemærkning: »Man seer heraf, hvor Brodden stak.«

Selv naar han fulgte indbydelsen, var han tilbageholdenheden selv – ingen skulle sige, at han kom for madens skyld: »Der vare nogle gode Huse – blandt hvilke Etatsraadinde Barckmann – hvor mine Brødre pleiede at passere Aftenen undertiden. Man fandt der altid muntert og behageligt Selskab, derhen bragte mine Brødre mig, og jeg var der velkommen, naar jeg vilde. Man fik Smørrebrød, men jeg nød aldrig noget, gik sulten hjem og spiste mit Kommisbrød og et Glas Øll.«

Og om ogsaa gæstfriheden gjaldt noget højere end det rent materielle, var Bülow paa sin post. Hvor han omtaler den staaende indbydelse fra Suhm, glemmer han ikke at fremhæve, at han »misbrugte det ikke, skiøndt jeg kom der meget gerne.«

Det var rodfæstede principper, som der er al grund til at tro, at han tog med sig, da han blev den store mand ved kongens hof. De var slet ikke almindelige paa den tid, og det er ikke engang sikkert, at kronprins Frederik inderst inde satte pris paa dem – trods sin utvivlsomme sparsommelighed. Han har nok anet selvstændighedstrangen bagved. Det har passet ham meget bedre naadigt at lukke øjet, naar hans omgivelser tog til sig og udnyttede situationen. Et brev til Bülow fra 1816, skrevet af en gammel tjener, giver et vist indblik i, hvad der i saa henseende kunne gaa i svang; talen er om hans egen efterfølger, overhofmarschal A.W. Hauch og om hofinspektøren, etatsraad Mogens Nielsen:

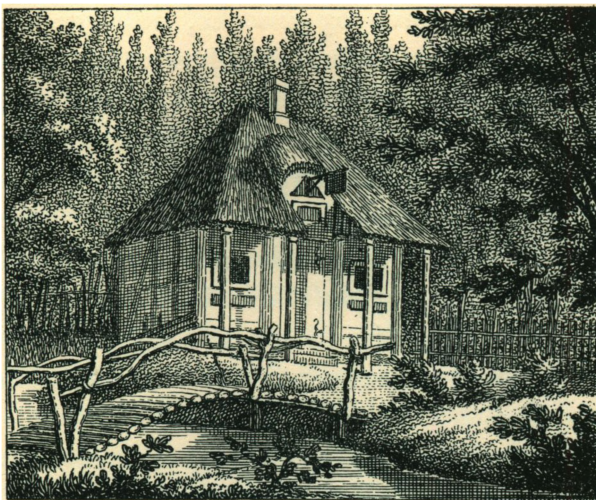
»Han og Ober-Hof-Ceremonimester *Hauch* ere Kongens umistelige Mænd – i deres egne Tanker – og umistelige i Henseende til Sparsomhed for den kongelige Cassa. Etatsraaden spiser me-

get ofte ved Kongens Taffel, og paa samme Tid bliver et vældigt Tallerken af hver Ret sat af for ham, og Rosen maa ligeledes desuagtet afgive gode Portioner. I Kiøkkenet bliver og anrettet for ham; dette kan man med Billighed kalde Troskab og Sparsomhed i det mindste for hans egen Huusholdning. Det feiler ikke, at Kongen veed det; men eftersom han hverken straffer eller belønner, saa gaaer det sin Gang. *Hauchs* Frue faar sin Mad daglig og Viin fra Kongens Taffel, saa at hun ofte har til Giest hos sig. Saaledes gik det ikke til, da De var ved Hoffet. Man erindrer det meget vel endnu, og taler ofte derom, som jeg selv har hørt. Naar De havde undertiden om Aftenen nogle gode Venner hos Dem, lod De Maden komme fra Spiseqvarter, Tracteur Ney, Viin ligeledes, og betalte derfor; ingen veed det bedre end jeg, som selv med mine Medtienere vare Vidne dertil.«

Betegnende er en bemærkning af Bülow i marginen til det sted, hvor det siges, at han selv betalte for sine gæsters mad: »Det er Sandhed.«

Johan Bülow var ikke den, der, i smaalig forstand, brugte magt eller rigdom til egen fordel. Han værdsatte i højeste grad begge dele – baade magten og rigdommen – men ud fra ærke-kære betragtninger om at forvalte det givne til det almene bedste. Som ægte barn af oplysningstiden nærrede han høje forestillinger om regentens ansvar og opgaver i forhold til undersaaternes virksomhed. Det gjaldt om paa alle maader og indenfor alle felter at støtte og opmuntre den indenlandske aktivitet. Men med sine særlige forudsætninger og de energiske studier, han siden sin tidligste ungdom havde drevet, blev det kunsten og videnskaben, han med forkærlighed ofrede sig for.

Han var selv et stykke baade af en videnskabsmand og en kunstner. I hans litterære system røbede historikeren sig, i udformningen af parken aner man baade digteren, kunstneren og botanikeren, og i Bülows samlervirksomhed er der baade et produktivt kunstnerisk og et videnskabeligt element. Grænserne mellem det ene og det andet er langtfra skarpe, og var det navnlig ikke i det oplyste attende aarhundrede – hos de oplyste. Dengang hørte det næsten med til almindelig dannelse at kunne

I 1824 bekostede Johan Bülow udgivelsen af Mathias Winthers digtsamling »Sanderumgaards Have«, der var udstyret med kobberer af J. F. Clemens efter tegninger af J. Hanck. Her ses Kildehytten, hvor man bemærker det malede træskilt, der hænger som et flag over døren. Dette skilt er endnu bevaret paa Sanderumgaard og er gengivet paa denne bogs smudsomslag.

tegne og male. Ikke blot Bülow men flere af hans samtidige som bondefrigørelsesmanden, C. D. F. Reventlow og biskop Münter kunne ikke blot tegne, men havde desuden lært at radere. Bülow nøjedes ikke med at musicere, han har ogsaa efterladt sig smaa kompositioner. Men vigtigst var det, at han i sine unge dage havde tilegnet sig en dyb ærbødighed for disse former for menneskelig virken og en forstaaelse af, hvor meget der rent materielt lader sig gøre for at bringe dem i vækst.

Næppe er han blevet den mægtige mand ved kronprinsens side, før vi finder ham som den, der med iver støtter og opmuntrer kunst og videnskab, hvorsomhelst han kan. Ganske vist sker det i kronprinsens navn, men det var almindelig kendt, at han havde en finger med i spillet. Ikke for ingen ting bliver han allerede i 1784 æresmedlem baade af Kunstakademiet og af det norske videnskabernes selskab. Man vidste, hvem han var.

Nu, som altid senere, lagde han særlig vægt paa udenlandsrejser. Thorkelins rejse er tidligere nævnt. Den er typisk for, hvor alsidigt en udenlandsrejse kunne udnyttes – af begge parter.

Thorkelin skabte sig navn og anseelse, udbyggede sin faglige viden, gjorde epokegørende fund, idet han navnlig fremdrog manuskriptet til Beowulfskvadet, som Bülow mange aar senere bestodte udgivet. Men tillige hjemsendte han indberetninger om en række saa forskellige praktiske spørgsmaal som tjærefabrikation, bomuldshandel, faareavl og overtrækning af jernbolte med tin. Desuden virkede han for udbredelse af kendskab til danske forhold gennem artikler i engelske blade. I den anledning modtager han en række oplysninger fra Bülow, som giver et udmærket indtryk af hans og kronprinsens fælles »kultusministerielle« virksomhed:

»Pr: *Vahl* [botanikeren Martin Vahl] er bleven Understøttet for at giøre en botanisk Reise til Norge, iligemaade til at udgive sin Beskr: over de nye opdagede Planter underveis, som paa Latin nyeligen har forladt Pressen – *Moore* reiste paa hans Bekostning til Ferrøe. *Løvenørn*, [søofficer som de to følgende] og siden *Egede* og *Rothe* bleve sendte paa Opdagelser til Grønland – Maleren Prof: *Pouelsen* blev sendt til Norge for at tegne Prospector paa *KrPr*. Bekostning – da han kom hiem, Lod *Pr*. dem male af Ham og behænge et Værelse dermed paa Frederichsberg, og Lod begynde med at lade dem stikke i Kobber i couleur maneer, gav *Pouelsen* en Pension for ham og for at oplære elever i sin Kunst – men det er nu ved *P*: altfor tidlige Død ophørt, derimod reiser nu *Bradt* [kobberstikkeren F. L. Bradt] i Sielland paa *Pr*: Bek: for at tegne Prospector og siden at stikke dem i Kobber. – Til *Br*: forhen udgivne Stykkers Stikning har han ligel. havt private Understøttelse – Paa Porcelains Fabriquen, som aarlig Understøttes af den gode *Pr*: ved Afsætning for nogle Tusinde Rdl, er bestilt et complet Service, hvorpaa heele Flora Danica afbildes, med Linnées og Danske Navne under Tallerknerne, Kurve med Blomster, og Dukker med National Dragt – Alt for at Understøtte Kunsten og det indenlandske.«

Men korrekt træder Bülow tilsidst tilbage og peger paa kronprinsen som velgøreren: »Kort sagt ... dette vilde blive en Bog og ei et Brev, om jeg vilde opregne alle denne fortræffelige Herres sieldne Dyder.«

Det kan være vanskeligt at sige noget om, hvor meget anderledes Danmarks skæbne havde formet sig udenrigspolitisk, hvis Bülow havde beholdt sin stilling. Men sikkert er det, at hans fald var til betydelig skade for det kulturelle liv. Han udrettede store ting som sin egen kultusminister ved hoffet paa Sanderumgaard – men hvor meget mere kunne han ikke have udrettet med statens midler til sin raadighed?

Allerede i velmagtstiden i København føjede han sin private støtte til den offentlige. Det gjaldt endnu især kunsten. En af de første kunstnere, han kom i nøjere forbindelse med, var J. F. Clemens, Danmarks store kobberstikker. Bülow havde til en begyndelse møje med at overvinde Clemens' beskedenhed og besøgte ham flere gange, før han fik ham overtalt til en genvisit. Clemens var »undseelig og generede sig for Omgangen med fornemme Folk.« Men efterhaanden gik det op for ham, at Bülow slet ikke var »fornem«, men yderst ligefrem, og det endte med et livslangt og nært venskab. For Clemens betød det bl. a. økonomisk og menneskelig støtte, for Bülow rig anledning til kunstnerisk be- læring.

Gennem Clemens kom Bülow i berøring med andre kunstnere. Clemens var en god kammerat for sine kunstbrødre og ivrig for at bringe dem under Bülows vinger. Da det i begyndelsen af firserne, efter hjemkomsten fra Schweiz, kneb økonomisk for Jens Juel, introducerede han ham til Bülow. Det var vistnok ogsaa Clemens, der fik Bülow til at tage sig af den unge Eckersberg. Den ene efter den anden kom næsten alle betydelige danske kunstnere – og for øvrigt ogsaa de mindre betydelige – til at nyde godt af Bülows rundhaandethed og hjælpsomhed. Og næsten altid forstod Bülow at knytte kunstnerne til sig som venner.

Kun en enkelt gjorde sig alvorligt ud til bens – den stejle Abildgaard. De synes ellers i en række aar at være kommet godt ud af det med hinanden. I 1785 malede Abildgaard paa bestilling af Bülow det mærkelige billede med motiv fra Ewalds »Lykens Tempel«, hvor man ser en hofmand styrte paa hovedet ned ad trappen. Det var malet paa en kakkelovnsskærm, som fandtes i Bülows forgemak paa Christiansborg. Clemens har fortalt, at

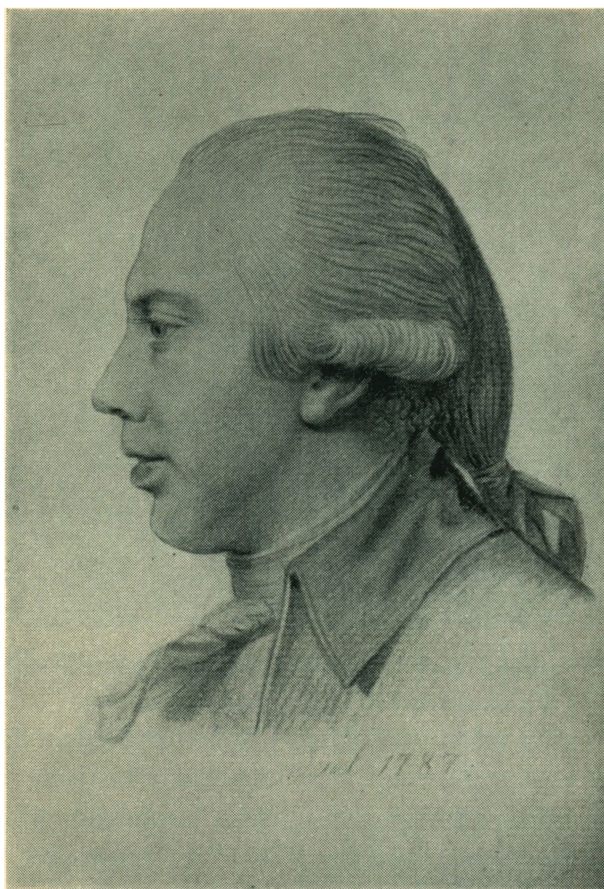

han har staaet her og hørt Bülow selv spørge med den profetiske hentydning længe før hans eget fald. Bülow havde andre billeder af Abildgaard, deriblandt oven i købet et som efter traditionen er blevet til ved et samarbejde mellem dem, et landskab fra Sverige fra 1789, som Abildgaard skal have malet paa grundlag af en tegning af Bülow fra 1788. Men pludselig afbrød Abildgaard forbindelsen, og da Bülow gennem en mellemmand lod spørge om grunden, svarede Abildgaard brysk »at han aldrig kom i slet Selskab«. Bülow havde sin bestemte mening om, hvad der laa bagved: det var hans personlige uven ved hoffet, kronprinsens kammer tjener og livkirurg Bodendick, der havde sat ondt for ham. I begyndelsen advarede Abildgaard Bülow mod ham, men efterhaanden svingede han, og det endte med, at Abildgaard – ifølge Bülow's optegnelser – »gik fra mig lige ned til Bodendick, hvor han siden daglig kom, men til mig kom han aldrig meere. –! –«*

Sandheden var vel, at de to i længden ikke kunne harmonere. Bülow har formodentlig været Abildgaard for hofmandsglat – maaske ogsaa noget for selvglad. Derpaa kunne den tegning tyde, som Abildgaard engang forærede Bülow. Den forestiller nemlig mytens Narkissos, der betaget opdager sit eget billede i vandet. Brødrene Abildgaard har aabenbart begge haft et godt øje til den dydefulde hofmarschal.

Men Abildgaard var undtagelsen. Ellers synes forholdet mellem Bülow og kunstnerne at have været det bedste. De forstod, at de i ham havde en ven, som hjalp dem efter evne. Og ligesom han selv af erfaring vidste, at der kunne være noget trykkende ved stadig at være den modtagende, gjorde han hvad han kunne for at forklæde eller bagatellisere sine gaver. Den nemmeste maade, som han ofte brugte, var at give bestillinger, hvorved den ene tjeneste vejede den anden op. Saadan gjorde han f. eks. overfor den unge Eckersberg, da han i 1806 bad ham over til Sande-rumgaard og lod ham male den smukke række prospekter fra haven, der er sjældne i Eckersbergs produktion ved deres følsomhed og rigdom paa stemning. Men undertiden maatte han gaa

* Af: »Noget Min Afgang fra Hoffet 1793 vedkommende« p. 14–15. Bülow's Privatarkiv paa Rigsarkivet, Pakke C 10 a – fra den forseglede pakke.

Tegning forestillende Jens Juel,
underskrevet: Juel 1787. 20,2 × 13,5.
Johan Bülow's Kunstbog paa Sanderumgaard.

mere forborgent til værks. Clemens' biograf, J. C. Fick, fortæller et karakteristisk eksempel, som han har fra Clemens selv: »da han havde stukket Kronprindsens Portrait overrakte B. ham 100 Rd. med Betydning at de vare fra Hs. Kgl. Hhd; men da Clemens kort efter indfandt sig i Forgemakket for at faa Audients og takke herfor, og Bülow i Løbet af Samtalen fik dette at vide, forestilte han ham, at Krdps: paa ingen Maade vilde modtage Tak derfor, da det skulde være en Opmuntring incognito og

fraraadte ham paa det ivrigste at omtale denne Sag. Senere fik han at vide at dette var Paafund, for at skiule sig selv som den virkelige Giver.«

Saadan bar Bülow sig ad overfor kunstnerne og saadan bar han sig ad overfor alle andre, han ydede støtte.

Listen over forskere og forfattere, til hvis rejser eller værker han har ydet bidrag, er lang og omfatter de fleste af tidens betydelige mænd indenfor de paagældende fag. Eksempelvis har han indenfor botanikken støttet J. F. Schouw og Martin Vahl, indenfor historien E. C. Werlauff og Christian Molbech, indenfor litteraturhistorien Rahbek og Nyerup, indenfor oldforskningen Finn Magnussen, indenfor filologien Thorkelin og Grundtvig og indenfor sprogforskningen Rasmus Rask. Og for de berømte navne forsømte han ikke de mere beskedent stræbende. Smaa lokalhistorikere, smaa poeter kan takke ham for, at deres arbejder blev trykt.

Han var ogsaa uden partiskhed i godernes fordeling. Da Thorkelin havde udgivet Beowulf, blev han skarpt kritiseret af Grundtvig. Ikke desmindre tilskyndede Bülow Grundtvig til at foretage en oversættelse, hvis udgivelse 1820 han bekostede. Grundtvig tog nogle djærve greb i harpen til tak:

*Med Gunst og Gave
Mig Bülow tvang
Til ret at stave
Den stolte Sang,
Og eftersjunge,
Hvad Anguls Tunge,
Som Brages kvad!*

Og naar det trak ud med det arbejde, han havde ansporet til, var han den takfulde og taalmodige, der saa med forstaaelse paa forsinkelser. Det var netop tilfældet med Grundtvig, der gerne havde flere jern i ilden, men, skriver Bülow til ham: »Jeg

Tegning af N. A. Abildgaard, formodentlig forestillende Narkissos. 5,5×9,5.
Johan Bülow's Kunstbog paa Sanderumgaard.

taug, fordi jeg saae Dem arbeide paa anden nyttig og behagelig Maade, og vidste vist, at De vel engang vilde opfylde det behagelige Løfte, som De havde givet mig, og den Forventning, som Publicum stod i.«

Det var ikke smaasummer, Bülow i aarenes løb gav bort. »Mere end 41,000 Rd. har jeg siden dette Aarhundredes Begyndelse, ved god Huusholdning og Sparsommelighed, ydet alene til dets [Fædrelandets] Oplysnings Fremme, foruden andre Offre for det Almindelige, for Slægt og Venner.« Og dertil kom altsaa, hvad han havde givet før aar 1800.

En stor del af gaverne kom institutioner til gode, og her støttede han som god lokalpatriot med særlig iver det under hans medvirken i 1813 grundlagte fynske stiftsbibliotek. Han stillede betydelige pengebeløb til dets raadighed, han tog bøger ud af sin egen bogsamling og gav det – deriblandt Rousseaus og Voltaire's værker – han skænkede det, i 1821, en hel bygning i Odense,

DE
D A N O R U M
Rebus Gestis Secul. III & IV.

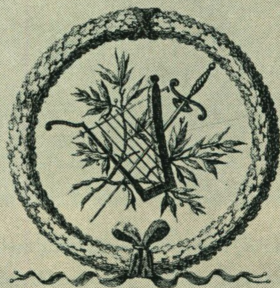
POËMA DANICUM DIALECTO ANGLOSAXONICA .

EX BIBLIOTHECA COTTONIANA MUSÆI BRITANNICI

edidit versione lat. et indicibus auxit

Grim. Johnson Thorkelin. Dr. J.V.

Eques Ord. Danebrogici auratus. S. R. M. a Consiliis Status. Arcanis Regni Scripsiis
Prefectus. Regis Legati Arma-Magisani Curatoribus a Literis. Regiar. Societ.
Scient. Havniens. et Islandicæ. Antiquariorum Londinens. et Edinburg.
membr Academiæ Reg. Hibernicæ sodalis etc.

Havniæ Typis Th. E. Rangel.
MDCCCXV.

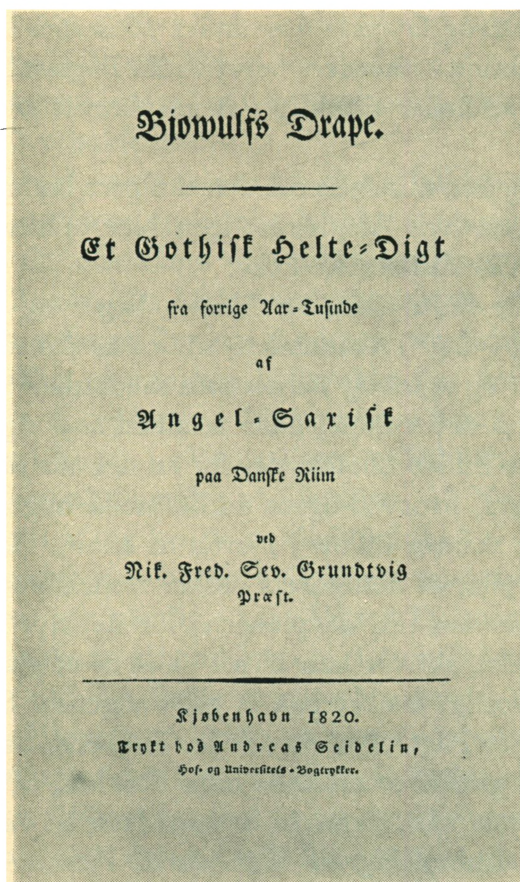
Titelblad til G. J. Thorkelins udgave
af Beowulf-manuskriptet.

og da denne bygning viste sig utilfredsstillende, testamenterede han en større sum til at bygge en ny for.

En tid var det ogsaa hans utvivlsomme hensigt at testamenterere stiftsbiblioteket hele sin bogsamling. Han havde allerede opsat et donationsbrev i den retning – da der skete noget uventet.

I slutningen af det 18. aarhundrede var det gaaet stærkt tilbage med Sorø Akademi og i 1793 døde dets virksomhed helt hen. Der var gaaet svind i dets pengemidler, og dertil kom i 1813 den store brandulykke, der ødelagde størstedelen af byg-

Titelblad til N. F. S. Grundtvigs
oversættelse af Beowulf.

ningerne og praktisk talt hele biblioteket. Men i 1822 genoprettedes akademiet, og da det skete, vaagnede alle ungdomserindringerne i Bülow, og han mente nu, at Sorø var nærmest til at nyde godt af hans efterladte bogsamling, hvortil han yderligere føjede sin store manuskriptsamling. Ordlyden af gavebrevet, der er dateret »Sanderumgaard d. 29. Juli 1826«, giver tydeligt udtryk for de varme følelser, der laa bag gaven:

»Sorø Academie, nu opstaaet herligt af sin Aske – det for mig saa kiære Sorøe Academie, hvor jeg tilbragte tre af min Ung-

doms lykkeligste og favreste Aar under Musernes livlige Beskyttelse og Veiledning – skiænkes herved min Bogsamling ...«

Det er næppe heller tilfældigt, at gavebrevet er dateret hans fødselsdag!

Der blev dog den mindelse om den tidligere beslutning tilbage, at bogsamlingen, hvis Akademiet igen blev ophævet, skulle tilfalde »det fynske Stiftsbibliothek«.

Dette er ikke hidtil sket, og Bülow's bøger og manuskripter findes den dag i dag* i Akademiets bibliotek, til hvis betydeligste skatte de hører og agtes og værnes som saadanne.**

Desværre kan det samme, naar sandhed skal siges, ikke paa-
staas om Fyens Stiftsbibliothek, der for en del aar siden solgte ud af sine samlinger, hvorved ogsaa de Bülow'ske bøger blev spredt. Det ville have skaaret Bülow i hjertet at erfare. Han holdt, forstaaeligt nok, paa, at donatorers ønsker respekteredes. I et brev til Werlauff fra den tid, da planerne for det nye Akademi var ved at tage form, skriver han bl. a.: »Det er et glædeligt Haab, at man nu alvorligt tænker paa at gøre noget for Sorø. Det har længe nok været Pligt. Men hvorledes Holbergs Skygge kan tilfredsstilles ved ganske at omstøbe hans Fundats, det er en anden Sag. Vistnok maa man formode, at hans Hensigt var at gøre den bedst mulige Indretning til Kundskabs Fremme og Landets

* Kun skabet, der medfulgte til mæcenateksemplarerne, kan ikke mere konstateres.

** I Soraner-Bladet 1926, p. 34–35, opkaster Olaf Carlsen et ganske spændende omdelt specielt problem. Under sine studier af brevsager vedrørende Sorø Akademi paa Rigsarkivet er han stødt paa et dokument, der omhandler en boggave, som en anonym indsender har tiltænkt Akademiet. Dokumentet er affattet 1822 og fremkaldt ved budskabet om Akademiets forestaaende genoprettelse. Den paatænkte gave omfatter 21 numre, mest af politisk og statsretlig litteratur. Olaf Carlsen spørger da: »Hvem er mon nu denne anonyme Giver? Hans Kendskab til og Fremhæven af Akademiets tidligere Blomstringsperioder som berømt Lærdomssæde, hans gode Ønsker for det nye Akademi's Fremtid, at det værdigt maa træde i de gamles Fodspor – alt dette synes at tyde paa, at det er en Soraner, vi her har med at gøre...«

Ja, hvem er han? Olaf Carlsen lod problemet staa hen, og dog laa løsningen snublende nær. Det var jo fristende at tænke paa Bülow, men ham er det ikke. Løsningen gav sig ved at gaa til de paagældende, i dokumentet opregnede bøger, der stadig findes i Akademiets bibliotek. Af notater i bøgerne, sammenholdt med notater i bibliotekets arkiv, fremgaar utvetydigt, at den anonyme giver var – J. H. Schou, den ved »Schous Forordninger« berømte danske retslærde.

Gavn. Men vanskeligt er det at indrette en saadan Stiftelse til at passe lige godt til alle Tider. –

I Almindelighed ynder jeg ikke, at man tager saa lidt Hensyn til Legaters Overholdenhed.«

I det hele taget – som aarene gik, antog Bülow's samlervirksomhed en mere og mere upersonlig karakter – mere og mere samlede han paa det offentliges vegne. Det gælder ganske særlig oldsagsamlere som Bülow. Fra Oldsagskommissionens oprettelse i 1807 gik nyfundne oldsager i en stadig strøm fra Sanderumgaard til København. Dog glemte han heller ikke her det fynske Stiftsbibliotek. Den 3. september 1816 noterer han i sin dagbog, at han har aflagt besøg i »Fyens litteraire Selskab, til hvilket jeg skienkede en smuk Samling af Oldsager, 54 No., som det ikke før havde noget af, og lovede et Skab dertil.«*

Denne smukke gave havde i tilgift sin museumshistoriske betydning. »Den var nemlig – som Victor Hermansen fremhæver det i sin udmærkede afhandling om Johan Bülow som samler – intet mindre end det første Provins-Museum i Danmark.« Og – som Victor Hermansen videre paapeger – samtiden var ganske klar over det nye, der her var sket. I meddelelsen om gaven skriver »Fyens Stifts Adresse-Avis og Avertissementstidende« til slut: »Som bekjendt findes i hele Danmark ingen offentlig Samling af nordiske Oldsager uden den i Kiøbenhavn.« Og selv skriver Bülow i et brev til Rasmus Rask af 26. januar 1817: »Odense har nu en lille Samling af Oldsager, hvortil jeg har lagt Grunden.«

Rækken af gaver kunne fortsættes længe endnu. Johan Bülow gav og gav sit liv igennem. Og hans betydning som giver blev saa meget vægtigere, som gaverne for størstedelen faldt i en dyb fattigdommens og modgangens tid for Danmark.

Men han lagde heller ikke skjul paa, hvad denne stadige given betød for ham selv. Da han havde truffet beslutningen om den store donation til Sorø, skrev han til Werlauff:

* Stiftsbiblioteket fik skabet, jvf. V. Hermansen: *Tredelingen og Odense*, Odense 1960, p. 51; men skabet kan ikke mere paavises.

»De kan næppe forestille Dem, med hvilken Glæde jeg har bestemt min Bogsamling, med adskilligt andet, der passede dertil, til det Sorøeske Bibliothek. Gid jeg kunde udrette mere til Almenvel. Gud veed min Vilje dertil! At nytte sit Fædreland og sine Medborgere fører til de sande Glæder i Livet; man tager dem med sig paa hinsiden af Graven, medens de sandelige Glæder forsvinder som Lygtemænd.«

Ormen i rosenbladet

Alle der besøgte Sanderumgaard priste med een mund den verden af lykke og idyl, Johan Bülow havde skabt for sig selv og andre. Atter og atter, i Tankefuld-bogen saavel som i stambogen, i breve saavel som i dagbogsoptegnelser, varieres det samme tema: her levede et menneske som havde forstaaet at vende ulykke til lykke, som havde rystet bylivets og hoffivets støv af sine fødder og var vendt tilbage til jorden, som havde søgt og fundet de sande og varige aandelige og materielle glæder – som med held havde gjort Rousseaus store ideer til sine. Digteren og rangspersonen, fyrsten og borgeren, videnskabsmanden og præsten udtaler snart gennem et citat, snart med egne ord den følelse af pagt med livets sande mening, der udstraaler fra denne mand og dette sted.

Baggesen skrev:

»*Hvor fandt en Plet min Leden, – saa skjønt, saa lysteligt et Eden!*«

Quistgaard, »Etatsraad og Borgemester«, mindedes det gamle latinske:

»*Procul a Jove, procul a fulmine*« – »*Fjernt fra Juppiter – fjernt fra lynet.*«

Prins Christian Frederik, den senere Christian VIII, udtrykte sig paa fransk:

»*Il appartient a l'adversité d'accomplir le sage que cette pensée vous rappelle les sentimens, que je vous porte ils sont fondés sur l'estime et l'amitié toute particulière, que vous a vouées*

CHRISTIAN FREDERIC*

* »Det er modgangen som gør den vise fuldkommen. Lad denne tanke minde Dem om de følelser, jeg nærer for Dem. De grunder sig paa den agtelse og det ganske særlige venskab, som føles overfor Dem af

CHRISTIAN FREDERIC

Den lærde landøkonom, professor Begtrup, udtalte:
»I Ceres, Pomonas og Fauners Selskab forglemmes Erindringen af en
blid, men uskjønsom Fortid.«

Og Oehenschläger samlede sine indtryk i dette lille vers:

*Naturen lærte Dig at elske Kunst ;
Nu meer end Borgen elsker Du din Hytte ;
Den lyse Dag steeg af Din Morgens Dunst –
Og Du har intet tabt ved dette Bytte.*

Bülow kunne med tilfredshed betragte sit værk. Han havde ikke blot sørget for sig selv og sine nærmeste, han havde spredt lykke om sig i vide kredse, blandt høje og lave, han havde fremmet videnskab og kunst, han havde forvaltet, hvad der var blevet ham betroet, penge saavel som jord, til alles bedste. Han maatte vide, at han til sene tider ville komme til at staa som en af sit lands store velgørere. Hvis nogen skulle kunne kalde sig lykkelig, maatte det vel være ham.

Følte han sig da ikke ogsaa lykkelig?

Problemet har utvivlsomt i høj grad optaget ham. Ligesom lykken indgaar som et vigtigt moment i baade hans livsanskuelse og livsførelse, mærker man af hans mange excerpter, at han i sin læsning ivrigt søger at komme til klarhed over, hvori lykken bestaar. F. eks. har han i en alfabetisk ordnet samling af citater om forskellige emner under L. noteret sig, hvad Samuel Johnson siger om Lyksalighed: »Lyksalighed bestaar i Mængden af behagelige Følelser |: multiplicity of agreeable comsciousness:| En Bonde og en Philosoph kan være lige tilfreds, satisfied, men ikke lige lykkelige – En Bonde har ikke de Evner nok for at være saa lykkelig som en Philosoph.«

Af Hirschfelds »Theorie der Gartenkunst« har han uddraget følgende: »Glücklich der Mann, der, sicher vor den Stürmen der Welt, seinen Abend im ruhigen Blumengarten geniesst, und durch Weisheit wieder belebt, was die almälig verblühende Phantasie welken liess! –«

Johan Bülow i Sanderumbaards have med sin spade i haanden,
legende med sin hund.
Udsnit af maleriet paa side 59.

Hirschfelds ord har han sikkert følt sig direkte truffet af, og Johnsons har lært ham noget om lykkens delelighed. Han havde jo ogsaa over døren i den norske hytte sat følgende ord af sin samtidige, den danske poet Haste:

*Vi tælle, Venner! Sorgens Øieblikke,
Men Glædens Timer – ak! hvi tælle vi dem ikke?*

Der er heller ikke tvivl om, at han har haft evnen til at gribe sit livs lykkelige momenter i flugten. Det viser baade hans optegnelser og samtidiges udtalelser. Hans dagbog er gennemstrømmet af en varm glæde over de mange smaa og store oplevelser, der møder ham i samværet med naturen. Han var fortrolig med samlerens glæder og med kunstskersens. Og det gode han kunne gøre for sine bønder, beredte ham en dyb tilfredsstillelse: »ja, jeg forsikrer Dem« sagde han til H. N. Clausen, da denne be-

søgte ham, »at naar jeg saaledes gaaer iblandt dem, føler jeg mig saa lykkelig;«

Gang paa gang udbryder han i sin dagbog i taknemlighed over, hvor lykkeligt han har det.

Og alligevel havde hans lykke sin bestemte grænse. Oven i købet havde den sin grænse omtrent der, hvor den skulle være begyndt. Hvis Johan Bülow's hele liv paa Sanderumgaard skal ses som et storstilet forsøg paa at glemme den krænkelse, han havde lidt, maa forsøget nærmest betragtes som mislykket.

Han glemte aldrig, hvad der var overgaaet ham. Han kaldte i en af sine mange selvbiografier Sanderumgaard sin »Lethe-Flod« – floden i den græske underverden, hvoraf de døde drak glemsel om alle jordiske ting – men var der nogen, som huskede, var det Bülow.

Han prøver at glemme, han forsikrer sig selv om sin lykke – men i selve forsikringen sniger noget sig ind: »I Dag for 2 Aar siden landede jeg her i sikker Havn« – begynder en optegnelse; men den fortsætter med ordrig bitterhed: »efter at have i 20 Aar paa et uroligt Hav tumlet omkring og til Slutning været belønnet med ugrundet Mistanke og Utaknemlighed.«

Han minder sig selv om, at han skal glemme ved paa kirkestolen i Davinde Kirke at lade male: »O Gud lær mig at glemme Forurettelse!« – tilsyneladende uden at tænke paa det molboagtige i en foranstaltning, der hver søndag paa een gang mindede ham om, at han skulle glemme og, hvad han skulle glemme.

Det gjorde det ikke bedre, at han ikke kunne lade være med atter og atter at skrive til kronprinsen, skønt han stadig ikke faar svar.

Allerede paa selve afrejsens dag sender han det første brev »som ei maatte leveres ham førend paa den Tid jeg kunde være i Roskilde.« Heri skriver han bl. a.: »Ingen Egennytte kan bebreides mig, at jeg paa Hofveiens slibrige Bane har sørget for min Fremtid; ingen Fordele har jeg søgt, hvorved Staten, eller nogen Enkelt skal sukke. Men efter 20 Aars redelig Omsorg og tro Tjeneste kastes en Mistanke over mig, og jeg sendes bort ydmyget, miskiendt, som om jeg virkelig havde begaaet Noget,

der kunde stride mod Ære eller de Pligter jeg skyldte min Herre og min Post.« Og han udraaber bibelsk: »Ordene skal forsvinde men Gierningerne skal forfølge os, og Tiden oplære alle Ting.«

Den 12. maj 1797 skriver han paa samme melodi. Den 13. januar 1802 skriver han om en uniformsformalitet. Men intet svar: »Hvorledes de Sandheder ere optagne, – skriver Bülow i 1804 – som jeg i mine Breve fremførte, veed jeg ikke; men det veed jeg, at Brevene ankom og – bleve ikke besvarede.«*

I dagbogen er den 28. januar – kronprinsens fødselsdag – tydelig nok en vanskelig dag at komme over – ofte giver den anledning til betragtninger over den gamle skade. Og mange citater i hans excerptbøger har uden tvivl samme adresse. F. eks. det italienske ordsprog: »Qui ha offeso, pardona mai.« – »Den der har fornærmet En, tilgiver En det aldrig.« Eller følgende lille antologi for forurettede:

Eat your pudding, slave, and hold your tongue.

Træl! æd, og ti!

Buk, hold Munden, buk atter, og ti!

Men det skal siges, at Bülow ellers sjældent kommer saa nær det revolutionære – han var og blev dog adelsmanden.

Stærkere end noget andet sted røber Bülows harme sig i følgende citat, som han aabenbart har følt nøje dækkede hans situation:

»*Si vous ne rougissés point d'être ingrat, craignés du moins d'être injuste!*«
– »*Hvis man ikke skammer sig over at være utaknemlig, bør man dog i det mindste tage sig iagt for at være uretfærdig!*«

Udfor dette citat har Bülow skrevet: »Læs dette Frederik og tænk paa mig!«

Saa menneskelig, saa forstaaelig denne uudryddelige bitterhed end er, antyder den alligevel Bülows begrænsning. Ganske vist

* Paa Sanderumgaard findes, pakke 10, Bülows afskrifter af ialt 16 breve – men i Rigsarkivet findes kun ialt 6 breve fra Bülow til Frederik VI; bl. a. savnes det her citerede voldsomme brev fra 1793. Der er aabenbart visse af brevene, som Frederik VI ikke har brudt sig om at gemme.

saa han klart, hvad der laa til grund for hans ærgrelse: »Ikke var det min Afgang, der smertede mig. Nei langt fra. Men blot Maaden.« Men saa overordentlig højt han stod over kronprinsen i aandelig henseende, burde han vel ogsaa kunne have indset, at heri bundede hele miseren. Gamle Stampes raad er ingen undskyldning: Bülow burde forlængst være gaaet sin vej af egen vilje. Han ville ikke se den sande grund, som prins Karl i virkeligheden udtalte paa skaansom maade. Han ville ikke se, at han som lærer for en vordende enevældig konge ifølge sagens natur, arbejdede paa at gøre sig selv overflødig. Mærkelig nok havde han selv været inde paa tanken, da han dagen efter regeringsforandringen 1784 overrakte kronprinsen en formaningskrivelse, hvori han besværges ham »aldrig at overlade Enevolds Magten, der af Gud og Folket er betroet Dem, og som De skal staae til Ansvar for, enten til en Favorit, en premier Minister, eller en Cabinets-Secretair med premier Ministers Myndighed; med et ord, ikke til noget Menneske ...«

Men at kronprinsen kunne komme til at tænke paa ham, faldt ham aabenbart ikke ind. Det var maaske ogsaa en miskendelse af hans egen situation – han vidste jo, kongen var enevældig – at han ved afskedigelsen saa halsstarrigt indlod sig paa mundhuggeri med kronprinsen. Og hvor uangribelig loyal Bülow uden al tvivl end har været overfor kronprinsen, er der dog et og andet som tyder paa, at han havde dummet sig lidt i den sag – mere end en mand paa hans post kunne tillade sig. Hans gode ven, pastor L. Smith skriver allerede den 30. april 1791 følgende til ham om den suspekterede kancelliraad: »*Holm* er den største Gavstrik der gaaer inden Kjøbenhavns Volde, spørg Politimester *Flint*, spørg ConferentsRaad *Schou*, JustitsRaad *Lange* i Raadstuen, kort enhver ærlig Mand, der haver hørt Tale om ham og havt med ham at gøre ...« Men aaret efter skriver Smith: »Husk paa hvad jeg sagde Dem om *Sieur Kancelliraad Holm*, og den Gang kunde De ikke Ret troe det;«

Der er maaske ikke saa meget at bebrejde kronprinsen – med hans forudsætninger, med hans begrænsede horisont, med hans træthed ved Bülow, og med de mange daarlige fortalere af Bülow,

foragter sigkæn; jeg gav den intet Naam,
han, fornuft den kan gaaen tjalan. For-
agter døden; den anten tilintetgjør al-
ler ansvarligheden for.

ib:

Man mield sin Mangel, men sin Hæder
glaubte, at seke gaandeb. -- Mordet
der Hædermøgens løyde sig udfalden, ind-
vendes trostet den gæde; sin Hæder men
ist uinfalden: wænn der Mangel men
sig faldet udfalden.

J. v. Müllers.

F
--- Man wætt, det at in der Angal ist fin
sinen Mættigens wætt luefter ist, sinen den
gangens Ungættigens zu udfalden,
sels fin zu gættigens, ind wættigens zu
mættigens.

J. mættigens: J. v. Kotzebue.

Ne crions point contre les plaisirs que nous
n'avons plus, ne condamnons point les
choses agréables, qui n'ont que le crime

Af en side i Johan Bülow's optegnelsesbog »Samlinger« med uddrag af hans læsning. Læg mærke til det F med udraabstegn efter, som staar til venstre over citatet af Kotzebue; det er utvivlsomt en henvendelse i tankerne til Frederik VI. Citatet, som stammer fra Kotzebue's erindringsbog »Das merkwürdigste Jahr meines Lebens«, lyder i oversættelse: »--- Man ved, at det i reglen er langt lettere for en af de mægtigere at forlænge en begaaet uretfærdighed end at vedgaa den og gøre den god igen.«

Søe Akademis bibliotek.

han var omgivet af. Det lader ogsaa til, at han i høj grad har følt det pinagtige ved situationen. En slægtning af Bülow, daværende premierlieutenant og adjudant hos kronprinsen Frants Bülow, der var blandt dem, der holdt Bülow orienteret om, hvad der foregik ved hoffet, giver følgende yderst talende karakteristik af kronprinsens væremaade efter Bülows afsked: »jeg var hos ham som Adj: i de sidste 8te Dage af exercertiden, men jeg kan aldrig noksom fortælle Dem hvor naadig og god han var mod mig; han reed tit til Siden med mig, bort fra de andre Adjudanter, naar vi da kom noget bort havde han altid noget paa Munden som han vilde sige mig, men aldrig kom det ud; han dreiede alting om paa Fyens Land spurgte mig om Herregaardene hvordan de vare? og sagde engang, at naar en havde en god Herregaard i Fyen, saa bleve de saa got vandte, at han aldrig troede de ønske at leve i Kjøbenhavn. Naar han om Morgenens kom til exercicien var han i saa slet homeur som jeg aldrig har seet ham (og det ey en, men hver Morgen), og saaledes blev han til manneuverne begyndte, hvor han fik en Deel at bestille, og saaledes skal han og være hiemme, saa snart han er allene og ey har Adspredelser.« Brevet er dateret den 2. juli 1793.

Frants Bülow blev senere Frederik VI's svorne mand, som stadig avancerede i hans gunst, og som til det sidste blev en af hans nærmeste raadgivere. Bortset fra forskellen mellem Johan Bülow og Frants Bülow, som ganske anderledes var en officers-type efter Frederik VI's hjerte – skulle kongens trofasthed overfor ham til en vis grad finde en psykologisk forklaring i Bülow-affæren? Frederik VI kunne her pege paa et forhold, hvor ingen kunne bebrejde ham lunefuldhed eller utaknemlighed.

Langt om længe fandt der dog en tilnærmelse sted mellem Frederik VI og Johan Bülow. Ganske vist forblev ogsaa et lykønskingsbrev til kongens regeringstiltrædelse i foraaret 1808, efter Christian VII's død, ubesvaret, men samme efterår blev Bülow udnævnt til Geheimeconferentsraad og fra nu af steg han jævnt til de højeste grader. 1811 blev han kaldt til København »med

Jeg takker Dem meget for Dem gode
 velkommen. Derfor. Jo som og færdigen
 Videns og disse mine Bøger med
 Ved sandt jaub som Forskjend, og Dette
 erfulde mig. Dertil kommer at jeg er
 af Landt. Heroverlyst, Dette giver mig
 udføle det andet. De sende.
 Det giver mig end. De et som sandt Dem
 som min Afribe for yndfuldig et det.
 De som for Dem gode Derfor De giver
 for mig. Jeg er min for siden Den
 20 Januari, og Længe meget efter med
 Egen.
 Dem altid hengir en
 Nilsen
 Den 20 Januari
 1814.

Det første brev Frederik VI sendte Johan Bülow efter afskedigelsen.
 Teksten er gengivet paa næste side.
 Arkivet paa Sanderumgaard.

hæderligt Tilbud», nemlig om at blive patron for universitetet –
 et tilbud han imidlertid afslog. 1815 blev han dannebrogsmænd,
 1817 ridder af elefanten, og 1824 fik han rang med statsministre.

Det er heller ikke helt nøjagtigt, naar det er blevet sagt – Ed-
 vard Holm – at »nogen personlig Berøring var der aldrig imel-

lem dem efter 1793.« Selv fortæller Bülow, at han i 1815 fik dannebrogskorset overrakt paa Frederiksborg »paa en særdeles naadig Maade med Kongens egen Haand.« – og aaret inden begyndte kongen at besvare Bülows breve. Det første brev, dateret Nyborg den 29. januar 1814, er holdt i en yderst elskværdig og helt personlig tone:

»Jeg takker Dem meget for Deres gode velmende Ønsker. Jo værre og farligere Tiderne ere desto mere stiger mit Mod, samt Haab paa Forsynet, og dette opholder mig; dertil kommer at jeg er afhærdet i Gjenordigheder, dette gjør at jeg udholder det andre ikke kunde.

Det gjør mig ont ikke at have seet Dem førend min Afreise for personlig at takke Dem for Deres gode Ønsker De gjør for mig. Jeg er nu her siden den 20 Januari, og længes meget efter mit Hjem.

Din altid hengivne

FREDERIK«

Udskriften lød:

»Til Os elskelige Geheimeconferentsraad Storkors af Dannebrogen og Commandeur af Nordstiern Ordenen Bülow. – á Sandrumgaard pør Odense.«

Dette brev efterfulgtes i aarenes løb af ialt 14 breve – det sidste er skrevet i 1828, kort før Bülows død. Siden var Bülow stadig blandt dem, der modtog kongen i Nyborg, naar han skulle gennem Fyn og »baade han og Dronningen – fortæller Bülow – vise sig meget naadige, og minde mig, hver Gang de see mig, om mit Løfte at komme til København.«

Men det nære forhold fra før bruddet genoprettedes unægtelig ikke.

Døden som ven

Alderdommen skænkede utvivlsomt Johan Bülow mange glæder. Han oplevede at høste frugterne af sit arbejde og sine gode gerninger. Han saa kunstnere og videnskabsmænd, som han havde hjulpet i deres unge dage, udfolde sig og træde frem blandt nationens store skikkelser. Han saa den park og det gods, som han havde overtaget i saa ynkelig en tilstand, blomstre som et lille paradis paa jorden.

Han sad i sit landlige exil som en anden patriark – agtet og æret som sin tids store mæcen. »Bülow paa Sanderumgaard« blev i levende live et begreb, hvorved man forstod retsindighed, gæstfrihed, gavmildhed og humanitet forenet i samme person.

Selv det mørke punkt i hans liv, forholdet til Frederik VI, fortonede sig i et mildnende skær af gunst og glemsel.

Men uden modgang skulle hans ældre dage ikke blive. Skønt han altid havde levet et sundt og sobert dagligliv, slap han ikke for alderens sygdomme og skrøbeligheder.* Sine sidste aar var han endda ofte stærkt lidende. Da han i 1827, et aars tid før sin død, blev indbudt til indvielsen af Sorø Akademis nye bygning, var han alt for svag og medtaget til at kunne komme til stede. I sit takkebrev – endnu skrevet med hans vanlige fine og faste haand – giver han et hypokondert omstændeligt billede af sin jammerlige tilstand: »Naar jeg siger Dem, at jeg allerede en Række af Aar har haft en stærk Broksskade, som stedse tiltager, og hvoraf jeg lider Nat og Dag mere og mindre Smerte, og som ikke tillader mig stærk Bevægelse, saa vil De Selv finde, hvorlidt Udsigt der vises for mig, at komme oftere over Sø og salten Vand. Imidlertid er det mit varme Ønske at komme til Indvielse, hvis det er mig mueligt – Det kommer og an paa min

* Hans forskellige skrøbeligheder nævnes ofte i dagbøgerne. F.eks. skriver han den 25. juni 1822: »maatte jeg ligge første Gang i mit Liv, af Podagra i min venstre Fod! –«

duelige Læges Formeening derom. Mere Haab havde jeg haft, hvis Indvielsen var gaaet for sig lidt længere hen i Tiden, men den 21de Mai kan man endnu vente kolde og ublide Dage. Jeg veed hvad jeg i mere end een Henseende vil tabe ved at udeblive; men i min Alder og med min Svagelighed lærer man at vænne sig til at undvære meget. Desuden er jeg jevnlig lidende af smertelig Hovedpine, endog i dette Øyeblik har jeg den i høj Grad.«

Men til det legemlige forfald kom andre sorger. Bülow – der vel engang troede, at han for altid havde sikret sig med hensyn til jordisk velstand – fik som gammel økonomiske bekymringer. Ligeftrem fattig blev han maaske ikke, men han mistede saa mange penge, at han alvorlig maatte tænke paa sin og sin hustrus fremtid. Aarsagen er dels at søge i de vanskelige aar efter Kielerfreden, der ramte ham haardt som landmand, dels i en nær slægtnings bedrageriske forhold, som brat vendte op og ned paa hans økonomi.

Skønt han i forvejen havde levet saa nøjsomt, at han fik ord for at være gerrig, maatte han nu yderligere indskrænke sig, og, da det ikke forslog, endog tænke paa at skille sig af med sine kære samlinger. Stillet overfor denne haarde nødvendighed saa han til sidst ikke anden udvej end at henvende sig til kongen og anmode om den pension, han i sin tid havde givet afkald paa. Naar man tænker paa, hvad der tidligere var foregaaet mellem kongen og Bülow, forstaar man, at megen ærekærhed skulle overvindes.

Ansøgningen er i sin omstændelighed og aabenhjertighed karakteristisk for den gamle Bülow. Han lægger ikke skjul paa, at han endnu har ressourcer i sine samlinger – paa den anden side fremhæver han uden blusel sine gode egenskaber og opregner det meget godt, han har gjort sit fædreland: »Men Uheld, som jeg ikke kunde forudsee, har nu sat mig, da jeg snart er 71 Aar, saaledes tilbage, at jeg maa tage min Tilflugt til fremmed Hjelp, og hvem kunde jeg da vel søge den Hjelp hos uden hos Deres Majestæt, min allernaadigste Konge?« Og Bülow slutter med følgende indtrængende paakaldelse: »Deres Majestæt vil ikke ka-

ste Unaade paa mig for min Paatrængenhed. De vil gjerne hjelpe den, som under alle blide og ublide Omstændigheder, til sit sidste Øjeblik vil bede Gud om at velsigne Dem og bevare Dem for Landet endnu i mange Aar.«

Frederik VI tog ansøgningen naadigt op – dog mente han ikke at kunne følge finansministeren Møstings indstilling, der gik ud paa 2400 rigsdaler om aaret, men nøjedes med at give Bülow en aarlig pension paa 2000 rigsdaler.*

Hvad det økonomiske angik, kunne Bülow nu se sine sidste dage i møde med sindsro. Men han havde lidt en stor personlig sorg. Det var meget mere end det økonomiske. Bülow var jo barnløs og havde set hen til denne slægtning – der var hans nevø – som den, der engang skulle overtage Sanderumgaard. Nu kuldkaستes hans hittidige beregninger, han maatte forudse et kraftigere brud paa kontinuiteten, og det har sikkert ændret mange af hans dispositioner – udover hvad hans forringede økonomiske status nødvendiggjorde. Hans testamente, der er dateret den 4. april 1824, viser, hvor samvittighedsfuldt han søgte at gøre ret og skel til alle sider – sikre sin efterlevende hustru, betænke slægtninge, venner og trofast tyende, tilgodese offentlige institutioner.

Formodentlig er det ogsaa denne familieskuffelse, der fik ham til at opgive sit længe nærde ønske om at blive begravet i Sanderumgaards have. Allerede i 1805 fik han bevilling til et saadant gravsted, og med mellemrum kan man i de følgende aar konstatere, at denne tanke stadig er levende hos ham. I selvbiografien til ordenshistoriografen, dateret den 15. juni 1811, skriver han saaledes: »Nu lever jeg lykkelig og tilfreds paa mit *Sanderumgaard* i hvis Hauge jeg graver selv den Grav, hvori jeg venter snart at lægges, og hvor jeg med min kjære Kone haaber at hvile mine trætte Been, naar det behager Gud at kalde mig

* Den 4. juli 1822 skriver Bülow i sin dagbog: »Jeg modtog den første Udbetaling af den mig tilstaaende Pension, med 625 Rb. Sedl. Intet kan trøste mig over at være mit Fædreland til Byrde i disse vanskelige Tider, uden den Tanke at have renonceret paa den i 29 Aar, og, hvis ikke uventede Omstændigheder hindre det, at kunne give det fuldkommen Vederlag derfor efter min Død.«

til et bedre Liv.« Og endnu i 1818 skriver H. N. Clausen: »selv har han gravet i sin Hauge det Hvil, hvori han vil nedsættes;« Men i 1821 har han bestemt sig om – nu ønsker han at blive begravet paa Davinde Kirkegaard.

Tanken om døden var for Bülow ikke hverken uhyggelig, foruroligende eller nedslaaende. Tværtimod, døden var ham næsten en ven, som han daglig omgikkes, og som han søgte trøst hos i mørke stunder: »Mangen Gang«, sagde han, »naar jeg i de første Aar her var mismodig, gik jeg ind i Tankefuldshytten; og, naar jeg der saae Dødningehovederne og Graven, og tænkte paa, at Alt er forgjængeligt, blev jeg atter vel tilmode.« Fuldt og fast troede han paa et liv efter dette, hvor han ville gense dem, han havde holdt af her paa jorden.

I sin sidste vilje med hensyn til sin begravelse, som han udformede yderst detaljeret den 27. april 1821, gaar han da ogsaa med stor koldblodighed ind paa alle de rent praktiske foranstaltninger, som skal iagttages, naar han er død. Man skal passe nøje paa, at døden virkelig er indtraadt; der skal sættes tjæreballer i ligstuen, som kan trække liglugten; graven maa være »5. a 6. Alen dyb, ringere ikke«; der skal lægges ler omkring kisten og det skal trædes fast til; jorden skal jævnes, saa der ikke bliver spor af begravelsen.

Begravelsen skal finde sted i størst mulig stilhed. »Ingen, slet Ingen skal indbydes til at følge mit Støv til Jorden.« Derimod ønsker han, at bønder fra hans gods vil bære kisten til graven. »Paa Kisten henlægges (i Steden for Plade og Ordenstegn) den Spade som jeg plejer at bruge naar jeg gaar ud eller planter.« Den skal præsten betjene sig af til jordpaakastelsen, og derefter skal den gives til hans tjener Niels Larsen »som har Opsyn over Haven, da han maaskee gjerne modtager den til en Amindelse efter mig«.

Men fremfor alt maa begravelsen ikke faa karakter af sørgehøjtidelighed. »Ingen maa vise sig i Sørgedragt!« – indskærper han med udraabstegn. Præsten skal holde en tale, som skal være kort, og som skal gaa ud paa, at de tilstedeværende ikke bør frygte døden. Og efter begravelsen skal alle godsets »bønder, gaard- og huusmænd« indbydes til middagsmad paa gaarden,

Johan Bülow som gammel.

Litografi af P. Copmann fra 1824 som ifølge notat paa et eksemplar i Det kongelige Biblioteks billedsamling skal være udført efter en tegning af J. Hanck.

hvor de skal beværtet med fire gode retter, mjød og godt gravøl; det samme gælder tjenestefolkene paa gaarden.*

Saadan ønskede Bülow det, og saadan omtrent skete det ogsaa. Den 22. januar 1828 afgik han ved døden, og den 1. februar fandt begravelsen sted. Et indgaaende referat stod at læse i den tids vigtigste dagblad, den københavnske avis »Dagen« af 4. februar 1828:

* Bitter erfaring synes at tale ud fa ønsket om den korte tale. Den 11. juni 1810 skriver Bülow i sin dagbog: »Jeg var i Davinde Kirke og hørte Hr. Hvaløe væve.«

»I Eftermiddags Kl. 3 blev hans Excellence Hr. Geheimeconferentsraad *v. Bülow*s jordiske Levninger stedede til Hvile. Henimod Middag samledes det aldeles uindbudne Liigfølge, bestaaende af Stiftets Øvrighed og flere – omtrent 30– til 40 – Honoratiores af de forskjellige Stænder, i Sanderumgaards be kendte Havesal, med Malerisamlingen, beværtedes der med Forfriskninger, og i den tilstødende Spisesal med en Gaffelfrokost. Kl. 1 begav man sig gennem Haven hen til den hviddrapperte Salon i *Sommerlyst*, hvori den smagfuld, simple, kun brunmalede og aldeles uprydede Kiste, som den Afgangne allerede i nogle Aar har havt staaende færdig, var stillet imellem 8 Gueridoner; paa dens Laag var nedenunder et hvidt Kors *henlagt* den Hensovedes, alle Sanderumgaards Besøgende noksom bekjendte, *Spadestav*, hvorpaa han i en lang Række Aar støttede sig ved sine Spadseregange i Haven. Her blev Psalmen No 71 afsjungen af Godsets Skolelærere, og dets Bønder, som kappedes om at vise deres milde og retfærdige Huusbonde den sidste Ære, *bare* derfra Kisten hen til den næsten en halv Miil fraliggende *Davinde Kirke*; foran Kisten bares de med den Afdødes Vaaben prydede 4 Voxlys, til begge hans Kirker, og hensattes under Liigbegængelsen paa Alteret. Efterat Psalmen 408 var afsjungen og Jordspaakastelsen skeet, holdtes *fire Mindetaler*: af Godsets Sognepræst Hr. Hvalsøe, til Allerup og Davinde; af hans Højærværdighed Hr. Biskop, Dr. Plum; af Sognepræsten til Fraugde, Hr. Holm, og af Rectoren for Nyborg lærde Skole, Hr. Doctor Bjørn. Derefter blev Psalmen 417 sjungen, Liget udbaaret til en med Beplantning smykket Banke ved Kirkens østre Gavl, og deri under Liigpsalmen nedsænket; hvorefter Følget tog Afsked med den Afgangnes tilstedeværende mandlige Slægtninge, og vendte hver hjem til Sit, da Enke=Fru Geheimeconferentsraadindens Sindsstemning og Helbred ikke tillode hende at modtage Condolationer.

Paa Gaarden bleve Godsets samtlige Bønderfamilier beværtede med et Middagsmaaltid.«

Saavidt det officielle referat, som sikkert i det store og hele er korrekt.

Der var dog en gammel ven af Bülow til stede, som ikke fandt,

at alt var gaaet til, som det burde. Det var konferensraad C. H. v. Holten. Han mente nok, at slægten kunne have indfundet sig i noget større tal: »Beklageligt var det, – skriver han i sine efterladte optegnelser – at han ikkuns fulgtes af en Eneste af den talrige Bülovske Slægt, og at denne Ene var en Person, der i Jylland havde været givet med en Gjordemoder, og gjort Familien endeel Sorg ...« Holten var ogsaa temmelig rystet over de taler, der blev holdt, og fandt det »høyst beklageligt«, at »de to Præster der holdte Ligtaler over ham, gebærdede sig paa en Maade, der ved enhver anden mindre sorgfuld Leilighed vilde have givet rigeligt Stof til Latter; at dette Hverv netop var tilfaldet saa aldeles dertil uskikkede Personer, at man vel kunde lede Danmark over for at finde deres Lige.« Dog hjalp det paa det, hvad de to andre talere havde at sige. »Med Hjertelighed fremsagde derimod den Afdødes værdige Ven, Fyens lærde og hæderlige Biskop Plum, nogle faae Ord til Ædlingens Minde; ligesom ogsaa Rector, Dr. Ph. Bjørn ved en smuk liden Tale yttrede sine og Landets Følelser.«

Ikke uden bevægelse slutter Holten sit erindringsbillede af Bülows begravelse med disse ord: »Fred være med hans Støv! Hans Minde vil længe overleve ham i hans Gjerninger; Historie-skrivningen skal anføre ham blandt Danmarks fortjenteste Mænd; og Digteren besynge hans Idrætter, hans Fædrenelandssind, hans Borgerværd. – –«

Eftertiden

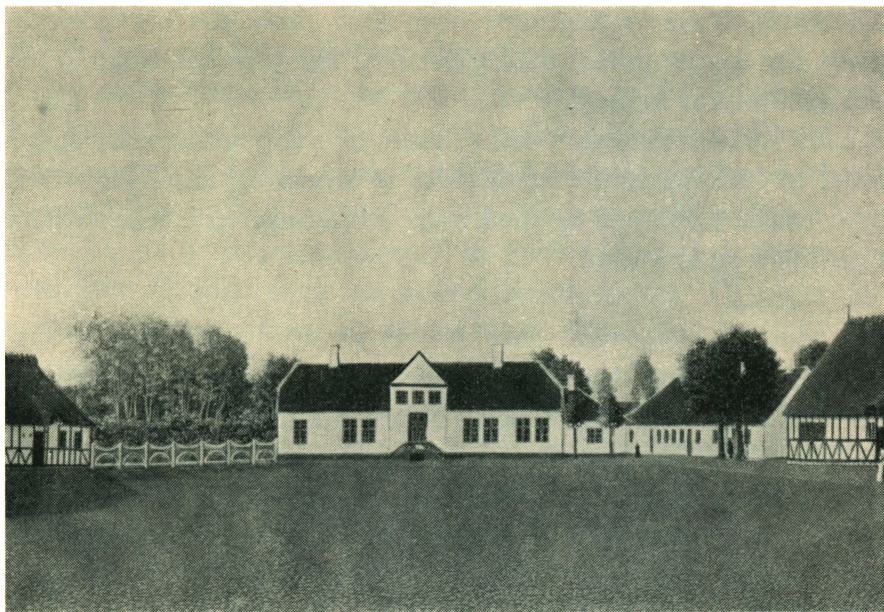
Den der i dag besøger Sanderumgaard vil finde mangt og meget forandret siden Bülow's tid.

Af hovedbygning og avlslænger er ikke sten paa sten igen. Johan Bülow døde barnløs, og hans hustru har næppe følt større trang til at bo paa dette sted, naar hendes ridderlige ægtefælle ikke var mere. Samme aar som Bülow døde, solgte hun gaarden til senere kammerherre, hofjægermester Christian Andreas Vind, der i 1823 var blevet gift med hendes broderdatter. Selv flyttede gehejmerraadinden til København, hvor hun faa aar efter, 1834, endte sine dage.

Landbrugskrisen havde trykket Bülow haardt i hans sidste leveaar, og Sanderumgaard var nok noget forsømt, da den blev overtaget af den nye ejer. Alt blev nu sat ind paa at forbedre jordene, bringe driften paa fode, og parken maatte træde i anden række; noget inddrogtes til dyrkning, andet blev overladt til sig selv. Der er sikkert allerede i denne periode gaaet stærkt svind i de mange fantasibygninger, som har været opført i et usolidt materiale, der stillede store krav til vedligeholdelse for at bestaa.

C. A. Vind viste i en ung alder, at han ikke for ingenting tilhørte »de kække Vinders« slægt. Han deltog med fremragende tapperhed i slaget ved Sehested og hædredes kun nitten aar gammel med dannebrogordenens ridderkors. Han var en dygtig landmand, som med iver kastede sig over forsøg med nye afgrøder. Det var en af de perioder, hvor det danske landbrug rettede sin opmærksomhed mod høravl, og Vind var blandt dem, der gik i spidsen. Han nøjedes ikke med dyrkningen, men tog initiativet til en ret omfattende produktion af stoffer fremstillet af hør.

Da han døde i 1869, overtoges Sanderumgaard af hans enke, og hende var det, som foretog de mest afgørende forandringer

Sanderumgaard set fra gaardspladsen.
Maleri fra 1833 af Sophie Vind, gift med C. A. Vind. 18,5 × 25.
Sanderumgaard.

siden Bülows tid. Hun lod den gamle hovedbygning nedrive og en ny opføre ved arkitekt Hans J. Holm. Denne bygning, som stadig staar, røber med sine røde mursten, sine to høje etager og sit stejle tag den tids romantiske bestræbelser i retning af det borgagtige. Sammenligner man den med Bülows enkle bolig, kan man nok beklage byttet. Men der har ikke været noget valg. Den gamle bygning har ikke blot trængt til en grundig istandsættelse, den maa længe have været følt som alt, alt for lille. Allerede da H. N. Clausen i 1818 kom der som gæst, forbavsedes han ved at se gaarden, som han havde tænkt sig »stor og knejsende«, men forefandt »lille, lav paa 1 Etage med en Quist, og i højeste Grad simpel«.* En ny bygning maatte til, og naar man saa tilmed betroede opgaven til en af landets mest ansete

* Ogsaa Christian Molbech omtaler i 1813 »Gaardens simple Bygninger, lave, uden Pragt« og bemærker yderligere, at de »endog« forekommer ham »alt for simple« i forhold til haven. Hvortil han føjer den for os mærkelige begrundelse: »Dette kommer maaske deraf, at de savne al arkitektonisk Skønhed.«

arkitekter, senere professor i arkitektur, maa det erkendes, at hvad der kunne gøres, blev gjort. Nu bagefter kan man se, at tidspunktet var ugunstigt.

Efter hovedbygningen kom turen til avlsbygningerne, som i løbet af halvfjerdserne erstattedes af nyere og anseligere, med høje, brede skifertage og med mure i bindingsværk. Ogsaa disse bygninger staar endnu.

I 1872 overdrog kammerherreinde Vind Sanderumgaard til sin søn Sophus Holger Gustav Vind. Han, der havde deltaget som frivillig i 64 og saaledes smukt fulgt slægtens militære traditioner, blev en af sin tids mest fremstaaende landmænd, der gjorde Sanderumgaard til det mønsterbrug, det siden har været. Den var den første gaard, hvor N. J. Fjords berømte landbrugsvidenskabelige forsøg blev foretaget.

Hofjægermester Sophus Vind, der i 1898 udnævntes til kammerherre, døde i 1913, men overdrog allerede i 1909 gaarden til sin søn, hofjægermester, senere kammerherre, Ove Holger Christian Vind, hvem Landbrugsministeriet i 1934 hædrede med en guldmedalje som tak for, at Sanderumgaard i 50 aar havde været vært for Statens Forsøgslaboratorium.

Fra kammerherre Ove Vind, der døde i 1954, gik Sanderumgaard 1950 over til den nuværende besidder, hofjægermester Ivar Vind.

Johan Bülow's gaard er forsvundet, men hans park bestaar endnu – omend med moderationer. Af omfang er den noget mindre end den oprindelige, og alle smaabygningerne, paa nær to, er borte, men sammenlignet med de gamle billeder og beskrivelser synes grundkarakteren at være bevaret.

Som paa Bülow's tid er der adgang til parken fra havestuen midt paa hovedbygningens sydside. Staar man her paa den brede terrasse, har man lige foran sig, ved foden af trappens halve snes trin, en udstrakt grøn græsplæne, som til siderne taber sig mellem træer og bagtil afsluttes af en sø. Plænen og søen er tilholdssted for en talrig skare af de spraglede kanadiske gæs. De er et ud-

slag af den nuværende ejers store interesse for naturen og ville sikkert have glædet parkens grundlægger.

Bag søens brede bælte fortsætter parken med ret høj og tæt bevoksning, dog brudt af to lysninger der udstråler til højre og venstre, gennem hvilke man i det fjerne skimter markerne. Hvidmalede træbroer lyser op hist og her. Midt paa plænen staar paa en sokkel en bronzeafstøbning af en antik statue. Paa den modsatte bred af søen staar en anden bronzestatue. Til højre for hovedbygningen findes et springvand. Disse ting er ikke fra Bülow's tid, men de passer ind i helheden.

Hovedindtrykket er det, at selv om mange enkeltheder er forandret, kig til nærmere eller fjernere smaahytter eller kunstige antikviteter forsvundet, søer og kanaler flere steder omlagt, og bevoksningen som helhed er blevet betydelig højere og sikkert virker mere kompakt og ensartet end paa Bülow's tid, saa er alligevel parken med sin frodighed, med sin maleriske skiften mellem vand og bevoksning, med sin hele fredfyldte grundstemning endnu den samme.

Gaar man ned ad trappen og begiver sig paa vandring ud i parken, skal man heller ikke gaa langt, før man møder direkte mindelser om den gamle tid. Til venstre for hovedbygningen, altsaa mod øst, ligger nu som før frugthaven med en vrimmel af gamle, krogede frugtræer. Et kæmpemæssigt elmetræ med en stamme saa knudret og tyk, at der skal fem voksne mænd til at favne om den, og en krone bred, høj og vildsom som et bjerg fortæller En, at Molbechs ønske »at ingen Omskiftning i Haven maa bortrydde dens ærværdigste Prydelse« er gaaet i opfyldelse.

Og hvad er det, som stikker op af græsset lige ved træets fod – en forvitret sten, som ved nærmere eftersyn bliver til hovedet af en gammel mand med skæg og bølgende lokker og med en knudret næse, der giver ham en vis lighed med Michelangelo. Men mellem lokkerne aner man bukkehornene – saa ved man, hvem man har for sig: det er den gamle Pan fra templet i den modsatte ende af parken, der her har endt sine dage.

I det nordøstlige hjørne af frugthaven, lige ud mod vejen, ligger et lavt, hytteagtigt lysthus med spidst straatag og en forhal

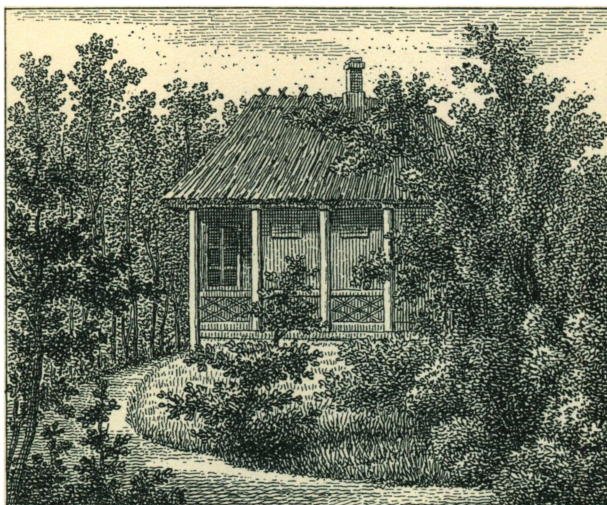
baaret af træsojler. Dette er – blot let restaureret – intet andet end Bülow's kære »Sommerlyst«, hvor han holdt saa meget af at sidde om aftenen og se sollyset svinde over markerne, og hvor hans kiste blev stillet, før den sidste færd over til Davinde kirke.

Fra forhallen i »Sommerlyst« kunne man tidligere se mod syd ned til »Norske Hytte«. Den er borte, granerne ligeledes, kun en høj, beplantet med en kastanje, angiver hvor den laa. Men begiver man sig ind i det mørke buskads, hvor stien snor sig snart mellem tæt underskov, snart langs mudrede grøfter, hvor grunden gynger, som om man gik paa en fjedrende sengebund, og hvor man ofte maa bane sig vej gennem en skov af skulderhøje brændenælder, maa man uvilkaarligt mindes H. N. Clausens ord: »Men en værre Følge af denne lave Beliggenhed er den moradsige Jordbund, endnu gyngede Gangene, uagtet den vedvarende Fyldning, ved stærk Betrædelse; ved Siden af mange Gange løbe Grøfter, og endda er Mellemlummet mellem Gangene paa flere Steder sivbegroet og impassabelt.«

Søger man med lidt taalmodighed i denne vanskeligt farbare tykning, finder man et lille, næsten tilgroet vandhul, hvorfra vandet pibler ud over nogle flade stenfliser, fortsætter som en spinkel bæk og forsvinder imellem tætte buske. Ikke langt her fra støder man paa en firkantet stensætning – resterne af den for-dums »Kildehytten«.

Syd for dette tilgroede område kommer en lille skovstrækning med spredte høje træer. Her finder man, tilsyneladende uberørt af tiden, den lille straatækte Tankefuld-hytte med sit stakit foran, sin plade over døren og indvendig sit tilbehør af dødningehoveder og hvidmalede tavler med sorte inskriptioner. Overfor indgangen staar endnu det simple kors med ordene: »Se, Haabet gennem Graven smiler!« og stenen, hvor der blot staar: »Støv«.

Et stykke længere fremme – forbi to høje bøge plantet af Bülow tæt ved siden af hinanden – kommer man til en lille dam, grøn af andemad. Op af dammen skyder en høj, og paa denne høj staar endnu den smalle sten, som med sine runer siger: »Joh. Bülow opreiste denne Steen. E. M. Hoppe var hans kiere Kone – Glem dem ei.«

Sommerlyst tegnet af J. Hanck.
Stukket af J. F. Clemens i Mathias Winthers »Sanderumgaards Have«,
København 1824.

Endnu en kort vandring og man befinder sig paa den høj i parkens sydøstlige hjørne, hvor forhen Pans tempel laa. Det er forlængst borte og erstattet af et mindesmærke for Sophus Vind og hans hustru Adelgunde, født Tesdorff – men stenen med vasen i »etrurisk« stil stammer delvis fra Bülow's tid. Her stod Bülow ofte og glædede sig over udsigten og nikkede hen til Davinde Kirke mod sydøst, hvor hans ben engang skulle hvile ...

Saadan kan man vandre i Sanderumgaards park og stadig finde spor efter den gamle gehejmeraad og den verden, han byggede op for at glemme og for at skænke sin sjæl ro.

Men med parken er Sanderumgaards minder om Johan Bülow endnu langt fra udtømt.

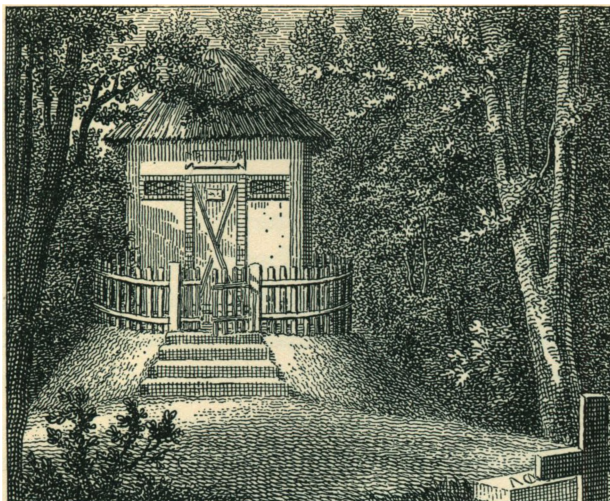
Ogsaa inden døre rummes de, endda nok til et helt lille museum. Men man slipper for museumsforneemmelsen. Den nuværende ejer, hvis tiptipoldemoder var født Bülow, nærer dyb veneration for sin store forgænger paa stedet og værner om de mange ting,

der har tilknytning til ham, men hjemmet er et nutidigt hjem, hvor fortiden holdes paa behørig afstand. De findes, de gamle ting, men de er ikke det afgørende.

Et portræt af Jens Thrane fra 1764 viser Johan Bülow som purung kornet, et andet betydeligt senere portræt malet af Erik Pauelsen har kunstneriske værdier, men det er svært at finde Bülow i det. Jens Juel gav eftertiden det overbevisende portræt af Johan Bülow, da han i 1785 malede den nybagte hofmarschal i al hans retlinethed og holdningsfuldhed og med dannebrogordenens hvide baand lysende over brystet. Dette billede blev formelig autoriseret ved Clemens' fine stik fra 1802. Skønt Juel var en farvens mester, er det ikke langtfra, at billedet har vundet i sin graa dragt; det har faaet et yderligere skær af afstand og fornemhed, og det har faaet den fine, milde skrift, som næsten deltager i karakteristikken.

Juels Bülow-portræt har nu sin plads i hasesalen, og som pendant hænger det samme aar malede portræt af hans hustru. Her viser Juel sig som den store portrætkunstner, der ikke blot kan gribe ligheden, men ogsaa, umærkeligt, tilsløre den. Gehejmeraadindens ansigt er karakteriseret med saa diskret et forbehold, at det snarest peger i retning af det pikante, og i øvrigt glemmer man det hurtigt for det fine spil mellem rosen i haaret og den store, grønne sløjfe paa brystet.

Til disse to portrætter knytter der sig en ganske mærkelig historie. Vender man dem om, staar der bag paa dem, at de tilhører Sorø Akademi. Der burde de ogsaa have hængt, men naar de ikke gør det, skyldes det Akademiet selv. Efter Bülows død og den store testamentariske gave ytrede man ønske om ogsaa at faa giverens portræt. Dette fandt Bülows svoger, kammerherre Hoppe, ganske i sin orden, blot mente han, at det korrekte ville være, at hustruens portræt fulgte med. Derved kom Akademiet i en slem klemme: Bülows portræt modtog man med glæde, men hans hustrus portræt var man betænkelig ved. Man søgte først dækning hos universitetsdirektionen, som blankt og omgaaende afviste tanken om at ophænge gehejmerraadindens portræt ved siden af hendes ægtefælles. Det blev derefter Akademiets direktor

Tankefuld-hytten tegnet af J. Hanck.
 Stukket af J. F. Clemens i Mathias Winthers »Sanderumgaards Have«,
 København 1824.

Estrups opgave at meddele kammerherre Hoppe det delvise afslag paa det gjorte tilbud. Han kommer ikke helt godt fra det. Brevet er ganske vist fuldt af taksigelser og høflige vendinger, men blandingen af daarlige undskyldninger og forblommede hentydninger virker noget pinlig. Paa den ene side hedder det, at »localet ikke tilsteder at anvise Geheimeraadinde Bülow's Portrait Plads ved Siden af hendes Mands« – paa den anden side bemærker direktor Estrup: »Jeg veed ikke, om Deres Høvelbaarenhed maatte finde, at hendes Portrait just paa hiin Plads vilde af en Efterslægt, der ikke er vel underrettet, blive underkastet en upassende Kritik.« Og til slut erkender han – trods afslaget – »at den Plads, som bedst egne sig for hendes Portrait, er den ved Siden af hendes afdøde Ægtefælle«.

Kammerherre Hoppe syntes ikke om det brev, og resultatet blev, at han beholdt begge billederne.

I den tilstødende stue, ind til gaarden, hænger de malerier, Eckersberg malede i 1806 fra Sanderumgaard. »Det er – skriver Emil Hannover i sin Eckersberg-bog – Arbejder paa Bestilling,

ikke frit valgte Motiver, der særlig havde tiltalt Kunstneren, men Bülow's Yndlingspartier fra hans Ejendom, nemlig, foruden et Prospekt af Hovedbygningen og et Parti foran denne, Kildehytten og Løvhytten ved Aaen, Mariahvile og Sommerlyst.« Og Hannover karakteriserer dem som »Stemmingsbilleder, dog ikke individuelle som saadanne, men af den Stemning der synes at være følt ens og fælles af alle, som besøgte Sanderumgaard, – den Stemning, de ligefra Baggesen og Ingemann til de ukendte Poeter har tolket i den til samme Brug i »Tankefuldshytten« fremlagte Bog, og som Werlauff dér har givet det korte og træffende Udtryk: *Et in Arcadia ego.*«

Det længst forsvundne liv paa dette idylliske sted bliver igen nærværende, naar man betragter disse billeder: dér gaar havemanden med sin le og slaar det saftige græs, dér sidder gehejmeraadinden i løvhytten og taler med en bekendt, dér er Bülow selv paa spadseretur i haven med sin spade i haanden og legende med sin hund – og dér, i et hjørne af stuen, hænger Clemens' livagtige tegning af hunden paa sit slumretæppe. Med deres uskyld, med deres naive kunstneriske omhu er det lykkedes Eckersberg og Clemens at indfange saa meget af intimiteten fra det gamle Sanderumgaard, at vi næsten kan gøre det misundelsesværdige lykkeord til vort – at ogsaa vi synes, vi har været i Arcadien ...

Til billederne kommer yderligere det Bülow'ske arkiv. Ganske vist er dette – til stor gæne for forskningen – splittet paa fire forskellige steder: Sanderumgaard, Sorø, Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek. Men den del, der endnu beror paa Sanderumgaard, er ikke den mindst betydningsfulde. Her findes, tiligemed en meget blandet samling af historiske dokumenter og breve, hovedparten af Bülow's private papirer, deriblandt hans dagbøger fra Sanderumgaard-tiden og mange læsningsnotater. Her findes ogsaa originalerne til Frederik VI's breve til Bülow og – besynderlig nok – kronprins Frederiks skrivebog indtil aaret 1784.

To særlige klenodier er den allerede flere gange omtalte »Tankefuldbog« og »den Bülow'ske Kunstbog«. Den sidste er en slags

stambog, hvori en række af tidens berømte og mindre berømte kunstnere har tegnet billeder. Paa det sirligt dekorerede titelblad staar: »For Kunstnere og Kunstelskere«. Denne bog kunne nok fortjene et særligt studium og maaske en gang en særlig publikation. Her findes fremragende ting af f. eks. Abildgaard, Wiedewelt, Jens Juel (et selvportræt), Erik Pauelsen og C. A. Jensen. Ogsaa udenlandske storheder figurerer, eksempelvis Chodowiecki med to tegninger til Goethes »Werther«. Flere af tegningerne er imidlertid usignerede og vanskelige at bestemme. Det er en bog, der baade glæder øjet og kildrer forskertrangen.

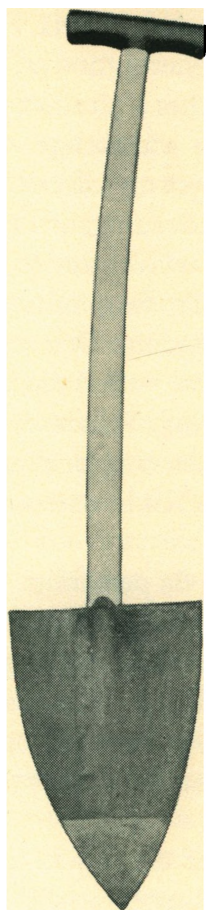
Men »museet« paa Sanderumgaard rummer mere endnu. Foruden billedsamlingen og arkivet findes forskellige genstande, som Johan Bülow har ejet. To ting minder – og har mindet ham selv – om hans tidlige ungdom. Den ene er Caroline Mathildes toiletetui med en tom oval – heri skal Struensees portræt have siddet. Den anden er en ring, Struensee har baaret.

Videre findes Johan Bülows signetring, stempler han har brugt og det morsomme skilt fra Kildehytten, som er benyttet til omslag til denne bog.

Den mærkeligste af alle de personlige ting er dog maaske alligevel spaden – den navnkundige spade med den forgyldte spids som tegn paa, at den gravede guld op af jorden; spaden, som altid var i Bülows haand, naar han færdedes i sin have – spaden som alle, der havde besøgt Sanderumgaard, huskede; som han ønskede skulle lægges paa hans kiste; og som siden skulle gives til havekarlen.

Den er helt igennem af træ, ogsaa bladet, der spidser til som paa spader, der bruges til dræning eller plantning.

Denne spade er det enkle, samlende symbol paa hele Johan Bülows civilisatoriske virke; ikke blot, i det smaa, paa Sanderumgaard, men tillige, i det store, indenfor dansk aandsliv. Den minder, direkte, om hans søgen mod jorden og om hans trang til at tage fat med egne hænder. Indirekte minder den om, at han var en ensom mand. Den er tegnet paa det bytte, han gjorde, det valg han traf. Tegnet paa det han ofrede, og det han vandt.

Kort Udtog af mit Levnetsløb

Jeg Johan Bülov

d: 29de Juli	1751	Blev jeg født i Nyborg og døbt d: 2 August.
d: 30 Juli	1760	Cornet af Armeen.
d: 13 Decbr	1766	Reformé Second-Lieutenant i det Fynske Dragon Regiment med Ancinnité fra d: 16 Octbr. 1763. –
d: 8 Novb	1767	Reiste jeg fra Fyen til Kjøbenhavn.
d: 8 April	1768	Reiste jeg fra Kjøbenhavn til Sorøe-Academie.
d: 25 Januar	1769	Virkelig Second-Lieutenant i Livvagten.
d: 19 Marts	1771	Forlod jeg Academiet.
d: 23 Decbr	1771	Afgik Livvagten og ansat ved det Holstenske Inf: Regiment.
d: 17 Januar	1772	Ansat i den ny igjenoprettede Livvagt.
d: August	1772	Virkelig Premier Lieutenant i Livvagten.
d: 7 Octbr	1773	Blev jeg anden Kammerjuncher hos Kronprindsen.
d: 16 Novb	1775	Blev jeg første Kammerjuncher hos samme Prinds.
d: 14 Juli	1779	Fik jeg Kammerherre Nøglen i Lommen med Ancinnité fra 11 April 1776.
d: 4 April	1784	Kammerherre og Marschal hos Kronprindsen. [24.]
d: 10 dito	1784	Æres Medlem af Maler-Academiet.
d: 9 Mai	1784	Ridder af Dannebrogen.
d: 1 Novb	1784	Æres Medlem af det norske Videnskabs Selskab. [6.]
d: 20 Novb	1784	Medlem af det heraldiske Selskab.
d: 21 Mai	1785	Bryllup med Frøken E. M. Hoppe.
d: 15 Juli	1786	Blev min Datter I. F. Aug. født.

- d: 9 Novb 1787 Commandeur af Nordstjerne Ordenen.
- d: 26 Januar 1788 Æres Medlem i Kunst-Academiet i Berlin.
- d: 13 Juni 1788 Reiste fra Kjøbenhavn med Kronprindsen til Norge.
- d: 10 August 1788 Kom med ham tilbage til Frederiksberg.
- d: 31 August 1788 Reiste atter med Prindsen over Sch[1]esvig til Norge.
- d: 29 Septb 1788 Stod ved hans Side ved Quistrumbroe.
- d: 7 Decb 1788 Kom tilbage fra Norge til Kjøbenhavn.
- d: 30 Juli 1790 Geheimeraad ved Kronprindsens Formæling. [31.]
- d: 30 Marts 1791 Opsyn over Kunstkammeret. [1. april]. Ligeledes overdraget at besørge Ordens Secr.
- d: 15 April 1791 Første Directeur i Naturhistorie Selskabet.
- d: 30 Novb 1792 Ordens Secretair uden Indkomst, som jeg frabad mig 2000 indb dit. [2. januar 1793].
- d: 2 Febr 1793 Døde vor eneste Datter I. F. A. Bülow.
- d: 4 Juni 1793 Fik jeg min Afskeed til Løn for 20 Aars tro Tjenneste.
- d: 14 Juni 1793 Landede jeg paa Sanderumgaard – Gskl! [Gudskelov!]
- d: 16 Septb 1808 Geheimeconferentsraad, med Rang No 10. f. C. [første Classe] aldeles gratis.
- d: 21 Marts 1811 Rang med No 8. 1ste C. Kaldet til Kjøbenhavn med hæderligt Tilbud [maj].
- d: 30 Juli 1815 Dannebrogsmænd. Korset paa naadigste Maade leveret mig p. Frederiksborg. [31.]
- d: 9 Decb 1815 Æresmedlem i Videnskabernes Selskab.
- d: 18 Octb 1817 Ridder af Elephanten. [28.]
- d: 30 Mai 1818 Hæders Medlem af det islandske litteraire Selskab.
- d: 8 Januar 1824 Rang med Statsministre over 5 andre. No 4 1ste C.
- 1825 Af den nordiske Oldskrifts Selskabs udvalgt til dets første Æresmedlem.

Specielle oplysninger

Denne bog bygger en hel del paa utrykte kilder, først og fremmest Johan Bülow's private arkiv, som det foreligger spredt mellem Sanderumgaard, Sorø Akademis bibliotek, Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek.

Den vigtigste trykte litteratur findes anført i R. Paullis artikler om Johan Bülow og Charlotte Dorothea Biehl i *Dansk biografisk Leksikon*. Af senere tilkommen litteratur maa især nævnes Christian Elling: *Den romantiske Have*, 1942, hvor Sanderumgaards Have hyppigt er omtalt, og Victor Hermansens afhandling i *Kulturminde*, 1957, om Johan Bülow som samler, samt samme forfatters posthumt udgivne: *Tredelingen og Odense*, 1960.

En betydelig hjælp for forskningen er den af J. O. Bro Jørgensen i aarene 1934–39 udarbejdede og siden dupliserede fælles registrant over hele Johan Bülow's arkiv.

FORKORTELSER

- KB – Det kongelige Bibliotek.
- RA – Rigsarkivet.
- S – Sanderumgaard.
- SA – Sorø Akademis bibliotek.
- Clausen – H. N. Clausen:
Af min Reisedagbog 1818.
Udg. af Carl S. Petersen 1918.

OVERFOR INDHOLDSFORTEGNElsen

»Jeg har aldrig elsket Hoflivet ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 c.

Denne bemærkning indleder et afsnit i et af de selvbiografiske fragmenter.

INTRODUKTION

»Min vandel« – selvbiografien i Ordenskapitlet; her og i det følgende citeret efter den af J. H. Bang i Sorø Akademis indbydelsesskrift 1878, p. 3–9, publicerede afskrift. Originalen er i det væsentlige enslydende med afskriften.

- »Min Tante sagde ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b. Et brudstykke af den her og oftere i det følgende citerede selvbiografi blev udgivet af Aage Friis i Dansk Tidsskrift 1899, p. 406–28 og 474–93. Den har ligget i den forseglede pakke, hvad ogsaa Aage Friis gør opmærksom paa. Friis' tekst, der, bortset fra den normaliserede tegnsætning, er særdeles nøjagtig, følges gennemgaaende; kun enkelte steder, hvor Bülow's tegnsætning giver sproget mere karakter, er originalen fulgt.
- »Jeg stjal mig ...« – Sammesteds.
- »i Barselseng ...« – Sammesteds.
- »Mathilde og Struensee ...« – Clausen p. 33.
- »Christian 7 var ...« – Clausen p. 32.
- »Juliane Marie er miskjendt ...« – Clausen p. 34.
- »Kronprindsens Opdragelse ...« – Clausen p. 34.
- Den 4. Marts 1769 »trak ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »Maaskee havde jeg ...« – Sammesteds.
- »Af Struensee – fortalte Bülow – Clausen p. 33–34.
- »Paa dette kiære Sted ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »Hvorofte, i mine Hviletimer ...« – Blandinger fra Sorø 1831, 1. Hæfte p.165.
- »Var jeg den Gang død ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.

NAADENS SOL

- »Virtus intaminatis ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
som ... Oluf Worm oversætter det – se: Horatses Oder ... ved Oluf Worm.
1893.
- »Nu skal du i Arrest!« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »hans Been var farligt angrebne ...« – Clausen p. 35.
- »at vi, naar Døren gik, ...« – Clausen p. 36.
i hans private arkiv – S. Blandinger II, Fragmenter.
- »En Ting, som mangfoldige ere nysgierrige ...« – SA. Brev fra L. Smith dateret 20. sept. 1785, jvf. Sorø Akademis indbydelsesskrift 1876, p. 33.
- »Ogsaa i sit huuslige Liv ...« – Clausen p. 56.
- »Det er ogsaa ret paafaldende ...« – kongelig konfirmation af ægtepagten SA.
- »Jeg tilstaar –« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »Aaret 1771 skienkede mig ...« – S. Ch. D. Biehls selvbiografi; udgivet i 1909 af Louis Bobé.
- »var noget bange ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »Ak om iblandt ...« – SA.
- »efter vort første Møde ...« – S. Ch. D. Biehls selvbiografi.

Johan Bülow's hund Hercules
tegnet af J. F. Clemens. 15 × 20,5.
Sanderumgaard.

Følgende overstrømmende billet – denne billet og de følgende breve er citeret efter originalerne, SA.

»Jeg veed, min indtagende I –,« – 12. marts 1784.

»Da man nu siger mig ...« – samme brev.

»især G-g- og Sch.-« – Guldberg og P. C. Schumacher.

»Jeg ejer end min Ven ...« – SA.

»Tak, min velsignede Ven ...« – 31. marts 1788.

vistnok det sidste – et udateret brev, som er lagt efter brevet af 31. marts, og som indeholder bitre beklagelser over Bülow's bortebliven, er dog muligvis senere.

»Det var hendes ønske – ifølge J. B.'s bemærkninger vedføjet Ch. D. Biehls selvbiografi paa Sanderumgaard.

FALDET

»aussi bête que serpent« – Hist. Tidsskrift 8. rk., 1. bd. p. 355.

»i en ond Stund ...« – SA. Brev fra L. Smith dateret 24. januar 1786; Sorø Akademis indbydelsesskrift 1876, p. 63.

Han har selv udtalt – Regeringsforandringen 1784, 1888, p. 99.
 aversion imod jagt – Clausen p. 60–61.
 »Ulykkelig opfindelse af en Forøder ...« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 c.
 Den 20. maj 1789 – denne og den følgende optegnelse forhen citeret af Edv.
 Holm i Hist. Tidsskrift 8. rk., 1. bd. p. 348.
 det viser en redegørelse – S. Blandinger II.
 »den gl. Stampe ... omstemte mig ...« – Clausen p. 37–38.
 Eller som han selv udtrykte det – Hist. Tidsskrift 8. rk., 1. bd. p. 352.
 Som en ven skrev – SA. L. Smith i brev dateret 17. februar 1793; Sorø Aka-
 demis indbydelsesskrift 1878, p. 33.
 dramatisk referat – SA. Sorø Akademis indbydelsesskrift 1878, p. 18.
 »Mange Aar efter ...« – Hist. Tidsskrift 4. rk., 4. bd. p. 402.
 »Ach, mein alter Freund! ...« – selve prins Karls udtalelse citeret efter RA,
 J. B.'s privatarkiv C 10 a, Erindringer p. 64.

LANDLIV

»nu har jeg faaet Mere« – Clausen p. 29.
 »med et temmelig roligt Sind« – SA.
 »smaa Blyruder ...« – Clausen p. 30.
 »I den Tid jeg har beboet ...« – selvbiografien i Ordenskapitlet; Sorø Akade-
 mis indbydelsesskrift 1878, p. 8.
 nogle folkesange – ifølge notat i Blandinger II, Fragmenter, S.
 Han anlagde en festplads – Clausen p. 60.
 »han lader sine Folk hver Aften ...« – Clausen p. 31.
 »for Bondedrengen ...« – Clausen p. 56.
 »den var smukkere ...« – Clausen p. 50.
 »ja, det maa jeg saamen sige ...« – Clausen p. 53.
 »af Naturen yderst ugunstigt ...« – Christian Molbech: Fragmenter af en
 Dagbog ... 1815, 0. 73.
 Den nævnes af Hirschfeld – C. C. L. Hirschfeld: Theorie der Gartenkunst, 5.
 Bd., Leipzig 1785, p. 360.
 Peder Larsen Birk – fra 1812 nævnt i Hof- og Statskalenderen.
 »Førend vi forlade Huset ...« – Chr. Molbech: Fragmenter af en Dagbog ...
 1815, p. 77 ff.

LITTERÆRE SYSLER

»Han gouterer ikke ...« – Clausen p. 50.
 Fra Christiansborgtiden – disse optegnelser findes nu i Rigsarkivet, mens
 dagbøgerne fra 1795–1827 findes paa Sanderumgaard.

Han faar udførlig besked – de følgende citater stammer fra Bülow's brevbog KB, Ny kgl. Samling 2912, kvart. og er citeret efter udgaven ved Julius Clausen og P. Fr. Rist: Fra Hoffet og Byen, Memoirer og Breve III, 1906. den strenge Caspar Paludan-Müller – Dansk Tidsskrift for Kirke- og Folkeliv . . . 1870, I p. 258.

DEN FORSEGLEDE PAKKE

forfulgt af uklare signalementer – f.eks. skriver Aage Friis i indledningen til sin udgave af Johan Bülow's selvbiografi i Dansk Tidsskrift 1899, p. 406 følgende: »En Pakke lod Kong Frederik VI sig i Aaret 1838 udlevere og gemte den i sit Arkiv, da han havde faaet at vide, at den indeholdt en Fremstilling af hans egen Historie, som han ikke ønskede skulde blive bekendt, i alt Fald medens han selv levede.« Hvor pakken kom fra, at den i forvejen var forsegleet og havde den særlige klausul, faar man ikke at vide.

MUSEET

- »Hos Professor Schiønning ...« – RA i J. B.'s privatarkiv C 10 b.
- »Kammerherre Lehn, som havde ...« – sammesteds.
- »ofte glemte at spise ...« – sammesteds.
- Hans stambog – KB, Ny kgl. Samling 363 p, oktav.
- »en skøn Samling af Conquillier« – Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. rk. IV, p. 343.
- »Et Strudsæg ...« – se nærmere: Victor Hermansen: Johan Bülow som Samler i Kulturminder ny rk. bd. II, 1957, p. 114.
- Med iver tog han denne opgave op – jvf. Historisk Tidsskrift 4. rk. 1. bd., p. 318.
- »lidenskabelig Myntsamler« – dette og de følgende citater efter Kulturminder ny rk. bd. II p. 124 ff.
- Thorkelins Englandsrejse – citeret efter Alfred Glahns artikel i »Aarvog for Bogvenner« 1925 om forholdet mellem Johan Bülow og Thorkelin.
- »i en Sidebygning ...« – Clausen p. 30.
- en samling paa 14 bøger – disse og særsamlingen af dedikationseksemplarer nu paa Sorø Akademis bibliotek.
- »en Velgerning af Forsynet ...« – Historisk Tidsskrift 4. rk. 4. bd., p. 401.
- Mange af malerierne – for det følgende jvf. Kulturminder ny rk. bd. II, p. 131 ff.
- »egen skønne Samling« – sammesteds p. 107.

»En temmelig stor *Metal-Kiedel* ...« – sammesteds p. 115.
i 1877 blev der gjort – Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1877,
p. 372.

SELSKABELIGHED

karakteriseres af en samtidig – Clausen p. 28.
»Hun var – paastaar en gæst « – E. C. Werlauff i Historisk Tidsskrift 4. rk.
4. bd., p. 400.
C. H. Holten fortæller ... i sine erindringer – KB. Ny kgl. Samling 2310,
folio.
»Hans Væsen ...« – Clausen p. 56.
Om hans ydre – Clausen p. 55.
»Bülow selv rettede an ...« – Historisk Tidsskrift 4. rk. 4. bd., p. 400.
F. eks. fortæller H. N. Clausen – Clausen p. 28.
»Næst Samvittighedsfred ...« – Clausen p. 55.
»Glimrende Genie ...« – Clausen p. 52.
»en lidenskabelig Elsker af Musik« – RA. J. B.'s privatarkiv C 10 b.
et parti skak i det norske lysthus – Clausen p. 60.
»jeg gaar ellers aldrig ud ...« – Clausen p. 54.
»Overtro og Mysticisme« – Clausen p. 61.
vistnok af hofboglobinder Wilhelmi – derpaa tyder stemplerne, jvf. Larsen and
Kyster: Danish Eighteenth Century Bindings 1730–1780, Copenhagen 1930.
»den har jeg,« – sagde Bülow – Clausen p. 31.
H. N. Clausen har givet et lille billede – Clausen p. 61–62.

GIVER OG VELGØRER

»Den første Dag – fortæller han – dette og de nærmest følgende citater fra
selvbiografien: RA. C 10 b.
»Han og Ober-Hof-Ceremonimester *Hauch* ... – Fra Hoffet og Byen, Memoirer
og Breve III, p. 246.
smaa egne kompositioner – SA.
en række oplysninger – Aarvog for Bogvenner 1925, p. 82–83.
Clemens var »undseelig ...« – Leo Swane: J. F. Clemens, 1929, p. 26.
Clemens introducerede Juel – sammesteds p. 24.
Clemens introducerede Eckersberg – sammesteds p. 53.
Clemens har fortalt – anført i J. C. Ficks biografi af Clemens, jvf. Leo Swane:
Abildgaard 1926, p. 164.

- »at han aldrig kom i slet Selskab« – Leo Swane: Abildgaard 1926, p. 164.
- »J. C. Fick fortæller et karakteristisk eksempel – Leo Swane: J. F. Clemens 1929, p. 26–27.
- »Med Gunst og Gave ...« – Digtet staar foran i Grundtvigs Beowulf-oversættelse.
- »jeg taug, fordi jeg saae Dem arbeide ...« – Breve fra og til N. F. S. Grundtvig I 1924, p. 525.
- »Mere end 41,000 Rd. har jeg ...« – Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1878, p. 10.
- et donationsbrev – S. Mellem breve til Bülow fra biskop Fr. Plum. Herved dokumenteres altsaa, hvad Olaf Carlsen formodningsvis udtaler i Soranske Studier I 1928, p. 20.
- Gavebrevet til Sorø – RA. Universitetsdirektionens arkiv, Referat- og Resolutionsprotokol 3 B 1422, 1827. Ordlyden anføres af Olaf Carlsen i Soranske Studier I 1928, p. 25–27.
- »Det er et glædeligt Haab ...« – Soraner-Bladet 1923, p. 21. Brevene til Werlauff KB, Ny kgl. Samling 1827, folio.
- »De kan næppe forestille Dem ...« – sammesteds p. 21.

ORMEN I ROSENBLADET

- Baggesen skrev – i Tankefuld-bogen, S. Quistgaard – sammesteds.
- Prins Christian Frederik – i stambogen, KB.
- professor Begtrup – i Tankefuld-bogen, S.
- Oehlenschläger – i stambogen, KB.
- en alfabetisk ordnet samling af citater – S. I bind med excerpter.
- »ja, jeg forsikrer Dem ...« – Clausen p. 53.
- en af sine mange selvbiografier – den til ordenshistoriografen indsendte selvbiografi.
- Han minder sig selv om – Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1878, p. 22.
- »som ei maatte leveres ham ...« – sammesteds p. 21.
- Den 12. maj 1797 skrev han – afskrifter af Bülows breve til kronprinsen findes paa Sanderumgaard.
- »Hvorledes de Sandheder ...« – Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1878, p. 23.
- ialt 6 breve fra Bülow – nemlig i Frederik VI's private arkiv; der kan dog muligvis andetsteds i Rigsarkivet gemme sig enkelte af de manglende breve.
- »Ikke var det min Afgang ...« – sammesteds p. 20.
- en formaningsskrivelse – »En tro Tieners Tanker til hans kiere Herres nærmere Eftertanke 1784.«, dateret 15.4.1784. Manuskript i Rigsarkivet, J.B.'s privatarkiv.

Holm er den største Gavstrik – Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1878, p. 28.

Brev fra L. Smith 30. april 1791, SA.

Men aaret efter – sammesteds p. 33.

»jeg var hos ham ...« – sammesteds p. 24–25.

»med hæderligt Tilbud« – citat fra den her i bogen side 142 trykte kortfattede selvbiografi.

naar det er blevet sagt – Historisk Tidsskrift 8. rk. 1. bd., p. 359.

Det første brev – Frederik VI's breve til Johan Bülow findes i arkivet paa Sanderumgaard.

D Ø D E N S O M V E N

»Naar jeg siger Dem ...« – RA. Universitetsdirektionens sager vedrørende Sorø Akademi Br. 241/1834, jvf. Referat- og Resolutionsprotokol 3 D 1828–30.

nær slægtnings bedrageriske forhold – at det drejede sig om Johan Bülow's nevø, stiftamtmand i København C. S. von Bülow, er almindelig kendt og dokumenteres uigendriveligt af breve paa Sanderumgaard fra stiftamtmanden i det kritiske aar 1818 sammenholdt særlig med brev fra hans moder af 21. november 1818 og med breve fra højesteretsadvokat F.W. Treschow. Stiftamtmand C. S. von Bülow blev i 1818 fritaget for sit embede og i 1821 fradømt det for bedrageriske forhold.

»Men Uheld, som jeg ikke kunde forudse ...« – Sorø Akademis Indbydelsesskrift 1878, p. 10. Ansøgningen var dateret 1. maj 1822.

havde set hen til denne slægtning – se f.eks. Clausen p. 60, der er skrevet 12. juli 1818: »jeg havde troet,« sagde han, »at kunne efterlade dette til Een af mine nærmeste Slægtninge; nu er dette blevet forstyrret;«.

Hans testamente – S.

bevilling til et saadant gravsted – S.

»Mangen Gang«, sagde han – Clausen p. 53–54.

I sin sidste vilje med hensyn til sin begravelse – S. Blandinger II.

i sine efterladte optegnelser – KB, Ny kgl. Samling 2310, folio. Det beror paa en fejl læsning, naar udgaven af C. H. v. Holtens erindringer, Memoirer og Breve XI, p. 130, har »til Oldingens Minde« – i manuskriptet staar: »til Ædlingens«, som unægtelig ogsaa passer bedre i sammenhængen.

E F T E R T I D E N

H. N. Clausens ord – Clausen p. 58.

dødningshoveder – de man nu ser stammer ikke fra Bülow's tid.

Clemens' fine stik fra 1802 – men saa mærkeligt kan det gaa, at selv dette

ædle blad, saa helt i Bülow's aand, har været genstand for de lærdes ueighed. Mens V. Thorlacius-Ussing i Kunstmuseets Aarskrift XIX, p. 166, omtaler det som »det skønne Portræt med dets fine sølvgraa Tone« – kalder Leo Swane det i sin Clemens-biografi, p. 120–25, for »et Gammelmands-arbejde« og »uden humør og glans«.

Paa den ene side hedder det – Olaf Carlsen i Soranske Studier I 1928, p. 41 ff, hvor hele historien omtales nærmere. Dog nævnes det mærkelig nok ikke, at billederne blev taget tilbage og nu findes paa Sanderumgaard. Det portræt af Johan Bülow, der hænger paa Sorø Akademi, er en kopi efter portrættet paa Kunstakademiet.

Caroline Mathildes toiletetui – se bl. a. Aug. Fjelstrup: Skilsmisseprocessen mellem Kong Christian den Syvende og Caroline Mathilde 1908, p. 62.

Struensees ring – en optegnelse af Bülow i pakke C 10 c i hans privatarkiv paa Rigsarkivet lyder: »En Ring som Grev Struensee har baaret – Den laae ved den kongelige Catol-Casse og var vurderet for 40 r – jeg vilde kiøbe den –«.

KORT UDTOG AF MIT LEVNETSLØB

Denne kortfattede selvbiografi findes i manuskript i arkivet paa Sanderumgaard, Blandinger II. Det bemærkes, at datoerne for udnævnelserne i enkelte tilfælde ikke stemmer overens med de originale dokumenter i arkivet paa Sanderumgaard. I disse tilfælde er dokumentets dato anført i parentes.

Jeg Johan Bülow – i manuskriptet med enkelt v.

Blev min Datter I. F. Aug. født. – I »Protocoll over Børne=Daab ... udi Christiansborg Slots=Kirke« [fra 1. januar 1777 og fremefter] hedder det p. 130: »Anno 1786 den 2den Augusti lod Hr. Kammerherre Johan Bülow, Marschall hos Kronprindsen, og Frue Else Maria fød Hoppe døbe deres liden Datter af Hr. Kofod i steden for Confessionarius Bastholm i Christiansborg Slots Kirke og blev kaldet: Juliana Friderica Augusta; Fadderne vare De Samtlige Høykongelige Herskaber, i Hvis Sted vare: Hr Kammerherre Knud Gedde Høegh, Kammerjunker Bülow og Capitain Normann, Frøken von Krogh holdt Christenhuen. Barnet var fød d: 15de Julii om Morgenen Kl: 5½ slet. –«

Døde vor eneste Datter – Kiøbenhavns ... Adresse-Contoires Efterretninger den 4. februar 1793: »At mit eneste Barn Juliane Friderike Augusta er død den 2 Febr. efter at have opnaaet en Alder af 6 Aar og 6 Maaneder; det bekiendtgør jeg med Vemodighed til enhver Deeltagendes Efterretning.

Bülow,
Marskal hos Kronprindsen.«

Johan Bülow of Sanderumgaard

INTRODUCTION

This book deals with the rather unusual fate of Johan Bülow, a Danish nobleman of humble origin who became a great patron of the arts. In a sense the book may be regarded as a parallel or companion piece to the book published by the author in 1957, also from the *Andelsbogtrykkeri*, Odense, dealing with Sir Horace Walpole and Strawberry Hill. Bülow had traits in common with Walpole. He too was a man of lively intellectual pursuits, passionately interested in literature, art, and history. He too had a beloved country seat, which he filled with rich collections of books and art. He too had his park, which he laid out in the English manner. Besides he had certain relations with Walpole. A G. J. Thorkelin, a Danish-Icelandic scholar, had spent the years 1786 to 1791 as a student of Anglo-Saxon and Scandinavian remains in England, and through him Bülow heard about Walpole. On behalf of the Heir Apparent he received a considerable book gift, which still exists in the Royal Library, Copenhagen, and among the books presented to His Royal Highness on that occasion was Sir Horace Walpole's book on the art of gardening, which may have inspired Bülow.—As regards the dates of Bülow see also his brief autobiography, reproduced on p. 141.

IDYLL AND IDEAL

Johan Bülow was born July 29th 1751 at Nyborg, in the island of Funen, the son of poor parents who died before the boy was two years old. He was brought up with relatives, until at the age of nine he was accepted in the army, to be trained as an officer. Advancing rapidly in the service Bülow in 1772 received his appointment as a *Premierlieutenant* in the Household Guards of the capital. Thus he was to follow at close quarters the catastrophe of 1772, the overthrow of Struensee and the following deportation to Celle, Hanover, of the British born Queen Caroline Mathilda, purported to have been the lover of Struensee.

Bülow's intellectual interests were apparent at an early age, and he was granted three years' leave of absence from the army to attend the Sorø Academy School. Those years in a beautiful natural setting in the middle of Sealand, by lake and wood, was one of the happiest periods in Bülow's life, upon which he always looked back with gratitude. Heavy at heart he left Sorø, and writing many years later he says, "Had I died then, I would have had the inscription carved on my tomb: "Here lies he who after living for nineteen years had been alive only for three".

ROYAL BENEVOLENCE

From the Household Guards Johan Bülow entered upon a career at court. In 1773 he was appointed Second Lord in Waiting—*Anden Kammerherre*—to the Heir Apparent, the later King Frederik VI. In 1775 he became First Lord in Waiting—*Første Kammerjunker*. In this way he gained considerable influence upon the Heir Apparent's upbringing, which he conducted with human understanding and skill. He became friend and confidant of the Heir Apparent, helping him to resume power in 1784, and assisting in the overthrow of the former rule of guardians. Having earned his next appointment as Lord of the Bedchamber—*Kammerherre*—

Bülów during the following years, until 1793, had a not inconsiderable influence on the government of the country, as the Heir Apparent was in the habit of discussing state affairs with him.

In 1785 Johan Bülów married Else Marie Hoppe. It was a marriage of convenience which made him a very rich man. A close friend of his during those years was the eminent Danish authoress Charlotte Dorothea Biehl, who was devoted to him and wrote him numerous affectionate letters and fond poems. Twenty years his senior she no doubt had an influence on the formation of his mind. In return he supported her in various ways, for instance by encouraging her valuable work as a historic author, as a result of which she became to successive generations an important source of information about Danish internal affairs as well as about matters of biography and cultural history. The last of her many letters addressed to Bülów—the bulk of which are to be found at the Sorø Academy School—dates from March 31st, 1788. On May 17th of that year she died.

In accordance with the last wish of Charlotte Biehl a silhouette portrait of Bülów was buried with her.

THE FALL OF THE COURTIER

Bülów's position at the Danish court was precarious however. With court intrigues thriving, Bülów had many enemies who envied him and who at last managed to rouse the Heir Apparent's suspicions against him for a supposed lack of loyalty. On June 4th Bülów was dismissed from his high post on the strength of a no doubt unfounded accusation. Shortly after he left for Sanderumgaard, where he arrived on June 14th, staying on there until his death in 1828.

COUNTRY LIFE

Bülów seems to have had some suspicion as to what might happen, and it was hardly accidental that twelve months before his fall he had acquired a country house. It used to belong to some of his relatives. As a child he had stayed there, and ever since he had entertained a dream of owning it.

Sanderumgaard stands approximately midway between Nyborg, Bülów's birthplace, and Odense, the main city of Funen. The fruitful lands comprise both fields and wood. On his acquisition of it, however, the estate was in a state of neglect, both the buildings and the land having been left to decay. On top of that, the old mediaeval system of joint ownership, still in existence, was about to be succeeded by the new system of ownership—a compact holding instead of scattered strips—which recent agricultural laws had paved the way for. As adviser to the Heir Apparent Bülów had contributed to the formulation of these laws, and now he found excellent opportunity to test them in practice. In his relations with the peasants Bülów showed great humanity and no mean skill. As a true son of the Age of Reason he truly believed in human relations being as important as economy. Twenty years later he might say, not without personal satisfaction: "During the time I have inhabited this place I have done everything within my power to make the peasants happy. The entire estate I have had enclosed and improved at my own expense, farms and houses have been moved and rebuilt, woods have been preserved by me, many thousands of trees planted and raised in them, many hundred fathoms of stone fences and several thousand fathoms of earthen walls I have had put up and planted, new roads laid out, etc."

He used to be very proud of what a peasant's wife had said some years after he had taken over the estate: "yes, indeed I can tell you, he was never a brute to us".

However keen on farming Bülów was, the park remained his particular interest. Here his civilizational talents triumphed. In the course of a few years and out of an unfortunate piece

of flat, boggy, and waste land, he created an idyllic park entirely set in the picturesque English manner, with a diversity of little natural scenes, the diversity of views which was required and the numerous small buildings 'meant to engage the imagination', as the theory was. Besides many pictures a careful and detailed description of the park exists in a travel diary kept in 1813 by a Danish scholar, Christian Molbech. Up to the time of his death Bülow continued to enlarge and improve the park.

LITERARY OCCUPATIONS

Bülow was a very diligent man of many pursuits. He was an eager reader who did not neglect the art of fiction for the sake of his books on gardening and agricultural topics. He was well versed both in the classics and in the writers of more recent times, Voltaire and Rousseau ranking among his favourites.

A constant pursuit in Bülow's life was his diary which was kept faithfully, and which has been preserved—at Sanderumgaard—dating from about 1795 to 1827.—From Bülow's early life some scattered diary notices exist in the Danish Record Office.

Bülow was a diligent letter writer. Among his correspondents was a small circle of people who kept him informed, supplying him with news from the court and the capital. To a large extent these letters only exist as copies with the name of the writer left out—presumably for reasons of safety, as these letters often went beyond discretion. Some of the letters make frequent use of code words.

As a historian Bülow's output was never very considerable—he preferred to be an inspiration to other writers, as he was to Charlotte Biehl. His literary work mainly consists of autobiographic fragments. Apart from this, his activity as a historian resulted in a comprehensive manuscript collection of extremely mixed contents.

THE SEALED PARCEL

After Bülow's death the bulk of the manuscripts he had collected went to the Sorø Academy Library. A sealed parcel, allowed to be opened only thirty years later, has been considered rather mysterious, as its contents, after the breaking of the seal, were never kept together. The author has reconstructed its fate, which gives a fair idea of its contents. In 1828 the parcel came to Sorø, in 1838 the King—Frederik VI—laid claims to it, as it was written on it that it contained contributions to the history of his time. In 1840 it was transferred to the Danish Record Office, where in 1883 the seal was broken. A catalogue card briefly sums up what the parcel contained. Besides, the empty tin case is still to be found at Sorø, and a piece of the original wrapping exists in the Record Office. By combining these various pieces of evidence the contents may with some degree of certainty be pointed out among the Bülow papers in the Record Office.

THE MUSEUM

Johan Bülow was an eager collector. In accordance with the very comprehensive idea of "collection" prevalent in those days, his acquisitions were of a very varied character. He collected books, coins, natural curiosities, antiquities, and art.

A SOCIABLE LIFE

Bülow was a sociable man, who was in the habit of receiving many guests at Sanderumgaard. Daily life there was humble enough—with the host serving at table whenever he had guests dining with him. The rule of the house was for the guests to write their names and some

reflection or other in a book, which was to be found in a certain hut in the garden bearing the name of "Thoughtful". The book was devoted to thoughts upon life and death. Bülow had a similar volume for family events, but that was reserved for his intimate friends.

PATRON AND DONATOR

Johan Bülow is one of the great patrons of the arts which Denmark has known. In the course of his long life he gave great sums of money to art and the sciences. He has been characterized humorously as the Carlsberg Foundation of his age, and indeed the list of scholars, writers, and artists, whose travels or works he contributed to, comprises all the important names of his time. In 1822 he was able to say that he alone, since the beginning of the century, had spent more than 41.000 rigsdaler for the public benefit. The value of this support was the greater, as the money was given in a financially poor period in Danish history. His collection of books and the main part of his papers Bülow donated to the Sorø Academy School, where they are still to be found in the library.

THE WORM IN THE BUD

All those who visited Sanderumgaard were unanimous in praising the world of happiness and idyll, which Bülow had been able to set up for himself and for others. In many ways he undoubtedly felt a happy man, as some of his reflections indicate. One matter only continued to hurt him—the wrongs he had suffered at his sudden dismissal from his office. "Certainly it was not my withdrawal from office that hurt me. Far from it. Only the way it was brought about".

After a good many years a kind of reconciliation took place between Frederik VI and Johan Bülow. After several letters from Bülow had remained unanswered the King in 1814 thanked him for a letter of congratulations on his birthday, and in the course of the years to come that letter was followed by fifteen others. At the same time the King allowed Bülow to rise on the list of honours, in 1808 conferring the title of Geheimeconferentsraad upon him and then in 1817 making him a Knight of the Order of the Elephant, the highest Danish order. They even met a few times, when the King proved very courteous—but the close relationship from before the break was never reestablished.

DEATH NOT UNWELCOME

In his old age Johan Bülow did not escape sorrows and misery. His health was afflicted, and he lost a great deal of money through the dishonesty of a close relative. He was even forced to apply to the King for the pension he had been too proud to accept earlier on. More and more his thoughts dwelt upon the theme of death. Far from regarding death as awful or repellent, he looked upon it as a comfort and a solace. He firmly believed in the life to come. In his last will concerning his burial he quite calmly discusses practical matters related to it, the treatment of the body, etc. He insists upon the ceremony of the burial as a strictly private affair, wishing only to be carried to the grave by his peasants. The sermon, according to his instructions, should be brief, admonishing the mourners to have no fear of death. Nobody was allowed to wear mourning.

A LATER AGE

Many changes have taken place at Sanderumgaard since Johan Bülow's time. The old manor house was torn down long ago, and about the middle of the nineteenth century another

was built. To a large extent, however, the original character of the park has been preserved. Most of the lesser buildings have been demolished, but two still exist, one of them the hut named "Thoughtful". The estate now belongs to Hofjægermester Ivar Vind, who has shown great veneration for the memories left from Bülow's time. In the house itself are hung the portraits of Johan Bülow and his wife painted by Jens Juel, a famous portrait painter. Of the things which once belonged among Bülow's personal possessions the most curious is a wooden spade used as a walking stick, always carried by Bülow on his walks in the park. He had decided that it should be carried with his coffin to the grave, and then be presented as a parting gift to his gardener.

Efterskrift

Herved retter jeg en tak til de mange, der har hjulpet mig under udarbejdelsen af denne bog. Først og fremmest takker jeg Hofjægermester Ivar Vind, Sanderumgaard, som fra første færd har vist bogen interesse og bistaaet mig med raad og daad. Dernæst takker jeg de hjælpsomme embedsmænd ved Frederiksborgmuseet, Nationalmuseet, Rigsarkivet og Det kongelige Bibliotek. En særlig varm tak henvender jeg til fru Signe Blem og lektor L. Balslev ved Sorø Akademis bibliotek, som ikke blot paa enhver maade har lettet mig adgangen til bøger og arkivalier, men tillige givet mig værdifulde bibliografiske vink.

Forfatteren.

»Johan Bülow paa Sanderumgaard« er udgivet af Andelsbogtrykkeriet i Odense julen 1961. Oplag: 1200 ekpl., hvoraf et mindre oplag bringes i boghandelen. Skrift: Monotype Baskerville. Papir: Gulligtonet, matgl. specialtryk fra A/S De Forenede Papirfabrikker, København. Fotos: Wermund Bendtsen, Odense, og Vittus Nielsen, København. Klicheer: Fyns Klichéfabrik, Odense, og F. Hendriksens Eftf. Reproduktions Atelier, København. Bogbinderarbejde: Carl Niensens Bogbinderi og Protokolfabrik A/S, Odense. Konsulent ved Danmarks Radio
Jørgen Andersen har oversat resumeet. Omslagstegning: Albert Elmstedt.

Billederne paa smudsomslaget er for- og bagside af det træskilt, der hang over døren til »Kildehytten«. Billedet side 140 er af den berømte spade, som Bülow brugte som stok paa sine vandringer i haven. Gengivelsen side 143 af Sanderumgaard set fra haven er fra Mathias Winther: Sanderumgaards Have, 1824, stik af J. F. Clemens efter tegning af J. Hanck. Medaillonen af Johan Bülow paa denne side er udført af N. Dajon.

